

Ванчо Ѓорѓиев • Далибор Јовановски • Никола Минов

ИСТОРИЈА

за VIII разред

деветогодишњег основног образовања

Кочани, 2026. година

ИСТОРИЈА

ЗА VIII РАЗРЕД ДЕВЕТОГОДИШЊЕГ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА

Аутори: проф. д-р Ванчо Ѓорѓиев
проф. д-р Далибор Јовановски
проф. д-р Никола Минов

Издавач: Европа 92, Кочани

За издавача: Влатко Димитровски

Оригинални наслов:

Историја за осмо одделение во деветгодишно основно образование
Ванчо Ѓорѓиев, Далибор Јовановски, Никола Минов

Уредник: м-р Доне Донеv

Превод са македонског на српски језик: Славица Цветкова

Графички дизајн и техничко уређење: Сашо Зашов

Штампа: Европа 92 - Кочани

Тираж: 15 примерака

Место и година издавања: Кочани, 2026. година

Решењем о одобравању и употреби уџбеника за наставни предмет Историја за осми разред деветогодишњег основног образовања бр. 26-705/1 од 05.06.2026. године, донетим од стране Националне комисије за уџбенике.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

373.3.016:93/94(075.2)=163.1

ЃОРЃИЕВ, Ванчо

Историја : за VIII разред деветогодишњег основног образовања / Ванчо Ѓорѓиев, Далибор Јовановски, Никола Минов ; [превод са македонског на српски језик Славица Цветкова]. - Кочани : Европа 92, 2026. - 184 стр. : илустр. ; 30 см

Превод на делото: Историја за осмо одделение во деветгодишно основно образование / Ванчо Ѓорѓиев, Далибор Јовановски, Никола Минов

ISBN 978-608-5035-59-5

1. Јовановски, Далибор [автор] 2. Минов, Никола [автор]

COBISS.MK-ID 69159429

Садржај

Увод у историју новог века.....5

ТЕМА 1

Европа и свет од средине XVII до средине XIX века..... 9

Апсолутизам у Европи у новом веку.....	10
Просветитељство и просвећени апсолутизам	14
Стварање Сједињених Америчких Држава.....	18
Француска револуција.....	22
Наполеонови ратови и Бечки конгрес.....	26
Прва индустријска револуција.....	30
Нација и национални идентитет у Европи.....	34
Наука и култура у Европи и свету од средине XVII до средине XIX века.....	37

ТЕМА 2

Балкан и Македонија од XVIII века до Велике источне кризе.....41

Османско царство и Балкан до Источне кризе.....	42
Европске силе и Балкан у XIX веку.....	46
Устанци у Србији и Грчкој.....	50
Аутономна Србија	54
Грчка – прва независна држава на Балкану....	58
Албанија од почетка XIX века до Велике источне кризе и развој просветитељске идеје.....	62
Бугарска од почетка XIX века до Велике источне кризе.....	66
Црквено-просветне прилике у Македонији у XIX веку.....	70
Разловечки устанак	75
Македонски устанак.....	79
Призренска лига и појава и развој албанског ослободилачког покрета.....	83

ТЕМА 3

Европа и свет од средине XIX века до Првог светског рата..... 87

Пролеће народа и стварање националних држава у Европи.....	88

Грађански рат у САД.....	92
Друга индустријска револуција.....	96
Ера колонијализма и империјализма	100
Међународни односи у свету (1870–1914).....	104
Наука и култура у Европи и свету од средине XIX века до Првог светског рата	108

ТЕМА 4

Балкан крајем XIX и почетком XX века 113

Османска Империја до Букурешког мировног уговора	114
Србија од независности до Првог светског рата	118
Грчка од краја Велике источне кризе до Балканских ратова	122
Бугарска од аутономне до независне државе	126
Албанија на путу ка независности.....	130
Образовање, култура и спорт на Балкану крајем XIX и почетком XX века.....	134

ТЕМА 5

Македонија крајем XIX и почетком XX века 139

Македонске организације и друштва у емиграцији.....	140
Македонска револуционарна организација	144
Истакнути прегаоци Македонске револуционарне организације.....	148
Илинденски устанак	153
Крушевска Република.....	158
Положај у Македонији после Илинденског устанка.....	162
Македонија у време младотурског преврата и режима	166
Македонија у Балканским ратовима.....	170
Појава и развој македонства	175
Живот у османској Македонији	179

Увод у историју новог века

Живот људи со вековима се одвивао споро и тихо. Дани су личили један на други и свака генерација је живела слично претходним. Свакодневица је најчешће пролазила у раду, у кругу блиских рођака, комшија и сусељана. Обичан човек је путовао ретко и на кратке удаљености. Свет изван његовог родног места изгледао је непознат и далек. Владари су владали само зато што је тако било одувек, па се њихова власт прихватала као нешто природно и богомдано. Знање се ширило споро, а главни водич кроз живот били су обичаји и традиција.

Ипак, од друге половине XVII века, тихи и до тада непроменљиви свет почео је постепено да се мења. Почело је време идеја и машина, научника и мислилаца, индустријалаца и радника, грађана и нација. Наука и техника су мењале свакодневни живот, док су фабрике дале нови изглед граду. Тутњава железница ширила се истовремено са идејама о слободи, једнакости и напретку. Тако је почео период дубоких промена који називамо **нови век**. У ово време постављени су темељи света какав данас познајемо.

Научник из доба Просветитељства

Нови век у свету и Европи

Једна од првих великих промена које су се десиле у овом периоду била је у **начину размишљања**. Нововековни мислиоци и научници веровали су да човеков разум и знање могу да промене друштво. Све више људи почело је да поставља храбра питања: *Зашто један човек мора да влада над свима другима? Постоји ли праведна власт? Зар закони не би требало да важе за све људе једнако?*

Ове идеје су постепено слабиле власт краљева. Оне су отвориле пут низу револуција, због чега се нови век понекад назива **временом револуција**. Водиле су се борбе за слободу, независност и национално уједињење. Чак и када нису успевале, револуције су трајно мењале поглед људи на моћ и друштво. Рођене су **нове**

Повежи знање

У шестом разреду си учио да историју делимо на четири велика периода.

Који су то периоди и које од њих си обрађивао у претходним разредима?

Француска револуција

државе, а идеја да народи са заједничким језиком, културом и историјом треба да створе сопствене државе све више се ширила широм Европе и света.

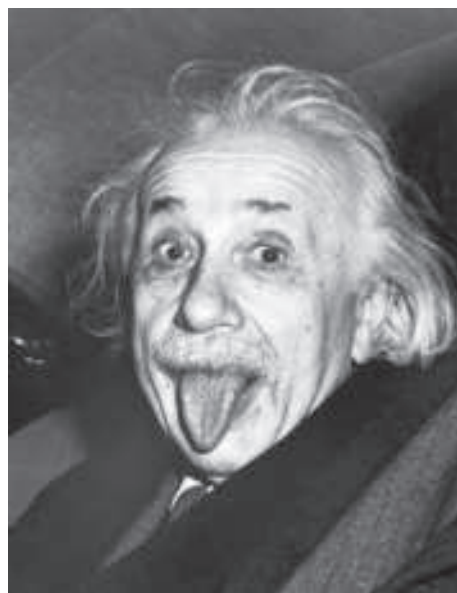
Нови век је био и време економског и технолошког развоја. **Индустријске револуције** су дубоко промениле свакодневни живот. Фабрике су замениле мале радионице, парне машине су покретале возове и бродове, а градови су брзо расли. Милиони људи су се преселили из села у градове у потрази за послом и бољом зарадом.

Велики процват доживеле су и **наука, књижевност и култура**, посебно крајем XIX и почетком XX века. Овај период је познат и као **Бел Епок**.

Нови век на Балкану и у Македонији

Готово сви народи на Балкану дочекали су нови век под влашћу неке од великих империја – Османског царства или Хабзбуршке монархије. У ово време код њих се постепено будила **национална свест**. Под утицајем европских идеја о слободи и једнакости, балкански народи су започели борбе за ослобођење и стварање **националних држава**. Тако је овај период обележило више **устанака и ратова**, који су исцртали савремене границе на Балкану. У исто време, ово је био и период великог **културног и просветног напретка**.

У новом веку територија Македоније налазила се у саставу Османског царства. Моћна османска држава, која је у XVI веку била велика европска и светска сила, постепено је почела да губи територије. У таквим условима, живот у Македонији постајао је све тежи. Истовремено су почеле да се шире и идеје о **националном буђењу**. Крајем XIX и почетком XX века, становништво у Македонији подигло је неколико **устанака** против османске власти. Израз његовог незадовољства било је и стварање **Македонске револуционарне организације**, чији су се борци борили за слободу и аутономију Македоније. Догађаји који су се десили у Македонији у овом периоду поставили су **темеље савремене македонске државности**.

Физичар Алберт Ајнштајн

Непознате речи и термини

Бел Епок (*La Belle Époque*) – или „Дивна епоха“. Појам који се појавио у Француској, а потом се проширио широм Европе. Односи се на период од 1871. до 1914. године. Означаваче време великог напретка и оптимизма у европском друштву.

Берлински конгрес (1878 године)

Чета Македонске револуционарне организације

Извори за историју новог века

Историјски извори су трагови из прошлости помоћу којих историчари проучавају и разумеју живот људи у одређеном периоду. За нови век они су много бројнији и разноврснији него у претходним периодима, будући да су се писменост, штампа и образовање проширили и постали доступни ширем кругу људи.

Писани извори имају првостепени значај. За писање историје новог века историчари користе књиге, писма, мемоаре, дневнике и друге писане документе. У овом периоду посебно је важна појава новина, које нам пружају информације о политичким догађајима и свакодневном животу.

Веома важни извори за историју новог века су **аудио-визуелни извори**, нарочито они који су се појавили управо у овом периоду – фотографије, филмови и грамофонске плоче. Цртежи, карикатуре и плакати додатно нам помажу да замислимо живот људи у новом веку. Они нам показују како су изгледали градови, фабрике, одећа, револуције и ратови.

Милтон Манаки са својом камером

Прошлост кроз изворе

Пажљиво прочитајте дате текстове из историјских извора који се односе **на улазак француског императора Наполеона Бонапарте у Берлин** (главни град Прусије). Потом одговорите на постављена питања.

„...Император је јуче, 27. октобра, свечано ушао у Берлин. Велики број грађана је узвикивао 'Живео Император'. Дан је био величанствен. Градски команданти су предали кључеве града Његовом Величанству.“

Билтен Велике армије („Bulletin de la Grande Armée“) – 28. октобар 1806. године

„...Улазак Француза изазвао је узнемиреност и жаду. Људи су шихо гледали са изазова. Многе продавнице су остале затворене, а улице су биле пуне војника. Каква срамота!“ **Берлински весник** („Berliner Zeitung“) – 30. октобар 1806. године

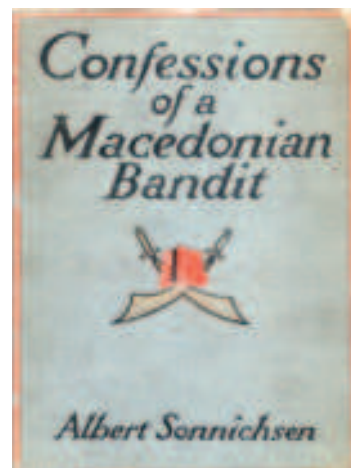
Како је приказан улазак Наполеона у Берлин у ова два извора?

Које се речи у ова два извора највише разликују по тону и значењу? Наведи пример.

Да ли можемо у историјским да верујемо само једном извору о овом догађају?

Материјални извори такође играју значајну улогу. Махине, оружје, железнице и предмети који су се користили у свакодневном животу сведоче о индустријском и технолошком развоју у новом веку.

Пажљивим проучавањем и упоређивањем различитих извора, историчари могу да створе јаснију и прецизнију слику о периоду који је поставио темеље савременог света.

Насловна страница књиге
„Исповест једног македонског четника“

Провери научно:

1. Шта се променило у начину размишљања људи у новом веку?
2. Како је назван крај XIX и почетак XX века да би се означило време великог напретка у Европи?
3. Наведи неколико врста извора за историју новог века!

ЕВРОПА и СВЕТ

ОД СРЕДИНЕ XVII
ДО СРЕДИНЕ XIX ВЕКА

1

Апсолутизам у Европи у новом веку

Током XVII и почетком XVIII века, у делу европских држава био је успостављен начин владавине познат као **апсолутизам**. У њему **је владар имао целу власт у држави**. Он је доносио законе, командовао војском, имао последњу реч у судству и водио спољну политику. Другим речима, владар је сам одлучивао о најважнијим државним питањима, а поданици нису имали стварну могућност да учествувају у доношењу одлука.

За разлику од средњег века, када је власт била подељена између краља и феудалаца, у новом веку владари су покушавали да владају самостално и без ограничења. Уместо да сваки племић има своју војску и води сопствену политику, краљ је створио државну војску и постављао чиновнике који су спроводили његове одлуке широм целе државе.

Најпознатији примери апсолутистичке владавине су **Француска у време Луја XIV и Русија под влашћу Петра I Великог**.

Француска у време Луја XIV

Један од најзначајнијих апсолутистичких владара био је краљ Француске, **Луј XIV**. Он је владао више од седамдесет година (1643–1715) и остао је запамћен као **Краљ Сунце**. Овим надимком желео је да покаже да је, као што је Сунце центар Сунчевог система, тако и краљ центар државе. Овакав став према власти исказује се кроз реченицу: **„Држава, то сам ја!“**, која се често приписује Лују XIV и изражава апсолутну моћ краља.

Симбол апсолутизма био је двораци **Версај**, у близини Париза. Он је био замишљен као место из ког је краљ контролисао државу и племство. Луј XIV је позвао најугледније племиће да живе у Версају, далеко од њихових имања у провинцијама.

У дворцу су постојала строга правила понашања, при чему су се племићи стално такмичили да стекну наклоност краља. Од његове милости зависили су њихов углед и напредовање у каријери. На тај начин они су постепено губили своју политичку моћ и постајали зависни од владара.

Апсолутизам (карикатура)

Прошлост кроз изворе

У 1709. години, француски свештеник Жак-Бенен Босје је написао: „Свака власт произилази од Бога... Краљеви делују као божји службеници и као Његови представници на земљи. Преко њих Бог врши своју власт... Морамо се покоравати краљу са религиозном побожношћу и савешћу.“

Да ли је прихватљиво да један владар буде изнад закона само зато што тврди да влада у име Бога? Објасни.

Луј XIV, Краљ Сунце

Дворац Версај

Дворска церемонија у Версају

Дворски живот у Версају био је раскошан, али строго контролисан од стране краља. Церемоније и дворске забаве имале су за циљ да покажу да је Луј XIV био најважнија личност у држави. Значајну улогу у овом систему играле су култура и уметност, будући да је кроз дворски културни живот Француска показивала своју моћ и углед пред бројним европским посетиоцима. На тај начин, живот у Версају постао је пример који су имитирали и други владари у Европи.

Важан стуб апсолутизма била је стајаћа **постојана** **војска**, која је била директно потчињена краљу. Луј XIV је водио бројне ратове са циљем да ојача Француску и да прошири њен утицај. У његово време Француска је имала најснажнију армију у Европи и постала је једна од најмоћнијих држава на континенту.

Успон Русије у време Петра I Великог

За разлику од Француске, Русија је на крају XVII века била огромна земља која је у много чему заостајала за западноевропским државама. Руски цар **Петар I Велики** (1689–1725) сматрао је да то угрожава будућност државе и да су неопходне хитне промене.

Један од првих корака које је предузео била је **Велика мисија**. У периоду 1697–1698. године, Петар је посетио Западну Европу. Русија је до тада имала ограничене контакте и слаб утицај у европским државама, где је често била доживљавана као далека и заостала земља. Током путовања, руски цар је боравио у земљама као што су Холандија и Енглеска, где се изблиза упознао са организацијом војске, бродоградњом и улогом науке у јачању државе.

Сазнај више

Краљ Луј XIV је рано почео да губи косу, па је носио велике перике. Убрзо након тога, племство је почело да га имитира, а перика је постала симбол угледа. Луј XIV је често носио високе потпетице, које су га чиниле вишим и упечатљивијим. Само људи блиски краљу смели су да носе такве ципеле. Заправо, становници Версаја су живели према дневном распореду Луја. Када се краљ кретао кроз дворац, племићи су га пратили и прекидали своје активности. Када је краљ спавао, остали су ћутали.

Исцртажи и сазнај више о животној у Версају у време Луја XIV и подели једну занимљиву информацију са својим школским друговима.

Петар I Велики

По повратку у Русију, Петар је спровео опсежне **реформе**. Он је створио модерну армију и флоту, ставио цркву под контролу државе и унајмио стране експерте који су му помагали у спровођењу реформи. Његов циљ је био да учврсти апсолутну власт и да изгради снажну државу, способну да води ратове и стекне већи утицај у Европи.

Промене су често биле наметане присилом. Познате су мере којима је Петар принуђивао мушкарце да брију браде и да носе одећу по западноевропској моди, чиме је симболично показивао жељу **за приближавањем Европе**. Он је такође слао **младе Русе да се школују у Западној Европи**, са циљем да се стечена знања касније примене у Русији.

Кључни догађај из владавине Петра I Великог била је **Велики северни рат** (1700–1721), који је Русија водила против тада моћне Шведске. Циљ рата био је освајање **излаза на Балтичко море**, што би Руском царству омогућило да се лакше повеже са другим европским државама. Након дугог и тешког рата, Русија је извојевала победу, добила нове територије и излаз на море, те је била проглашена за **империју**. На територијама освојеним у рату изграђен је нови главни град **Санкт Петербург**, који је био замишљен као „прозор у Европу“.

Прошлост у садашњости

У западним земљама се тако мало знало о Русији, да је 1657. године француски краљ Луј XIV послао званично писмо руском цару Михаилу I, иако је он био мртав већ дванаест година.

Да ли би оваква грешка била могућа данас? Шта је другачије у начину информисања у савременом свету?

Петар I Велики учествовао је у изградњи бродова у Холандији

Битка у Великом северном рату

Санкт Петербург – прозор ка Европи

Карактеристике апсолутистичке владавине

Апсолутизам Луја XIV и Петра I Великог показује да је у неким нововековним државама цела власт била у рукама владара. За разлику од парламентарних монархија попут **Енглеске**, где је власт краља била ограничена **парламентом**, у апсолутистичким монархијама владар је сам одлучивао о најважнијим државним питањима.

Апсолутизам је имао одређене **предности**: стварање снажне и боље организоване државе, стабилну власт и могућност за брзо спровођење реформи. Али, имао је и **озбиљне недостатке** – промене су се често спроводиле присилом, а слободно мишљење и критика власти били су жестоко гушени. Због тога се у XVIII веку у Европи све чешће тражило ограничење апсолутне власти.

Непознате речи и термини

Парламентарна монархија – Држава у којој краљ или краљица не владају самостално, већ заједно са парламентом, који има главну улогу у доношењу одлука.

Сазнај више

У 1689. години, посланици у енглеском парламенту нису одмах дали круну новом владару. Они су поставили јасан услов: постаће краљ само ако прихвати да неће владати сам, већ заједно са парламентом. Нови краљ је прихватио услов.

Од тада је постало јасно да краљ у Енглеској не може да влада самовољно, већ његова власт зависи од парламента.

Провери научено:

1. Шта је апсолутизам и како су владали апсолутистички владари?
2. Која су била главна обележја владавине Луја XIV у Француској?
3. Шта је Петар I Велики желео да промени својим реформама у Русији? Наведи једну промену.

Просветитељство и просвећени апсолутизам

Као реакција на апсолутизам, у XVIII веку у Европи су се појавиле нове идеје које су критиковале дотадашњи начин владавине и размишљања. Све чешће су се постављала питања: зашто краљ има толику моћ и да ли може да постоји власт која ће бити праведнија према свима?

Овај нови начин размишљања, познат као **просветитељство**, истицао је важност знања и разума. Мислиоци који су развијали и ширили ове идеје називају се **просветитељи**, будући да су веровали да знање и разум „осветљавају“ човека и друштво.

Европски просветитељи

У основи просветитељства стајала је идеја да човек треба самостално да размишља. Просветитељи су сматрали да не треба слепо прихватати стара правила или све што су говорили краљ и црквени ауторитети.

У XVIII веку знање је било ограничено на мали број људи, док већи део становништва није имао могућност да се описмени. Управо зато су просветитељи придавали велики значај **образовању** и веровали да знање треба да буде доступно свима.

Просветитељске идеје су најчешће биле усмерене против апсолутизма. Просветитељи нису прихватили да

„Осмели се да знаш“, односно „Имај храбрости да се служиш сопственим разумом“, било је главно мото просветитељства.

Идеје модерног света

Француски филозоф Дени Дидро био је главни уредник Енциклопедије – огромног пројекта који је објединио готово све знање тог времена и учинио га доступним сваком образованом грађанину.

Енциклопедија је изашла у више томова у периоду од 1751. до 1772. године и постала је симбол просветитељског духа, у коме се знање сматрало силом коју треба делити, а не чувати у рукама малобројних. Заправо, Дидроова Енциклопедија и рад његових сарадника могу се сматрати неком врстом „Википедије“ XVIII века.

Сцена из париског салона где су мислиоци просветитељства размењивали идеје

један човек може сам да одлучује о свему, без контроле и одговорности. Наместо тога, они су се залагали за људска права, праведне законе и разумнију власт.

Један од најутицајнијих мислилаца био је **Џон Лок**. Он је сматрао да сваки човек има природна права, као што су право на живот, слободу и личну својину. Ова права, према њему, не даје владар и не смеју бити одузета без разлога. Лок је истицао да власт постоји да би штитила права људи. Ако она то не чини, народ има право да је промени.

Други важан просветитељ био је **Жан-Жак Русо**. Он је сматрао је да није исправно да краљ сам одлучује о свему и да стварна власт треба да потиче од народа. Према Русоу, грађани заједнички одлучују о томе шта је најбоље за државу. Ова идеја, према којој власт припада народу, назива се **народни суверенитет**.

Шарл Монтескје је упозоравао је на то да, када су све одлуке у рукама једног човека, лако долази до злоупотребе моћи и до неправде. Зато је предложио да власт буде подељена на три дела: *законодавну власт* (која доноси законе), *извршну власт* (која их спроводи) и *судску власт* (која тумачи законе и пресуђује). Тиме се спречава да један човек има превише моћи.

Поред питања о власти, део просветитеља се залагао и за личне слободе. Један од најгласнијих **бранилаца слободе мишљења, слободе говора и верске толеранције** био је филозоф **Волтер**. Он је сматрао да људи имају право да слободно исказују своје ставове, чак и када се они не допадају властима.

Просвећени апсолутисти у Европи

У време када је краљ могао да затвори некога због изговорене речи, просветитељске идеје биле су опасне и револуционарне. Тако су Волтер и **Дени Дидро** били затварани због својих критика упућених владарима и религији.

Ипак, неки европски владари су схватили да ће држава бити снажнија ако уведу боље образовање и праведније законе. Зато су прихватили део просветитељских идеја, али не и оне које су захтевале ограничавање њихове моћи. Тако се појавио **просвећени апсолутизам** – облик владавине у којем је владар задржавао апсолутну власт, али је настојао да влада разумније и да спроводи реформе у интересу државе.

Жан-Жак Русо

Емили ди Шатле – научница и мислилац која је допринела ширењу просветитељских идеја

Прошлост у садашњости

Изјава „Не слажем се са тим што говориш, али ћу се борити до смрти за твоје право да то кажеш“ често се приписује Волтеру. Заправо, ову мисао је написала британска ауторка Евелин Хол 1906. године како би сумирала његове ставове.

На које се основно људско право односи ова изјава?

Фридрих II Велики (1740–1786): Краљ Пруске и један од најзначајнијих просвећених владара. Увео је већу **верску толеранцију**, тј. дозволио је припадницима различитих вероисповести да слободно обављају своје верске обреде. Ипак, није дозволио учешће народа у власти и задржао је сву моћ у својим рукама. Тако је владао као просвећени владар, али не и као демократа.

У Хабзбуршкој монархији, **Марија Терезија (1740–1780)** и њен син **Јозеф II (1780–1790)** спровели су низ просветитељских реформи. Једна од најважнијих била је увођење обавезног основног образовања, чиме се настојала повећати писменост међу становништвом. За многу децу то је био први пут да добију прилику да науче да читају и пишу.

Хабзбуршка монархија је била велика држава, састављена од различитих народа. Ради лакшег управљања таквом државом, Јозеф II је покушао да уведе немачки језик као заједнички службени језик. Ова политика је изазвала снажан отпор код многих народа у монархији, па је након његове смрти део реформи укинут.

Фридрих II Велики

Повежи знање

Погледај карту Хабзбуршке Монархије. Покушај да откријеш неке од савремених држава које су потпуно или делимично биле део ове монархије.

Хабзбуршка Монархија у време Марије Терезије

Катарина II Велика

Руска царица **Катарина II Велика** (1762–1796) дописивала се са познатим просветитељима као што су Волтер и Дидро и подржавала је културу и образовање. Године 1764. помогла је у оснивању института Смољни, који је био једна од првих државних образовних институција за девојчице у Европи. Ипак, Катарина није дозволила промене које би ограничиле њену моћ. Наставила је да влада апсолутистички и силом је угушивала устанке које су сељаци подизали због тешких услова живота и незадовољства влашћу.

Просвећени апсолутизам био је покушај да се држава модернизује, али да се не уводи демократија. Владари су прихватили део просветитељских идеја, као што су боље образовање и подршка науци и култури, али нису дозвољавали учешће народа у власти. Иако су такве мере припремиле терен за касније промене, просвећени апсолутизам није омогућио равноправност и учешће народа у власти.

Непознате речи и термини

Прусија – Држава у североисточној Европи, позната по снажној армији. Главни град био је Берлин. У XVIII веку Прусија је постала једна од најважнијих европских сила, а у XIX веку одиграла је кључну улогу у стварању Немачке.

Хабзбуршка монархија – Израз „Хабзбуршка монархија“, иако никада није био званични назив државе, често се користи како би обухватио све земље и народе који су били под влашћу династије Хабзбург. Године 1804. ове територије су преименоване у Аустријско царство, а од 1867. године у Аустроугарску. У историји се често користи и поједностављени појам Аустрија.

Сазнај више

Катарина II Велика одиграла је важну улогу у стварању уметничке колекције која ће касније прерасти у један од најпознатијих музеја на свету – Ермитаж у Санкт Петербургу. У својој палати, она је почела да сакупља уметничка дела, желећи да учини Русију делом европског културног света. Ово улагање у уметност сматра се делом Катаринине просветитељске политике.

Провери научно:

1. Шта је просветитељство и против каквог начина владавине је било усмерено?
2. За шта су се залагали Џон Лок и Шарл Монтескје?
3. Наведи један пример просвећеног апсолутисте и једну реформу коју је спровео.

Стварање Сједињених Америчких Држава

Узроци Америчког рата

У XVIII веку, Велика Британија је поседовала тринаест колонија на источној обали Северне Америке. Оне су биле део **Британске империје**. Колоније су морале да плаћају порезе које је одређивала британска власт, али нису имале право да учествују у доношењу одлука. За многе колонисте то је значило да о њиховом свакодневном животу одлучују људи удаљени хиљадама километара, који никада нису живели у колонијама и нису познавали њихове проблеме.

Тринаест колонија се развијало веома брзо. Становништво се увећавало јер су многи Европљани долазили у потрази за послом и бољим животом. Досељеници су градили нова насеља, отварали радионице и трговали са Европом. Временом су почели да се осећају самосталније и сигурније у сопствене могућности.

Међу колонијама су постојале значајне разлике. У **Северне колоније** становништво је најчешће живело у градовима и бавило се трговином и занатством. У **Јужне колоније** главну улогу имала је пољопривреда. Тамо су се узгајали дуван, памук и пиринач, а на великим плантажама радили су **афрички робови**, који су живели у тешким условима и нису имали никаква права. И поред ових разлика, колонисти су све више увиђали да имају заједничке проблеме, посебно у односу са британском влашћу.

Сазнај више

Велика Британија је држава створена 1707. године, када су се Енглеска и Шкотска ујединиле у једно краљевство. Енглеска је још у XVI и XVII веку почела да оснива колоније у различитим деловима света. Током времена, те територије су постале део Британске империје, која је била највећа империја у историји. Британска империја је често називана „империја над којом сунце никада не залази“, зато што је имала колоније на свим континентима. Због тога је, у било које доба дана, сунце сјало над неким делом њених територија.

Афрички робови на плантажи

Тринаест британских колонија у Северној Америци

Након скупих ратова које је водила у Европи и у колонијама, Британија је почела да уводи нове порезе како би покрила војне трошкове. Ове мере су изазвале велико незадовољство међу колонистима. Оно је јавно изражено кроз слоган **„Нема пореза без представљања“** (*No taxation without representation*). Колонисти су сматрали да је неприхватљиво да плаћају порезе, а да немају своје представнике у британском парламенту у Лондону. За њих је то било питање достојанства и **права гласа**.

Спремност на отпор је постепено расла. Символ тог отпора постала је **Бостонска чајанка** 1773. године. Тада је група колониста, чланова покрета „Синови слободе“, прерушена у Индијанце, бацила сандуке чаја са британских бродова у бостонску луку.

Британска власт је реаговала оштро. Затворила је бостонску луку и повећала присуство војске. Ове мере, познате као „Неподношљиви закони“, још више су погоршале ситуацију.

Године 1774. сазван је **Први континентални конгрес у Филаделфији**. Тамо су представници колонија затражили укидање строгих закона и враћање својих права, још увек без захтева за потпуно одвајање од Британије.

Ипак, сукоб је постао неизбежан. У априлу 1775. године дошло је до првог оружаног сукоба код Лексингтона, чиме је почео **Амерички рат за независност**, у којем су се колоније бориле против британске војске.

Декларација о независности и стварање САД

Након првих оружаних сукоба, представници колонија поново су се окупили у Филаделфији на **Другом континенталном конгресу**. Он је постао главно тело које је водило колоније и доносило одлуке о борби. За врховног команданта колонијалне војске именован је **Џорџ Вашингтон**, који је имао кључну улогу у организовању и вођењу отпора против Британије.

Године 1776. Конгрес је усвојио документ од изузетног значаја – **Декларацију о независности** (4. јул). Њоме су колоније јавно објавиле да више не признају власт британског краља. Главни аутор текста био је **Томас Џеферсон**. У документу је наглашено да се сви људи рађају једнаки и да имају право на живот, слободу

Прошлост кроз изворе

Према закону донетом у колонији Јужна Каролина 1740. године, ропство је било наследно. За робове су се сматрали Африканци и староседеоци чије су мајке биле робинје, као и њихови потомци. Закон их је третирао као власништво својих господара, без права да самостално одлучују о свом животу.

Шта нам овај закон показује о томе како су живели и каква су права имали робови у британским колонијама у Америци?

Бостонска чајанка

Британски војник и официр

и тежњу ка срећи. Према Декларацији, у коју су биле уграђене идеје просветитеља Џона Лока, власт постоји да би штитила ова права, а ако то не чини, народ има право да је промени.

Рат за независност трајао је неколико година и није био лак за колоније. Британска војска је била снажнија и боље опремљена, али се колонијална армија борила са великом упорношћу. Она је имала подршку становништва и одлично је познавала терен.

Од огромног значаја била је и одлука Француске да призна независност тринаест колонија, склопи савез са њима и објави рат Великој Британији. На тај начин, предност прешла на страну колониста, након чега је 1781. године британска војска капитулирала код Јорктауна.

Париским миром 1783. године, Велика Британија је званично признала независност колонија. Тако су створене **Сједињене Америчке Државе** (САД). Нова држава је постала република. То је значило да уместо краља, власт треба да врше представници које бира народ.

Моли Пичер – симбол учешћа жена у Америчком рату за независност

Истраживачки изазов

Џорџ Вашингтон је руководио и тајном шпијунском мрежом која је прикупљала информације о кретању и плановима британске војске. Шпијуни су користили различите начине за тајно преношење порука: писали су невидљивим мастилом, а поруке су крили у одећи, ципелама, па чак и у коси.

У овој мрежи значајну улогу имале су и жене, будући да британске власти ретко на њих сумњале. Захваљујући овим шпијунским информацијама и извештајима, колонијална армија је често знала куда ће се кретати британска војска и какве планове припрема.

Истражи како се звао њознаић амерички шпјијун са иницијалима Н. Х., који се лажно представљао као учитељ и крећаш иза британских линија.

Упознај историјску личност

Оснивачи САД познати су под именом очеви оснивачи. Један од њих био је и **Бенџамин Френклин**. Он је био научник, писац и дипломата. Изумео је громобран и бифокалне наочаре и имао је важну улогу у добијању подршке Француске за америчку борбу за независност.

Бенџамин Френклин

Устав САД

Након што су добили независност, Американци су се суочили са важним питањем: **како изградити државу без краља и наследне власти?** До тада су били навикнути да неко влада њима, а сада је требало да сами поставе правила по којима ће живети.

Због тога је 1787. године донет **Устав САД**. Њиме је утврђено да власт неће бити у рукама једног човека. Напротив, она је подељена на три дела: законодавну (Конгрес), извршну (председник) и судску (Врховни суд). На овај начин се настојало да нико не може самостално да одлучује о свему.

У 1789. године изабран је **први председник**, Џорџ Вашингтон. У 1791. године у Устав су додата и правила која су штитила основна људска права, као што су слобода говора и право на правично суђење.

Борба за независност САД показала је да држава не мора бити вођена од стране краља, већ од људи које је изабрао народ. У новој држави говорило се о слободи, једнакости и учешћу грађана у власти. Ипак, ове идеје нису важиле за све. Још је постојало ропство, жене нису имале право гласа, а политичка права су најчешће имали само бели мушкарци који су поседовали имовину.

Повежи знање

Подсети се на претходну лекцију и одговори: Који просветитељ је предложио поделу власти на три дела?

Џорџ Вашингтон

Провери научено:

1. Који су били главни разлози због којих су тринаест британских колонија започеле борбу за независност од Велике Британије?
2. Шта је представљала Декларација о независности САД и које су основне идеје истакнуте у њој?
3. Како је била подељена власт према Уставу САД и зашто је уведена таква подела?

Француска револуција

Узроци и почетак револуције

Иако је Француска била једна од најмоћнијих држава у Европи, унутар земље су постојале дубоке разлике. Оне су се огледале у подели становништва на **три сталежа**. Први сталеж чинило је свештенство, други племство, а трећи сталеж је обухватао све остале становнике.

Трећи сталеж је био најбројнији. У њему је било и сиромашних сељака и богатих грађана. Заједничко за све њих било је то што су морали да плаћају порезе које друга два сталежа најчешће нису плаћала. Ове разлике су се јасно виделе у свакодневном животу. Свештенство и племићи живели су удомно, док су сељаци тешко преживљавали и били оптерећени феудалним дажбинама.

У градовима је живела **буржоазија** – грађани са новцем и образовањем, који су активно учествовали у економском животу, али нису имали право да управљају државом. Временом је оваква подела на сталеже стварала све већи осећај неправде.

Ситуација је додатно заоштрена озбиљном финансијском кризом у земљи. Државна каса је била готово празна због раскошног живота краља и племића, као и због учешћа Француске у Америчком рату за независност.

У исто време, временске непогоде и неколико лоших жетви довели су до **несташнице хране**. За многе породице хлеб је био основна храна и највећи трошак. Када је његова цена нагло порасла, део становништва више није могао да се прехрани. Због тога се често каже да је „Француска револуција почела из стомака“.

Осим глади и сиромаштва, широм Француске су се шириле и **идеје просветитељства**. Људи су почели да се питају зашто се неки рађају са привилегијама, а други са тешким обавезама. Све више се прихватала мисао да сваки човек има природна права и да власт треба да их штити, а не да их крши.

Са циљем да пронађе решење за проблеме у држави, краљ Луј XVI је сазвао Скупштину сталежа. Уместо договора, дошло је до оштрог сукоба. Представници трећег сталежа су се прогласили за **Националну скупштину** и изјавили да изражавају вољу народа.

Три сталежа у Француској –
кариатура

Краљ Луј XVI

Претставници трећег staleжа заклели се да ће израдити нови устав

Они почели припрему за нови устав којим је требало ограничити моћ краља.

Уплашен могућношћу да изгуби власт, Луј XVI је послао војску према Паризу, након чега је незадовољство прерасло у отворену побуну.

14. јула 1789. године, грађани и револтирани војници напали су и заузели тврђаву **Бастиљу**. Она је служила као затвор и у очима народа била је симбол страха и самовоље власти. Овај догађај се сматра почетком Француске револуције.

Непознате речи и термини

Сталеж: Друштвена група са истим правима и обавезама

Буржоазија – Градски слој људи који се бавио трговином, занатством и слободним професијама. Буржоазија се делила на крупну (најбогатији грађани – трговци и банкари), средњу (адвокати, лекари, професори) и ситну (мањи трговци и занатлије)

Прошлост кроз изворе

У књизи „Исповести“, написаној у шездесетим годинама XVIII века, филозоф Жан-Жак Русо спомиње „једну велику принцезу“ која је, када је чула да народ нема хлеба, наводно рекла: „Онда нека једу бриош“, што се понекад преводи и као „Онда нека једу колаче“. Касније је ова изрека била приписана краљици Марији Антоанети, иако нема доказа да ју је она заиста изговорила.

Шта нам ова прича показује о одвојености власти од свакодневног живота народа у Француској?

Заузимање Бастиље

Од монархије до републике

Револуција се брзо проширила цео земљом. Гладни сељаци су почели да нападају имања племића, тражећи храну и укидање феудализма. Овај период масовног страха од глади и насиља познат је као „**Велики страх**”.

Под притиском народа, Национална скупштина је укинула феудалне привилегије свештенства и плећства. Тиме је престала и подела друштва на сталеже. Од тог тренутка више није било најважније у каквој је породици неко рођен, већ шта зна и шта може да постигне својим радом.

У августу 1789. године усвојена је и **Декларација о правима човека и грађанина**. У њој је наглашено да се сви људи рађају слободни и једнаки, а да власт треба да проистиче из народа. Мото „**Слобода, једнакост, братство**” постао је симбол новог доба.

Ипак, живот обичних људи није се побољшао одмах, јер многе породице и даље нису имале довољно хране. У октобру 1789. године, неколико хиљада жена из Париза кренуло је пешке према Версају, тражећи хлеб и одговорност од краља. Овај догађај, познат као **Марш жена на Версај**, завршио се пресељењем Луја XVI и краљице Марије Антоанете у Париз. Ако је до тада краљ контролисао племиће у Версају, сада је он био под сталним надзором народа.

Године 1791. донет је први устав, којим је Француска постала уставна монархија. Након краљевог покушаја да побегне из државе, монархија је укинута 1792. године, а **Француска је проглашена за републику**. Луј XVI је касније погубљен на гиљотини, чиме је симболично прекинут стари поредак.

Марш жене ка Версају

Олимпија де Гуж – ауторка „Декларације о правима жене и грађанке” (1791), којом је затражила једнака права за жене

Повежи знање

Упореди основне идеје у Декларацији о правима човека и грађанина са Декларацијом независности САД.

Непознате речи и термини

Уставна монархија – Држава у којој монарх влада према уставу и нема апсолутну власт, јер део власти имају и друге институције.

Гиљотина – Справа за егзекуцију одсецањем главе. Уведена је за време Француске револуције као „хуманији” начин погубљења, јер се сматрало да смрт наступа тренутно.

Владавина терора и значај Француске револуције

У новој републици најутицајнија сила постали су **јакобинци**, предвођени Максимилијаном Робеспјером. У периоду познатом као **владавина терора**, хиљаде људи је ухапшено и погубљено као наводни непријатељи револуције.

Уместо слободе и сигурности, Француском су завладали страх и насиље. Када је Робеспјер изгубио подршку, и сам је погубљен на гиљотини 1794. године.

Након пада Робеспјера насиље се постепено смањило, али власти и даље нису успевале да успоставе ред и мир. Француска је била у рату са неколико европских држава чији су се владари плашили да ће се револуционарне идеје проширити и код њих. У таквим околностима, 1799. године власт је преузео млади генерал **Наполеон Бонапарта**. Тиме је завршена Француска револуција и почео период Наполеонових ратова.

Француска револуција је имала снажан утицај на ширење просветитељских идеја у Европи. Она је показала да сви треба да имају једнака права и да је народ тај који треба да бира власт. Иако је била праћена глађу, насиљем и нестабилношћу, њоме је укинут стари поредак и феудалне привилегије које су вековима делиле становништво.

За разлику од Америчког рата за независност, који је углавном променио ситуацију само у САД, идеје Француске револуције су се прошириле широм Европе и подстакле промене у многим земљама.

Максимилијан Робеспјер

Сазнај више

За време Француске револуције, револуционари су одлучили да није довољно само променити власт – морало је да се промени и време. Стари календар је укинут јер их је подсећао на монархију и цркву. Уместо њега, уведен је револуционарни календар са недељама од 10 дана и одмором тек сваког десетог дана. Дани се више нису звали понедељак, уторак, петак или субота, нити су носили имена светаца, већ су именовани по биљкама, животињама и алатима. Тако су постојали дан кромпира, дан овце, па чак и дан мотике.

Промене су стигле и до часовника. Дан је био подељен на 10 сати, а сваки сат је имао 100 децималних минута и трајао је 144 обична минута. Но, док је држава бројала по новом, људи су наставили да живе по старом. Тајно су празновали старе празнике, све док и саме власти нису одустале од овог експеримента.

Провери научено:

1. Који су били главни узроци избијања Француске револуције?
2. Зашто се заузимање Бастиље сматра почетком Француске револуције?
3. Наведи неке од промена које су настале Француском револуцијом.

Наполеонови ратови и Бечки конгрес

Успон Наполеона Бонапарте

После Француске револуције, Европа је била потресена честим немирима и ратовима. У тим бурним годинама уздигао се **Наполеон Бонапарта**, који је за кратко време постао једна од најутицајнијих личности свог доба.

Његов успон је био необичан за тадашње европске услове. Он није потицао из краљевске породице, већ је напредовао због свог војничког талента и храбрости. Најпре се прославио као генерал, а касније је преузео власт у Француској и 1804. године проглашен за **императора**.

Током његовог крунисања, коме је присуствовао и папа, Наполеон је сам себи ставио круну на главу. Овим чином желео је да покаже да његова власт не произилази из цркве или старих традиција, већ од армије и подршке народа.

Наполеонови ратови и отпор према њима

Ратови које је водила Француска Империја под вођством Наполеона Бонапарте познати се као **Наполеонови ратови**. Они су трајали више од једне деценије и обухватили су већи део Европе. У њима је Француска ратовала против старих европских монархија, које су желеле да зауставе промене започете Француском револуцијом.

У првим годинама Наполеонових ратова, француска армија је низала победе и брзо напредовала кроз Европу. Значајну улогу у томе имао је сам Наполеон, који се истакао као изванредан војни командант и стратег. Знао је брзо да доноси одлуке, вешто да распоређује војску на бојном пољу и често је изненађивао противнике. Због таквог начина ратовања, његова армија се дуго сматрала непобедивом.

Француска освајања у Европи била су праћена великим променама. У многим земљама су укинуте феудалне дажбине и привилегије племства. Посебан значај имао је **Наполеонов законик** (Грађански законик). Њиме је утврђено да су људи једнаки пред законом и да им се имовина не може лако одузети. Многи су по први

Наполеон Бонапарта у младости

Крунисање Наполеона

Историјска сведочанства

О војном генију и великом утицају Наполеона Бонапарте позитивно су се изражавали како његови војници и официри, тако и његови противници.

Један француски официр је записао да је појава Наполеона снажно подигла морал војника, због чега су били спремни да га следе и у најтежим борбама.

Његов велики противник, британски генерал, војвода од Велингтона, забележио је:

„Присуство Наполеона на бојном пољу било је као да има четрдесет хиљада војника више.“

пут осетили да их закон заista штити
и да нису само потчињени власти.

Својим освајањима, Наполеон је значајно променио **и политичку карту Европе**. Он је укинуо постојање неких држава, стварао нове и мењао границе у складу са интересима Француске. У италијанским и немачким земљама, као и на територији Пољске, биле су створене нове државе, док су друге области биле стављене под француску власт.

На челу дела ових држава Наполеон је постављао своје рођаке и блиске сараднике. Његова браћа су постала краљеви у Шпанији, Холандији и другим земљама. Због тога се француска владавина све чешће сматрала наметнутом и страном влашћу.

Европа у 1810 године

Многи народи, који су у почетку подржавали Наполеона и гледали га као ослободиоца, временом су почели да доживљавају Француску као **окупатора**. У неким земљама се појавио отпор, посебно у Шпанији, где су герилски одреди водили жестоку борбу против француске војске. Страна власт, наметнута од стране Француске, код дела европских народа пробудила је **жељу за сопственом државом**.

Непознате речи и термини

Герила – Начин ратовања у којем мале групе бораца нападају из заседе, уништавају путеве, мостове или складишта, а затим се брзо повлаче. Овај начин борбе се најчешће користи против веће и јаче војске.

Минијатурни Наполеон (карикатура)

Наполеон као симбол моћи

Прошлост у садашњости

Током Наполеонових ратова, борба се водила и преко медија. Британске новине су приказивале Наполеона као малог, смешног и опасног тиранина, док су га француски медији представљали као великог војсковођу и јунака. На тај начин, обе стране су покушавале да утичу на јавно мњење.

Зашиїо се иїїа личносїї їриказивала
различїїо у бриїанским и француским
новинама?

Могу ли и данас медији да утичу на јавно мњење?

Континентална блокада и поход на Русију

Највећи противник Наполеона Бонапарте била је Велика Британија. Због надмоћи британске флоте, Наполеон није могао да је порази у поморском рату. Зато је покушао економски да ослаби Британију забраном трговине британским производима, што је познато као **континентална блокада**.

Ова мера се тешко спроводила и није дала очекиване резултате. Уместо да присили Велику Британију на предају, континентална блокада је највише погодила европске земље. Део њих је зависио од трговине са Британијом и суочио се са несташицом текстила, кафе, шећера и других колонијалних производа.

Један од пресудних тренутака за пад Наполеона био је **поход на Русију 1812. године**. Њиме је желео да присили Русију да прекине трговину са Великом Британијом и да спречи савез између ове две моћне државе. За ту сврху окупио је огромну војску од око 600.000 војника, познату као *Велика армија*.

Руска војска је избегавала одлучујућу битку. Уместо тога, повлачила се и иза себе уништавала храну и села, остављајући тако француску армију без снабдевања. Када је Наполеон стигао у Москву, његови војници су затекли празан и запаљен град. Суочен са глађу и суровом руском зимом, био је приморан на повлачење. Повлачење се претворило у катастрофу због хладноће, болести и сталних руских напада. Од огромне војске преживело је мање од 100.000 војника.

Пораз француске армије у Русији охрабрио је европске државе да се удруже против заједничког непријатеља. Године 1813. Наполеон је поражен у **Битки народа** код Лајпцига, а следеће године је послат у изгнанство на острво Елбу. Иако се 1815. године накратко вратио на власт, пораз у **Битки код Ватерлоа** означио је крај његове владавине. Био је заробљен и послат на далеко острво Света Јелена, где је преминуо 1821. године.

Упознај историјску личност

Након пораза Пруске од Наполеона 1806. године, део немачких земаља је изгубио независност. Многи Пруси су то доживљавали као понижење. У таквим околностима истакао се **Фердинанд фон Шил**, пруски официр који је одбио да прихвати француску власт.

Године 1809, са малом групом војника, самовољно је напустио пруску армију и подигао устанак.

Када су га уitalи зашто иде у сигурну смрт, одговорио је: „*Боље ужасан крај, него ужас без краја!*“

Устанак је био угушен, а Фердинанд фон Шил је погинуо у борби.

Повлачење Наполеонове армије из Русије

Наполеон на Светој Јелени

Виенски конгрес

Године 1814, након прогнанства Наполеона на острво Елба, представници више европских држава окупали су се на **конгресу у Виени**. Њихов циљ био је да се успостави мир у Европи и равнотежа између држава, тако да ниједна земља не постане превише моћна, као што је била Француска у време Наполеона.

На Конгресу, који је трајао до 1815. године, одлучено је да се на власт поново врате краљевске породице које су биле протеране током Француске револуције и Наполеонових ратова. Уједно су извршене **промене државних граница у Европи**. Француска је враћена на приближно исте границе из периода пре Револуције. Са друге стране, многе територије које су претходно биле под њеном влашћу додељене су другим европским државама.

На Виенском конгресу успостављен је мир, али без узимања у обзир жеља многих европских народа, који су и даље остали потчињени.

Ипак, Наполеонови ратови су имали велики историјски значај. Преко њих су се широм Европе прошириле идеје о припадности сопственом народу и једнакости пред законом. Током XIX века, ове идеје ће постати основа за борбе многих народа за стварање сопствених држава.

Европа након Виенског конгреса

Сазнај више

Конгрес који је плесао

Током Виенског конгреса (1814–1815), Беч је био домаћин бројних балова, пријема и забава. Због тога су се савременици шалили да „*конгрес не заседа, већ њлеше*“.

Учесници Виенског конгреса често су разговарали о важним питањима у опуштеној атмосфери, ван сала за састаanke. Док се плесало, решавале су се судбине многих европских народа.

Провери научено:

1. Како су Наполеонови ратови променили Европу и зашто се у многим земљама појавио отпор против француске власти?
2. Зашто је Наполеон напао Русију и како се завршио тај поход?
3. Какве су одлуке донете на Виенском конгресу?

Прва индустријска револуција

У другој половини XVIII века почео је један од најважнијих процеса у историји новог века, познат као **Прва индустријска револуција**. Она је донела велике промене у начину рада, производњи и свакодневном животу становништва.

Индустријска револуција није била револуција попут оних које повезујемо са ратовима и устанцима. У њој није било борбе против владара и није се десила одједном. Промене су се одвијале постепено, током више деценија. Ипак, због њеног великог значаја и трајних последица, историчари је називају револуцијом.

Велика Британија као прва индустријска сила

Пре почетка Прве индустријске револуције, у Западној Европи су се десиле важне промене у пољопривреди. Увођењем нових начина обраде земље, повећала се производња хране. Овај процес се назива **аграрна револуција**. У неким областима то је довело до мање глади, али и до стварања великих земљопоседа. Због тога су многи сељаци остали без земље и били приморани да **се преселе у градове**, где су се запошљавали у новим фабрикама и радили за ниске плате. На тај начин су се створили предуслови за појаву индустријске револуције.

Повежи знање

На шта помислиш када чујеш реч „револуција“? О којим револуцијама си учио/ла до сада?

Прошлост кроз изворе

Вилијам Кобет „Путовања по селима“ (1823. г.)

„Живот сељака је 'копај, копај, па опет изнова'... од изласка до заласка сунца... а, ипак, готово ни парче сланине не остаје за оне који производе сву храну.“

Интервју са Елизабет Бентли, радницом у текстилној фабрици (1832. г.)

– Када си почела да радиш у фабрици?

Е: Када сам имала шест година.

– Шта си радила?

Е: Мењала сам калемове на машинама.

– Колико сати си радила?

Е: Од пет сати ујутру, до девет увече.

– Јесте ли имали времена да доручкујете или да нешто попијете?

Е: Не, јели смо како смо стизали.

Шта је било заједничко у свакодневном животу сељака и фабричких радника, иако су радили у различитим срединама?

Текстилна фабрика у XVIII веку

Прва индустријска револуција почела је у **Великој Британији**, јер су тамо постојали повољни услови којих није било у другим европским државама. Земља је располагала богатим налазиштима **угља и гвожђа**, неопходних за рад машина и изградњу фабрика. У исто време, Британија је **била велика колонијална сила**. Из колонија су стизале сировине, нарочито памук, а готови производи су се лако продавали на великим тржиштима широм света. То је повећавало потребу за већом и бржом производњом.

У Британији је било и много богатих људи који су били спремни да улажу у нове машине, фабрике и научна открића. Због свих ових разлога, управо у Великој Британији су створени **најважнији изуми** који су подстакли Прву индустријску револуцију, а земља је постала позната као **„радионица света“**.

Град у Великој Британији у време Прве индустријске револуције

Најважнији изуми

Прве промене десиле се у текстилној производњи. **Џон Кеј** је измислио **„летећи чунак“** (летећу совалку), којим је ткање значајно убрзано. Један ткач је за исто време могао да изради много више тканине него раније. Али то је изазвало нови проблем. Ручно предење више није могло да прати убрзани темпо рада, што је показало да машине постају неопходне.

У шездесетим годинама XVIII века измишљена је машина за предење позната као **„Џени“**. Са њом је један човек могао за кратко време да произведе много више материјала него ручним радом. Ускоро је уведен и **механички разбој**, којим је ткање механизовано.

Машину за предење „Џени“ створио је Енглец Џејмс Харгривс

Сазнај више

За време на Прве индустријске револуције развио се економски систем назван капитализам, у којем су људи са капиталом (новац, земља, фабрике и машине) улагали своја средства да би остварили добит. Они су се звали капиталисти. У овом систему, фабрике и производња биле су у приватном власништву, а радници су радили за плату.

Да ли и данас постоји капитализам и где га можеш препознати у свакодневном животу?

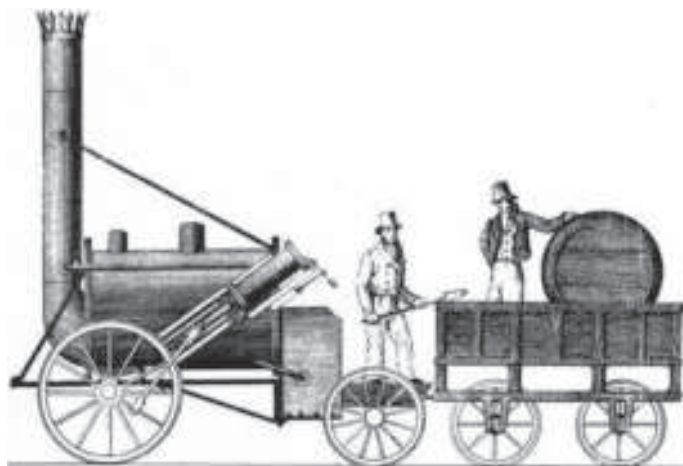
Едмунд Картрајт – изумитељ механичког разбоја

Са овим променама, ручни занати су постепено замењени машинским радом, а текстилна производња се преселила из занатских радионица у фабрике.

Најважнија технолошка новина Прве индустријске револуције била је **парна машина**, коју је усавршио **Џејмс Ват**. Она је омогућила фабрикама да раде независно од снаге река и ветра, будући да се за погон користила пара добијена од угља. Парна машина је најпре почела да се примењује у фабрикама и рудницама. Са њом је производња постала бржа, јефтинија и у много већим количинама.

Парна машина је имала снажан утицај и на саобраћај. Почели су да се граде **пароброди**, који су се кретали помоћу парне машине, па за разлику од бродова на једра нису зависили од ветра и временских услова. На тај начин, време путовања се значајно смањило. То је ојачало везе између далеких крајева и омогућило брже кретање робе, људи и идеја.

На почетку XIX века постигнут је велики напредак и у копненом саобраћају. Године 1825, енглески инжењер **Џорџ Стивенсон** пустио је у употребу прву јавну железничку линију на којој су се користиле **парне локомотиве**. Тиме је почело брзо ширење железнице. Уместо дотадашњих спорих превозних средстава, као што су кочије и теретна кола, парне локомотиве су омогућиле брже, јефтиније и безбедније путовање на дуге удаљености.

„Ракета“, једна од првих парних локомотива на свету (1829 година)

Идеје модерног света

Када су се појавили први возови, становништво није имало претходно искуство са великим брзинама. До тада, најбржи копнени превоз била је коњска кочија. Зато су се многи плашили да тело неће издржати брзину, а да возови могу експлодирати или излетети из шина.

Као што се човечанство у XIX веку плашило возова, и данас постоји страх од модерних технологија. Неки се плаше вештачке интелигенције или нових медицинских поступака. Историја показује да нови изуми најчешће прво изазивају страх, а затим постају део свакодневног живота.

Од бродова на једра до пароброда: колико се скратило време путовања?

Релација	Бродови на једра	Пароброди	Разлика
Лондон – Њујорк	6–8 недеља	10–14 дана	3 до 5 пута брже
Солун – Истанбул	5–7 дана	1,5–2 дана	3 до 4 пута брже

Последице и отпор према Првој индустријској револуцији

Индустријске промене имале су велики утицај на економију и свакодневни живот. Развој фабрика омогућио је нагло повећање градског становништва, процес познат као **урбанизација**.

Брзи раст градова често је био праћен тешким условима за живот. У многим индустријским градовима ваздух и вода били су загађени због фабрика и сагоревања угља. Радници су најчешће радили од 12 до 16 сати дневно и примали веома ниске плате. Велики број породица живео је у малим и пренасељеним становима, без одговарајућих санитарних услова и бриге за јавно здравље. У фабрикама су се често запошљавале и **жене и деца**, будући да је њихов рад био мање плаћен.

Код дела радника јавио се страх да ће због машина постати непотребни. Почетком XIX века, у Великој Британији су се појавили радници познати као **лудисти**, који су уништавали машине јер су веровали да им управо оне одузимају посао.

Прва индустријска револуција донела је велике промене у свакодневном животу. Све више људи у Великој Британији и Западној Европи напуштало је сеоски живот и рад на њивама и усмеравало се ка градовима и фабрикама. Тиме је почео постепен прелазак са традиционалног на индустријски начин живота, који ће се касније проширити и на друге земље у Европи и свету.

Истраживачки изазов

Лудисти су добили име по томе што су, након уништавања машина, у фабрикама или радионицама остављали писане поруке потписане именом „Нед Луд“.

Испитајте да ли је Нед Луд био стварна историјска личност.

Дечији рад у фабрици

Провери научено:

1. Зашто је Прва индустријска револуција почела у Великој Британији?
2. Наведи најважније изуме у Првој индустријској револуцији.
3. Зашто су се поједини радници противили машинама током Прве индустријске револуције?

Нација и национални идентитет у Европи

Народ и нација

У већем делу прошлости, **осећај припадности** доживљавао се другачије него данас. Он је најчешће био везан за породицу, село или град, за веру или за владара. Тако, уколико би неко упитао луде „шта сте ви?“, они би најчешће одговарали: „Ја сам хришћанин“, „Ја сам муслиман“ или „Ја сам краљев поданик“.

Поред тога, постојао је и осећај припадности једном народу. **Народ** је заједница људи који имају заједнички језик, историју, културу и обичаје. Народи су могли да постоје и без своје државе и да вековима живе у оквирима краљевстава или империја којима су управљали страни владари.

У XVIII и XIX веку у Европи су почеле да се шире нове идеје о држави и власти. Све чешће се сматрало да држава није лична својина краљева и царева, већ да на њу треба гледати као на државу народа. Тиме је почео процес у којем се код дела народа припадност више није везивала само за језик или обичаје, већ и за државу.

У таквим условима постепено су се образовале нације. **Нација** је заједница људи која своју припадност повезује са идејом о заједничкој држави. За разлику од народа, који је могао да постоји и без своје државе и институција, код нације држава постаје важан део припадности. Стварање сопствене државе, или тежња да се створи сопствена држава, јесте оно што разликује нацију од народа.

Процес стварања нација није се одвијао истовремено. Неке од њих су настале крајем XVIII и током XIX века, неке у XX веку, а неки народи се још увек нису обликовали као нација.

Грађанска и етничка нација

У Европи су у новом веку постојала два главна начина стварања нација. **Грађанска нација** се ствара када се људи осећају повезано зато што живе у истој држави, поштују исте законе и имају слична права и обавезе. Типичан пример за грађанску нацију је Француска после Француске револуције. Тамо се свако ко је прихватао

Нација као замишљена заједница различитих група људи (мурал)

Британски премијер Вилијам Пит Млађи (лево) и Наполеон Бонапарта (десно) симболично деле свет, без вођења рачуна о интересима народа (карикатура)

Сазнај више

Историчар Бенедикт Андерсон објаснио је да је нација „замишљена заједница“. То значи да она није нешто што можемо видети, већ је осећај припадности који дели више појединаца. Они се најчешће не познају лично, али се ипак осећају као део исте заједнице. Овај осећај се најчешће ствара путем језика, образовања, књига, симбола и историје.

устав и законе сматрао делом нације, без обзира на порекло и језик. Тако је држава је имала кључну улогу у стварању грађанске нације.

Други начин је **етничка нација**. Овде је најпре постојао народ са заједничким језиком, културом и историјом, али без сопствене државе. Такви народи су најчешће живели у оквиру великих империја или у више различитих држава. Са временом се код њих развила свест да треба сами да уређују своју државу. Тако је прво настала нација, а касније и држава. Овај модел био је карактеристичан за Немачку, Италију, већину балканских држава и за многе друге земље.

Узроци појаве нација и националног идентитета

Нације су се оформиле под утицајем Француске револуције, Наполеонових ратова и Прве индустријске револуције.

Француска револуција је потврдила идеју да власт треба да припада народу, а не једном владару. **Наполеонов ратови** су пренели ову идеју широм Европе, али су истовремено донели и страну власт у освојене земље. Отпор против туђе власти, посебно у Шпанији, немачким и италијанским земљама, појачао је уверење да народ треба да се ослободи од ње и да сам уређује своју државу.

Индустријска револуција је додатно појачала овај процес. Са развојем железнице, припадници истог народа из различитих крајева све чешће су долазили у контакт и откривали да говоре истим језиком и да се суочавају са сличним проблемима. Због тога се постепено учвршћивала идеја да заједно треба да одлучују о питањима од заједничког интереса, што је допринело стварању нације.

Ови историјски процеси створили су услове за појаву нација, али се **национални идентитет** није појавио спонтано. Он се обликовао кроз језик, културу, традицију и образовање, а са временом и под утицајем **националних идеологија**. У XIX веку многе земље су увели обавезно образовање на службеном језику државе. Кроз уџбенике, књиге и новине, становништво је учило о историји државе и националним херојима. Народне песме, обичаји и празници били су приказивани као симболи заједничке припадности нацији.

Франција типични пример грађанске нације

Прошлост у садашњости

Данас у Швајцарској живе људи различитог етничког порекла. У држави се говоре немачки, француски и италијански језик, а не постоји један заједнички језик који говоре сви житељи. И поред тога, становништво се осећа као део исте нације.

Као и данас, и у XIX веку се осећај припадности у Швајцарској није темељио на заједничком пореклу или једном језику, већ на заједничкој држави, заједничким законима и заједничким вредностима.

Да ли је Швајцарска пример за грађанску или за етничку нацију?

Непознате речи и термини

Национални идентитет – Осећај припадности једној нацији.

Национална идеологија – Скуп идеја којима се објашњава шта повезује једну нацију и зашто она има, или жели да има, сопствену државу. Понекад су се националне идеологије наметале другим народима, посебно кроз образовање, културне и црквене установе.

Прослава националног празника у Паризу у XIX веку

„Германија” – симболички приказ немачке нације у XIX веку

Слика „2. мај 1808. године” Франсиско Гоје приказује отпор шпанског народа током Наполеонових ратова

Национализам

Са појавом нација развио се и **национализам** – идеологија према којој се припадност и лојалност сопственој нацији и држави стављају испред других личних или групних интереса.

У многим случајевима, национализам је имао **позитивну** улогу. Он је допринео да се народи уједине у борби против стране власти, да сачувају свој језик и културу и да створе савремене државе.

Ипак, национализам је имао и **негативне последице**. Када се осећај припадности претварао у уверење да је сопствена нација важнија од других, то је водило ка нетрпељивости, сукобима и ратовима. У Европи су овакви сукоби између нација постали један од узрока великих ратова у XX веку.

Због појаве и ширења националних идеја и покрета, XIX век се често назива **ера национализма**.

Сазнај више

Национализам не треба поистовећивати са патриотизмом. Патриотизам значи љубав и бригу за сопствену земљу, језик и културу, без жеље да се они намећу другим људима. Национализам, са друге стране, може да се претвори у уверење да сопствена нација треба да буде изнад других, што често води ка сукобима.

Провери научено:

1. Шта је „нација” и по чему се разликује од „народа”?
2. Објасни разлику између грађанске и етничке нације!
3. Која је била позитивна улога национализма, а које негативне последице је могао да изазове?

Наука и култура у Европи и свету од средине XVII до средине XIX века

У средњем веку неки научници, као што су Никола Коперник и Галилео Галилеј, исказали су сумњу према старим објашњењима природе и свемира. Њихова истраживања су показала да део прихваћених учења није тачан, што их је довело у сукоб са црквом.

У новом веку постепено се развио **научни метод**, који је постао темељ савремене науке. Он се заснивао на провери чињеница путем посматрања и експериментата. Свако тврђење најпре је требало да се провери и докаже, а тек потом да се прихвати као тачно.

Ово је довело до развоја науке и до нових открића, која су нашла практичну примену у индустрији, медицини и многим другим областима. Због великих промена које је донео у науци и свакодневном животу, овај процес је познат као **Научна револуција**.

Експеримент у XVIII веку

Исак Њутн

Научна открића и њихова примена

Неки европски владари у новом веку увидели су да научна знања могу допринети развоју војске, индустрије и економије. У више европских држава основана су научна друштва, академије и опсерваторије. Тиме је држава почела да улаже у науку, а научници су стекли већи углед у друштву.

Један од најзначајнијих научника у новом веку био је **Исак Њутн**. Он је показао да природа функционише по јасним законима који важе свуда. Његове идеје постале су основа науке, а од краја XVIII и током XIX века почеле су све шире да се примењују у техници и индустрији, посебно за време Индустријске револуције.

Кон крајем XVII века почео је постепени развој биологије као науке. Захваљујући **микроскопу**, истраживачи су открили да постоје микроорганизми који су до тада били непознати. Ова открића су допринела томе да се болести

Ако би ти био тамо...

Замисли да живиш негде у Европи око 1650. године. Нема уличног осветљења, нема возова и аутомобила, нема вакцина. Домови се осветљавају свећама. Путовања су спора и опасна. Ретко ко је одлазио даље од суседног града. Болести су често биле смртоносне.

У градовима вода за пиће није била чиста, а отпад се бацао на улицу или у оближњу реку. Улице су највећим делом биле земљане и блатњаве. Природне појаве, као што су громови, суше или епидемије, објашњавале су се као божја казна или нешто натприродно.

Шта би ти у свакодневном животу 1650. године било најтеже и зашто?

Шта мислиш да се највише променило у наредних двеста година? Наведи два примера!

Едвард Џенер врши прву вакцинацију на осмогодишњем Џејмсу (1796. г.)

све чешће објашњавају природним узроцима, уместо као последица божје казне или „лошег ваздуха“ који је долазио из мочвара, нечистоће и распадања отпада.

У другој половини XVIII и у првој половини XIX века, напредак **хемије и медицине** омогућио је ефикасније лечење и спречавање болести. Од посебног значаја било је откривање прве успешне вакцине против великих богиња (сипаница), чиме су спасени хиљаде живота.

У XIX веку наука је имала масовну примену у свакодневном животу. Као што смо видели у једној од претходних лекција, парна машина и развој железнице омогућили су бржу производњу и ефикаснији транспорт људи и робе. Научни изуми омогућили су и раст градова, који су постали средишта образовања, културе и уметности.

Трафалгарски трг у Лондону околу 1835. године

Микроскоп из XVII века

Сазнај више

Генијалци и њихова открића

1668–1674 – Антони ван Левенхук је израђивао сопствене микроскопе и први посматрао микроорганизме.

1687 – Исаак Њутн је објавио три закона кретања и универзалну гравитацију.

1774–1777 – Антоан Лавоазје је објаснио и именовао кисеоник и поставио темеље модерне хемије.

1796 – Едвард Џенер је извршио прву успешну вакцинацију против великих богиња.

1800 – Алесандро Волта је створио прву електричну батерију.

1831 – Мајкл Фарадеј је открио електромагнетну индукцију.

Повежи знање

Разговарај са наставником физике и сазнај на које начине су открића Исака Њутна, Алесандра Волте и Мајкла Фарадеја допринела побољшању живота у прошлости и данас.

Зайиши најмање два примера.

Разговарај и са наставником хемије и сазнај како је откриће Антоана Лавоазјеа утицало на развој науке и свакодневни живот?

Наведи један пример.

Култура и уметност до средине XIX века

Око 1650. године, култура и уметност у Европи биле су тесно повезане са влашћу и црквом. Уметничка дела су најчешће приказивала владаре и верске сцене. У XVIII и XIX веку, под утицајем просветитељства и са развојем образовања и штампарства, култура је постала доступнија ширем кругу људи. Почела је да обрађује теме из свакодневног живота, са све већом пажњом усмереном ка обичном човеку.

Ове промене биле су најјасније видљиве у уметности **класицизам** је доминирао је у XVIII веку. Уметници су се инспирисали темама из антике, у којима су фигуре приказиване без наглашених емоција.

Крајем XVIII века појавио се **неокласицизам**. У уметности су се приказивали важни државни и политички догађаји из прошлости, али и из времена у којем су уметници живели. Таква дела стварао је сликар **Жак-Луј Давид**, чије је стваралаштво било тесно повезано са Француском револуцијом.

У XIX веку развио се **романтизам**. У овом правцу у сликарству, уметници су у први план стављали осећања, а централне теме постале су природа, слобода и народ.

Велике промене десиле се и у **музици**. До почетка XVIII века, композитори су најчешће радили по наруџбини и стварали музику за цркву и краљевске дворе. Са временом, музика је постала доступнија широј јавности и почели су да се одржавају концерти отворени за публику из различитих друштвених слојева. Композитори су добили већу слободу у изразу, што се јасно чује у делима **Волфганга Амадеуса Моцарта**, а пре свега у музици **Лудвига ван Бетовена**.

У XVIII и на почетку XIX века, **литература** је добила нову публику. Због пораста писмености, све више људи је знало да чита. Књиге су постале доступније. Уместо о владарима и религиозним темама, писци су почели да пишу о свакодневном животу и о обичном човеку. Роман се наметнуо као важан књижевни жанр, а историјски догађаји у романима често су се приказивали кроз приче о народу и његовим јунацима. Велики утицај на развој романа имали су аутори **Данијел Дефо** и **Валтер Скот**.

Класицизам – „Улазак Александра у Вавилон“ Шарла Лебрена

Неокласицизам – „Наполеон прелази Алпе“ Жака-Луја Давида

Сазнај више

Бетовен је првобитно замислио своју Трећу симфонију као посвету Наполеону Бонапарти, кога је видео као симбол слободе. Када је 1804. године сазнао да се Наполеон прогласио за императора, Бетовен је обрисао посвету на рукопису и узвикнуо: „Наполеон је обичан тиранин“.

Шта нам показује пример са Бетовеном о односу између композитора и власти у новом веку?

Са ширењем писмености и културе, развио се и јавни културни живот. **Новине** су постале главни извор информација. **Позоришта и музеји** прерасли су у места где су се грађани окупљали, учили и размењивали идеје. Тако се створила **јавна култура** у којој културни живот више није био привилегија малог броја људи.

Национална култура

Култура је одиграла значајну улогу у **стварању нације**. Многи образовани људи веровали су да сваки народ има свој „народни дух“, који се најјасније препознавао у говору, народним песмама, причама и обичајима који су се преносили са колена на колено. У више европских земаља почело је сакупљање и записивање народних песама и прича. Оно што се до тада сматрало обичним народним стваралаштвом, постепено је постало део **националне културе**.

Браћа Грим

Волфганг Амадеус Моцарт са сестром Маријом Аном

Прошлост у садашњости

У почетку XIX века, браћа Грим су сакупљала и записивала народне приче које су се до тада преносиле усмено са колена на колено. Они су путовали, разговарали са људима из различитих крајева и пажљиво бележили народне приче и предања. Иако тада није постојала уједињена немачка држава, ове приче су допринеле стварању културне повезаности међу Немцима.

Које приче браће Грим знаш?

Зашто се приче које су настале пре више од двеста година и данас читају?

Провери научено:

1. Што подразумеваш под научна револуција?
2. Најважни научни открића (середина на XVII – средина на XIX век)
3. Које су се главне промене догодиле у култури и уметности до средине XIX века?

БАЛКАН И МАКЕДОНИЈА

ОД XVIII ВЕКА ДО ВЕЛИКЕ
ИСТОЧНЕ КРИЗЕ

2

Османска империја и Балкан до Источне кризе

Империја у кризи

Током XVIII и XIX века, Османска Империја суочила се са великом кризом на унутрашњем и спољном плану. Због распада тимарско-спахијског система, држава је изгубила своју победоносну армију. То је резултирало низом **војних пораза** и **трајним губитком територија**.

Империја је почела значајно да заостаје за европским трендовима. Захваљујући индустријској револуцији, западне државе су постале развијеније и богатије. Док је у Европи феудализам пропадао и појављивале се идеје просветитељства, Османска Империја је остала заробљена у својим средњовековним институцијама. Јањичарски корпус, који је у прошлости био ударна сила османске војске, претворио се у препреку за модернизацију саме државе. Јањичари су подизали **буне** и именовали султанае који им нису одговарали.

Истовремено су се појачали **ослободилачки покрети** код потчињених народа. Због војних неуспеха, Царство се стално задуживало код европских држава. То је резултирало **банкротом државе** и губитком њене економске независности. Европске силе су користиле слабљење Царства да би се мешале у његове унутрашње ствари. Огромна територија на три континента почела је полако да се распада, а тај распад је трајао до почетка XX века.

Време ајана

Користећи слабу централну власт и хаос у држави, више локалних феудалаца успело је да ојача и да се обогати. Они су почели да се понашају као самостални господари области које су биле под њиховом контролом. Ови локални моћници били су наречени **ајани** (првци). Они су имали сопствену војску, а за проширење својих територија међусобно су ратовали. Држава није имала никакву контролу над њима.

Таквих полунезависних локалних феудалаца било је у више региона. У северозападној Албанији учврстила се породица **Бушатлија**, док је на југу, са центром у Јањини, управљао **Али-паша Јанински**. У Македонији,

Банкет султана у част јаничара (минијатура): Прихватање хране симболизовало је лојалност јаничара према султану, а одбијање је често значило почетак побуне

Сазнај више

Због кризе у којој се наша Османска Империја, руски цар Николај I описао је државу као „**Болесник на Босфору**“.

Истраживачки изазов

Покушај да на интернету пронађеш податке о Тетовској тврђави (Тетовско кале)! Истражи и одговори:

Чија је тврђава била Тешиовска тврђава у време ајана?

Зашто је и од кога тврђава била разрушена?

Хавзипашини конаци – део имања скопског ајана
Хавзи-паше

једни од најпознатијих ајана били су **Целадин-бег** који је владао у Охридској области и **Исмаил-бег** у Серској области. Држава је у више наврата предузимала походе за решавање ових проблема, али су сви они завршени безуспешно.

Реформе у држави

Као резултат војних пораза, економске кризе и безвлашћа који су захватили Царство, османски султани су приступили реформама ради сређивања стања у држави. То је био дуг и сложен процес, праћен великим бројем буна и отпором дела становништва. Први такви покушаји десили су се крајем XVIII века. Због отпора према реформама, султан Махмуд II се жестоко **обрачунао са ајанима и укинуо јањичарски корпус**.

Године 1839. султан Абдул Меџид I објавио је тзв. **Гилхански хатишериф**. Овим документом је по први пут проглашена једнакост свих поданика државе, без обзира на њихову веру, народност и социјални статус. На тај начин почела је ера реформи, које су назване **Танзиматске реформе**.

За продубљивање реформи у Царству, 1856. године издат је тзв. **Хатихумајун**. Овај документ је донет под утицајем европских сила. Њиме су проширена грађанска права и слободе. Проглашена је **слобода вере и слобода мисли**. Дозвољено је постојање других црквених институција поред Цариградске патријаршије.

У духу ових реформи, хришћанско становништво у Македонији почело је да се организује у самосталне **црквено-школске општине**. Оне су се бринуле о изградњи и одржавању цркава, школа и других објеката

Султан Абдул Меџид I –
портрет из 1850 године

Прошлост кроз изворе

„Живот, част и имовина свих њоданика наше државе сјављени су њод заштитију закона, и нико неће бити кажњен или њођубљен без јавног суђења и њраведног њостјука.“ – Исечак из текста Гилханског хатишерифа

Које ѡри сјвари је султан гарантовао да ће заштитију законом?

Како је ѡребало кажњавајуи људе ѡрема овом документу?

На кога су се односиле ове одредбе?

Гулхане парк („Парк ружа“) у Истанбулу
– место где је објављен Гилхански
хатишериф

јавног карактера, као и о развоју црквеног и образовног живота становништва. Истовремено, Хатихумајуном је предвиђен и низ мера у сфери **судства, администрације и пореског система**. Ипак, велики део ових реформи никада није у потпуности спроведен.

У оквиру процеса реформисања државе извршене су промене у административном уређењу. Османско царство је подељено на вилајете, који су се даље делили на санџаке и казе. Током времена, територија османске Македоније била је обухваћена у три вилајета: **Солунски, Битољски и Косовски (Скопски)**.

Сви покушаји реформисања имали су само делимичан успех. Они су најчешће доношени под притиском европских држава или ради превазилажења актуелних проблема, без стварне намере за променама. Због тога је Османска Империја наставила да пропада.

Ипак, кроз реформе су се створили услови за улазак капиталистичких односа у државу. Такође, као резултат реформи, код немуслиманског становништва појавила **се грађанска класа**, често позната под именом **чорбације**. Ова класа је касније постала носилац националног буђења код потчињених народа и поставила је питање политичких слобода у држави.

Развој чифлигарског система

У средини XIX века, османска држава је укинула до тадашњи тимарско-спахијски систем и озаконила нови **чифлигарски систем**. Према њему, било је загарантовано право на **приватну својину** над земљом, за разлику од претходног периода када је султан у име Бога управљао свом земљом. Лица која су била власници земље (чифлика) називала су се **чифликсајбије**, док су се они који су земљу обрађивали називали **чифлигари**.

Чифлигари су обрађивали земљу у замену за одређени део приноса или новца, према претходном договору са чифликсајбијом. Иако су имали право да напусте свог чифликсајбију и оду код другог или у град, они су били **економски зависни** од чифликсајбије и то се ретко дешавало. У почетку су чифликсајбије

Мехмед Емин Али-паша – османски велики везир, један од главних твораца Хатихумајуна

Сазнај више

У оквиру Танзиматских реформи, Османска Империја је по први пут добила велики број елемената модерне државе. Уведена су министарства и министарски савет (влада). Такође, формирана су и прва редовна дипломатска представништва Империје у другим државама. Држава је добила своју заставу и химну.

Чифлиг

постајали бивши спахије, али су се са развојем трговине и зеленаштва појавиле чифликсајбије и из редова немуслиманског становништва.

Велика источна криза

У седамдесетим годинама XIX века, незадовољство потчињених народа на Балкану достигло је нове размере. Под утицајем европских држава појачали су се ослободилачки покрети. Почела је криза која је у историји позната као **Велика источна криза** (1875–1878). Она је захватила већи део Балканског полуострва и била је праћена са више ослободилачких **устанака и ратова**. Велики део ових догађаја био је подстакнут од стране **Аустроугарске и Русије**.

Источна криза је завршена **Берлинским конгресом** 1878. године. Тамо је Османско царство изгубило значајан део својих поседана на Балкану. Србија, Црна Гора и Румунија **постале су самосталне државе**. Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину. На простору северно од Старе планине формирана је аутономна **Кнежевина Бугарска**. Јужно од ње формирана је аутономна провинција **Источна Румелија**, која је формално остала под влашћу султана. Османска власт остала је реалност у **Македонији**, на **Косову**, у **Албанији** и **Једренском** региону.

Османски вилајети у Европи пре почетка Велике источне кризе (1875 г.)

Битка Срба са Османлијама у Српско-турском рату (1876 г.)

Провери научено:

1. Зашто је Османска Империја почела покушаје реформисања? Наведи неколико значајних реформи!
2. Опиши чифлигарски систем!
3. Који су били резултати Велике источне кризе за Османска Империја?

Европске силе и Балкан у XIX веку

Балканско полуострво је својим положајем одавно било мост између Истока и Запада. Због тога су многе силе желеле да га контролишу. **Балкан** није био важан само због свог географског положаја, већ и због богате историје. Зато је привлачио пажњу бројних путописаца, научника, новинара и дипломата. Они су га посећивали са циљем да се упознају са приликама у региону и са народима који су у њему живели.

На почетку XIX века, Балкан је био подељен између Османске и Хабзбуршке Монархије. Слабљење Османлија омогућило је веће мешање **Великих сила** у овом региону. Свака од њих имала је своје интересе, који су често били међусобно супротстављени једни на други.

Тако, **Русија** је имала интерес да контролише делове полуострва како би обезбедила излаз на Средоземно море. **Велика Британија** је желела да се очувају османски поседи у региону ради контроле копненог пута ка Индији. **Хабзбуршка Монархија** није имала поседе и колоније ван Европе, па је Балкан био једино место где је могла да шири свој утицај. **Француска** је од раније имала интересе у овом региону. Кон крају века, интерес за Балкан показале се и нове европске силе – **Немачка** и **Италија**.

Сазнај више

На почетку XIX века, Аугуст Цојне је употребио израз Балкан да би означио полуострво. Тако је почело именовање овог дела европског континента. Сам израз је турског порекла, а за његово значење постоје различита тумачења. Касније се појавио термин Југоисточна Европа као друго име за полуострво.

Непознате речи и термини

Велике силе - Најмоћније европске државе у XIX и на почетку XX века. У другој половини XIX века, термин Велике силе односи се на следеће државе: Велика Британија, Француска, Русија, Немачка, Хабзбуршка Монархија и Италија.

Дубровник у прошлости (3 D реконструкција)

Наполеон и Балкан

Кон крајем XVIII века, у западне делове Балканског полуострва стигла је француска армија. Тада су укинуте **Млетачка (Венецијанска)** и **Дубровачка република**. Французи су заузели велики део јадранске обале, од Боке Которске до Трста. Иако су били окупатори и страна сила, они су својом политиком стекли симпатије локалног становништва, од којег су добили одређену подршку.

Нове француске власти **су укинуле феудалне институције**, чиме су се смањиле обавезе сељака. Такође, спроведене су многе реформе које су ишле у корист сиромашнијег дела становништва. Више пажње је посвећено **образовању**. Отваране су школе и радило се на описмењавању становништва, које је у највећем делу било неписмено. У области **здравства**, Французи су увели вакцинацију, што је представљало новину за овај део Европе. Њихова владавина није трајала дуго, али је француско присуство оставило дубок траг и допринело ширењу нових идеја на Балкану.

Велике европске силе и Османска Империја

Иако је француска војска напустила Балкан након пада Наполеона, интерес европских сила за овај део Европе није нестао. Напротив, слабљење османске државе створило је услове за њихово поновно мешање у региону.

Устанци у Србији и Грчкој дали су могућност европским силама да активније утичу на догађаје на Балкану. Русија се ангажовала на страни српских устаника. Као резултат те подршке и руског притиска, **Србија је добила аутономију**, односно право на самоуправу у оквиру Османске Империје. Слично се десило и са устанком у Грчкој. Током Грчког устанка, Велика Британија, Русија и Француска су се умешале на страну Грка. Захваљујући њиховој подршци, **Грчка је постала независна држава** 1830. године.

Током XIX века, Велике силе су се често мешале у унутрашње ствари Османске Империје. Године 1833. Русија је пружила војну помоћ Османлијама током сукоба

Огист де Марион командант француских сила у Далмацији

Идеје модерног света

Током француске владавине деловима Балкана, локално становништво је по први пут видело школе модерног типа и упознало се са процесом вакцинације.

Објасни како су ове новине утицале на свакодневни живот.

Европске силе и подеља Османске империје

са египатским владаром Мухамедом Алијем. Због тога је султан морао да потпише уговор са Русијом, према којем је она добила велике повластице у османској држави.

Ипак, односи између Русије и Османске Империје постепено су почели да се погоршавају. Двадесет година касније између ових држава избио је **Кримски рат**. У овом рату Османска Империја је била у савезу са Великом Британијом и Француском.

Русија је доживела пораз, али је победа у рату имала високу цену и за Османске Империје. Да би покрило ратне трошкове, оно је морало да учини многе економске уступке својим савезницима. У то време је основана **Отоманска банка**, у чијем су управљању активно учествовали француски и британски банкарџи. Преко ове банке османска држава је почела непрестано да се задужује и постепено је постала финансијски зависна од европских сила.

Након пораза у Кримском рату, Русија се постепено враћала као утицајна сила на Балкану. Следећа могућност за њено мешање у догађаје у региону била је **Велика источна криза**. Устанци у Босни и Херцеговини и у Бугарској довели су до новог рата између Русије и Османског царства. Русија је победила и наметнула **Санстефански мировни уговор**, који је предвиђао стварање велике **бугарске државе**.

Овај уговор је изазвао незадовољство код других европских сила, посебно код Велике Британије и Аустроугарске, које су се противиле превеликој руској моћи на Балкану. Због тога је 1878. године одржан **Берлински конгрес**, на коме су измењене одлуке из Сан Стефана.

Европске силе и нове балканске државе. Мешање и утицај

Европске силе су, због својих интереса, помогле у стварању Србије, Грчке и Бугарске. Након стварања ових држава, оне су желеле да имају утицај на њихове владаре. У Грчкој се таква борба водила између Велике Британије, Француске и Русије. Са током времена, руски утицај у Грчкој је ослабио. Слично је било и у Србији, где су се Русија и Аустроугарска надметале која ће имати већи утицај на српску политику.

Мухамед Али

Повежи знање

Потсети се које одлуке су биле донешене на Берлински конгрес.

Остин Хенри Леард – британски археолог и амбасадор у Цариграду

Бугарски кнез Александар Батенберг

Бенјамин Калај – аустроунгарски државник и дипломат

Балкански владари су се понекад супротстављали захтевима европских сила. Тако бугарски кнез **Александар Батенберг** није увек слушао руске захтеве, иако је на ту позицију дошао уз помоћ Русије. Овакви потези изазивали су оштре реакције Великих сила.

Ипак, мешање европских сила имало је и позитивне последице. У образовању нове балканске државе су уводиле савремене европске наставне програме. Многи млади људи су се школовали на **најбољим европским универзитетима**. Након повратка у своје земље, они су тамо преносили своје знање.

Слично је било и у култури која је била под снажним европским утицајем. У градовима су се прихватале **европска култура** и **мода**, али **народна традиција** није била потпуно напуштена.

Прошлост у садашњости

Током Кримског рата, Француска и Велика Британија нису се слагале са политиком грчке владе. Због тога су окупирале луку Пиреј и приморале грчког краља Отона да смени постојећу владу.

Шта нам овај пример указује о односу између Великих сила и малих држава на Балкану?

Шта мислиш, да ли и данас велике државе могу да утичу на одлуке мањих?

Провери научено:

1. Зашто је Балканско полуострво било важно за европске силе?
2. Наведи две промене које су Французи увели током своје владавине у деловима Балкана.
3. Које су балканске државе створене уз помоћ Великих сила?

Устанци у Србији и Грчкој

У XVIII и на почетку XIX века, у Европи су се прошириле идеје просветитељства. Преко **трговаца и образованих људи**, ове идеје су постепено стизале и до Срба и Грка.

У исто време, османска држава је слабила, а на Балкану су се развивале трговина и занатство. У њима је све већу улогу имало немуслиманско становништво. Ови занатлије и трговци постали су део богате и образоване **грађанске класе**. Неки млади Срби и Грци, који су потицали из богатијих породица, отишли су на **школовање у Западну Европу и Русију**. Тамо су се упознали са новим идејама и почели да размишљају о будућности својих народа.

Први српски устанак

На почетку XIX века, највећи део Срба под османском влашћу живео је у области познатој као **Београдски пашалук**. Слабљење Империје значило је и слабљење контроле над државном територијом. Вакву ситуацију искористили су јаничари, који су увели сурову власт у Београдском пашалуку. То је довело до незадовољства и честих buna.

Велико незадовољство српског становништва довело до избијања **Првог српског устанка**, који је почео 1804. године, у Орашцу. На челу устанка био је **Карађорђе Петровић**. Устанак је најпре био усмерен против јаничара, а не против султана.

Адамантиос Кораис

Сазнај више

Грчки и српски просветитељи сматрали су да само преко образовања народ може да се избори за слободу и да изгради сопствену државу. Најпознатији грчки просветитељ био је Адамантиос Кораис, а код Срба се истакао Доситеј Обрадовић. Поред њих, код оба народа деловали су и други просветитељи. Они су допринели ширењу образовања и преношењу нових европских идеја међу својим народима.

Први српски устанак – Битка на Мишару (1806. г.)

Карађорђе Петровић

На почетку, српски устаници су постигли значајне успехе и ослободили неколико градова. То их је охрабрило да прошире борбу и да се сукобе са централном влашћу. После неколико војних победа, султан је био принуђен да прихвати преговоре. **Ичковим миром** из 1807. године, Србима је била призната **ограничена аутономија**.

У устанак се умешала Русија, вођена сопственим интересима. Она се налазила у рату са Османлијама и било јој је важно да српски устаници наступају на њеној страни. Русија је убеђивала устанике да одбаце постигнути мир са османском државом, обећавајући им подршку. Карађорђе Петровић је прихватио руски предлог. То се показало као грешка.

У Европи, Наполеон Бонапарта се припремао за поход на Русију. Због тога је, 1812. године, у Букурешту, Русија склопила мировни уговор са Османском Империјом. Султанова војска је, искористивши промењену ситуацију, напала устаничку Србију. **Устанак је био угушен**, а Карађорђе и велики број устаничких вођа напустили су земљу.

Други српски устанак

После гушења устанка, Османлије су вратиле суров начин владавине над Србима, који је и претходно био узрок буна и незадовољства. У исто време, део кнезова који су остали у Србији после Првог српског устанка чекали су прилику за нову акцију против Османлија. Један од тих кнезова био је **Милош Обреновић**. Корис-

Јован Раић-српски писац и историчар од XVIII века

Прошлост кроз изворе

Милош Обреновић био је вешт и мудар политичар, који је знао када да покаже силу, а када покорност према Османлијама.

Према неким изворима, османски управник у Београдском пашалуку, Сулејман-паша Скопљак, рекао је: „*Видиш ли овог малог кнеза. Како се сада прави миран и ђокоран, а ја сам од њега бежао неколико ђуша, не знајући куда да се денем, ђа ми је на крају и руку ђовредио*.“ Када је Милошу показао рањену руку са речима: „*Ти си ми ово урадио*“, Милош му је одговорио: „*Ја ћу је ђозлајђиђи, чесђиђи ђашо*.“

Проглашење Другог српског устанка у Такову

Милош Обреновић

тећи незадовољство османском управом, он је 1815. године организовао **Други српски устанак**, који је почео у Такову.

Устаници су постигли неколико победа. Милош је деловао пажљиво и опрезно. Османска држава је, сагледавши промењену ситуацију у Европи и могућност руске интервенције у корист Срба, пристала да почне преговоре са Милошем за мир.

Милош је мудрошћу, вештином и пажљивим политичким деловањем, 1830. године успео да издејствује сагласност од султана да Србија постане **аутономна наследна кнежевина**.

Грчки устанак

Услови за устанак у грчким земљама били су повољнији него у Србији. Грци су већ развили јасну идеју о ослобођењу од Османлија. Велики утицај на обликовање грчке ослободилачке идеје имао је **Ригас Велестинлис**. Он је био под снажним утицајем Француске револуције и у својим делима се залагао за стварање државе у којој би балкански народи били једнаки.

Током времена створено је више тајних удружења са циљем ослобођења Грчке. Најпознатије и најутицајније било је удружење **Филики Етерија** (Друштво пријатеља), основано 1814. године у граду Одеси. Ова организација је створила тајну мрежу широм османске државе и припремала се за велики устанак.

Устанак је првобитно требало да почне на Пелопонезу, али је део чланова организације, на челу са **Александросом Ипсилантисом**, најпре подигао буну у Влашкој и Молдавији. Овај покушај је брзо угушила османска војска.

У марту 1821. године на **Пелопонезу** је избио **велики устанак**. За кратко време он се проширио и на друге области. Османска војска није успела одмах да угуши устанак.

За разлику од српских устанака, Грци су добили снажну подршку европских народа. У Западној Европи и Русији развио се снажан покрет за подршку грчком устанку.

Ригас Велестинлис

Проглашење устанка на Пелопонезу у марту 1821. године

Ако би ти био тамо...

Замисли да живиш на Пелопонезу 1821. године. Тада није било интернета, телефона или телевизије.

Једног дана, из даљине се чује пуцњава. Одрасли причају тихо. Неки се радују, други се плаше. Људи долазе из суседних села, али нико још увек не зна шта се тачно дешава.

Како би сазнао/ла шта се дешава? Шта мислиш, како се шире информације 1821. године на Балкану?

Битка код Наварина

Османлије нису биле у стању да се саме изборе са устаницима. Због тога потражили су помоћ од Египта. Здружена османско-египатска војска почела је успешна војна дејства против устаника. Устанак је био на рубу пропасти, што је изазвало мешање Великих сила.

У 1827. године, здружена британска, руска и француска флота поразила је османско-египатску флоту код **Наварина**. Након овог догађаја, под снажним притиском Великих сила, Грчка је 1830. године добила самосталност и постала **прва независна хришћанска држава на Балкану**.

Повежи знање

Организација Филики Етерија постепено је проширила своје деловање и на друге делове Балкана. Циљ је био да се подигне, уколико је могуће, велики општебалкански устанак. Филики Етерија је користила слоган „Слобода или смрт“, познат из Америчког рата за независност. Исти слоган је касније користила и Македонска револуционарна организација.

Која заједничка идеја изражена кроз слоган „Слобода или смрт“ повезује Амерички рај за независност, Филики Етерију и Македонску револуционарну организацију?

Провери научено:

1. Када, како и зашто је почео Први српски устанак?
2. Која је разлика између Првог и Другог српског устанка?
3. Уз чију помоћ је грчки устанак доживео успех?

Аутономна Србија

По добијању аутономије, у Србији је почело организовање и изградња нове државе. Она још увек није била независна, будући да је на папиру остајала под влашћу Османске Империје. Земљом је управљао наследни **кнез**, а поред њега је постојао и **Савет** (група најутицајнијих људи који су му помагали у владању) као важан државни орган.

У овом периоду део муслиманског становништва се иселио због промена у власти и несигурности у региону, док је део остао у околини шест османских гарнизона (војно утврђених места) који су се још увек налазили на њеној територији.

Србија у време Милоша Обреновића

На челу Србије био је кнез **Милош Обреновић**, вођа Другог српског устанка. Он је владао апсолутистички: најважније одлуке доносио је сам и није желео да дели власт са другима. Често је уклањао противнике, што је изазивало незадовољство и буне; они су били угушени, али незадовољство није нестало.

Србија је била још увек недовољно развијена држава и није имала потпуну независност. **Писменост** становништва била је **веома ниска**. Сам кнез Милош био је неписмен, али је био итар, практичан и политички вешт. Он је дозволио Србима који су живели у Аустрији да помогну у стварању првих српских државних и об-

Београд у XIX веку

Сазнај више

Поводом отварања аустријског конзулата у Београду организован је концерт оркестра послатог из Беча. Кнез Милош је позвао најугледније људе и сео поред аустријског конзула. Док је концерт трајао, Милош се зачудио начину на који су музичари свирали. Приметио је да неки свирају, а неки у том тренутку не. Тада је упитао: „Зашто сви не свирају истовремено?“ Конзул му је објаснио да је то уобичајено у европској музици. Милош је одговорио да је он платио све да свирају и да тако мора бити! Концерт је накратко прекинут, а затим је настављен тако што су сви музичари свирали непрестано.

Милош Обреновић у старијим годинама

Непознате речи и термини

Конзул – Представник једне државе у другој држави, који штити интересе своје државе и њених држављана пред властима у земљи домаћину.

Регентство – Привремени орган у монархијама, састављен од једног или више лица, који замењује владара док не постане пунолетан, у случају привремене спречености, или док се не изабере нови владар.

разовних институција. Они су били лекари, правници, учитељи и официри, и својим знањем и искуством допринели су развоју државне управе, образовања и културе у српској кнежевини. Такође, младићи су слати на школовање широм Европе.

Милош се у одређеним ситуацијама показао као вешт политичар. Успео је да издејствује **аутономију Српске православне цркве** у оквиру кнежевине. Ипак, његова политичка вештина често се није поклапала са начином на који је владао. У држави се појавио снажан отпор млађих политичара који су тражили ограничење његове власти. Због тога је Милош био приморан да пристаје на доношење два устава за само три године. Други устав, донесен 1838. године, није му одговарао јер му је ограничавао власт. Зато је одлучио да се повуче са престола.

Србија у време Александра Карађорђевића

Повлачење Милоша, а потом и његовог сина, отворило је могућност да на српски кнежевски престо дође **Александар Карађорђевић**, син вође Првог српског устанка – Карађорђа. Његово владање било је нестабилно и у великој мери је зависило од политичара који су се залагали за поштовање устава. Они нису желели да кнез има превелику власт, већ су тражили поделу и ограничење власти.

Александар Карађорђевић

Вук Караџић

Упознај историјску личност

Вук Стефановић Караџић

Потицао је из сиромашне сеоске породице. Као дете, сам је научио да чита и пише. Током боравка у Бечу упознао је многе образоване људе из Европе. Вук је почео да сакупља и записује народне песме, приче и обичаје, како се не би заборавили. Његов рад изазвао је велико интересовање у Европи. Немачки научник Јакоб Грим био је одушевљен Караџићевим радом и позвао је Немце да уче српски језик због лепоте народне поезије.

Вук је извршио велику реформу српског језика и ћириличне азбуке. Увео је правило: „Пиши као што говориш, читај као што је најисано“. Тако је писање постало много разумљивије народу.

Илија Гарашанин

Ипак, у овом периоду Србија је почела да се гради и развија. Влада је покренула процес модернизације, али је он ишао споро. Тада је уведена **редовна војска**, а у Београду су отворени **Народна библиотека и Народни музеј**. У то време донесен је и први Грађански законик. Такође, појавио се први српски политички програм за уједињење и проширење Србије, који је написао **Илија Гарашанин**.

Александар је покушавао да буде пажљив, али су га многи сматрали slabим владарем. Временом се у земљи појавило незадовољство. Део политичара и народа сматрао је да се кнез превише ослања на Хабзбуршку Монархију и да не поштује довољно вољу народа. На крају је, одлуком Народне скупштине, Александар збачен са престола.

Србија на путу ка независности

На српски престо се вратио Милош, али је био стар и убрзо је преминуо. Наследио га је његов син **Михајло**. За разлику од свог оца, Михајло је био образован и имао је мирнији карактер. Био је спреман да сарађује са политичарима, али није желео да изгуби контролу над владањем.

У његово време војска је значајно ојачана, отворене су многе школе и држава је почела да се модернизује. Покушао је да сарађује са другим балканским народима и државама у циљу потпуног ослобођења од османске власти. Највећи Михаилов успех био је повлачење последњих османских војних посада из Србије. Тако је отворен пут ка потпуној независности државе.

Михајло Обреновић

Повежи знање

Српски универзитетски професор и политичар, Слободан Јовановић, направио је поређење двојице кнежева из династије Обреновић – Милоша и његовог сина Михаила:

„Михаило Обреновић је био потпуно различит човек од свог оца Милоша. Милош је био неписмен сељак, док је Михаило био добро образован и под утицајем западне културе. [...]“

И поред ових разлика, Милош и Михаило су припадали истом типу владара. Обојица су били апсолутисти, који су концентрисали власт државе у својој личности. [...]“

Подсети се апсолутизма и просвећеног апсолутизма. Шта мислиш, који је од ове двојице кнежева био само апсолутиста, а који просвећени апсолутиста?

Милан Обреновић

Кнежевина Србија 1830-1878

Његова жеља да ојача своју власт довела је до спора са српским политичарима. Кнез **Михаило је био убијен.**

После убиства Михаила, земљом је накратко управљало намесништво (регентство), које је владало у име Милана Обреновића, Михаиловог синовца. У то време донесен је нови устав којим се желело показати да се Србија све више осамостаљује од Османског Царства, али и да се додатно умањи власт кнеза. По први пут су **право гласа** добили готово сви пунолетни мушкарци.

Србија се суочавала са сталним проблемима због слабе економије, али и због криза које су се јављале на Балкану. Велика источна криза имала је велики утицај и на Србију. Иако је на папиру још увек била део Османског Царства, Србија је у овој кризи водила два рата против њега. Први рат је изгубила. Руска интервенција код султана спасила је земљу од поновног османског освајања. Други рат је, пак, завршен победом Србије. Одлукама Берлинског конгреса (1878. године), Србија је добила **независност и нове територије.**

Милан Обреновић са супругом Наталијом и сином Александром

Прошлост у садашњости

У првој половини XIX века, у Србији су се користили различити новци – османски и западноевропски. Кнез Михаило Обреновић настојао је да уведе сопствени српски новчани систем. У време његовог наследника, Милана Обреновића, 1875. године уведен је сребрни динар.

Данас се званична валута Србије и даље зове динар, што показује да одлуке донете у XIX веку могу оставити дубоке трагове и у савременом животу.

Провери научено:

1. Какав је владар био Милош Обреновић и зашто је народ био незадовољан њиме?
2. Ко је био Вук Караџић и зашто је важан за српску културу и језик?
3. Објасни како је Србија постала независна држава.

Грчка – прва независна држава на Балкану

По добијању **независности**, Грчка је могла да почне да се организује и да се развија као модерна држава. Ипак, тај процес је био тежак, јер је већи део становништва био неписмен, а у друштву су се још увек осећали остаци феудалног поретка. Земља је била разорена дугогодишњом борбом за независност.

Грчка у време краља Отона

Велике европске силе, Велика Британија, Русија и Француска, одлучиле су да Грчка, уместо републике, буде краљевина. Тако је 1832. године први грчки краљ постао Отон, син баварског монарха. Прве покушаје модернизације државе и друштва спровели су **баварски службеници**, који су дошли као подршка младом грчком краљу. Њихови покушаји били су усмерени ка стварању модерне државне управе, али притом нису посвећивали довољно пажње потребама обичног грчког грађанина. Они су заузимали и највише функције у државној управи. **Грчка војска** била је потпуно под командом баварских војних лица.

Многи учесници у устанку нису били задовољни својом улогом у новој држави. Због незадовољства, део

Краљ Отон

Грчка 1830 године

Теодорос Колокотронис – политичар и ратник

њих се одметнуо у планине и почео да пљачка. У исто време доношене су одлуке о начину управљања, о образовању и законима, и почело се са изградњом нове престонице – **Атине**. У управи су постигнути одређени резултати, али су проблеми у економији и безбедности остали. Због ових разлога, баварски службеници су убрзо постали непопуларни у народу.

Баварски службеници су желели да изграде нову грчку државу по узору на сопствену државу. Притом, они нису разумели грчке традиције и навике, као ни снажну повезаност народа са православном црквом, чије се седиште налазило у османском главном граду, Цариграду. Због тога су баварски службеници, заједно са делом грчких вођа, донели одлуку о стварању **аутокефалне грчке цркве** са седиштем у Атини. Ову одлуку Цариградска патријаршија није признала.

Грчка држава није задовољавала потребе обичног човека. С временом се код великог дела становништва појавило незадовољство. Старе устаничке вође осећале су се искљученим из власти, док су млађи политичари били незадовољни због тога што је краљ одбијао да дозволи да земља добије **устав**. Велики део становништва живео је у сиромаштву, што је додатно повећавало незадовољство због спорог развоја државе. Сви ови разлози довели су до **државног удара** 1843. године.

Прошлост у садашњости

У Прогласу о независности Грчке православне цркве из 1833. године било је наведено да су њени службеници морали да буду верни краљу и да поштују законе државе.

За разлику од XIX века, данас су у балканским државама православне цркве одвојене од државне власти. Свештена лица не полажу заклетву верности држави, већ делују према црквеним правилима, а државне законе поштују као грађани.

Прошлост кроз изворе

Генерал Макријанис приповеда да је власт поступала неправедно, па су због тога учесници побуне одлучили да делују у име отаџбине. Он каже да су се заклели да ће основати Народну скупштину и увести устав, са циљем да се државом управља на праведнији и јасније уређен начин.

Чија власт би се ограничила ако се донесе устав?

Државни удар 1843 године

После ових догађаја, краљ је био приморан да се сложи са одржавањем првих избора за грчку Скупштину, чији је главни задатак био да донесе први устав младе државе.

Грчка постаје уставна монархија

У земљи су одржани избори, након чега је убрзо формирана **Скупштина**. У њој су почеле дуге расправе око доношења првог устава државе. Током ових расправа, у **говору Јоаниса Колетиса** поменута је „**Велика идеја**“, под којом се подразумевало проширење државе на територије које су још увек биле под османском влашћу, као што су Крит, Епир, Македонија, Тракија и делови Мале Азије. У 1844. години усвојен је **први устав** грчке државе.

Краљ Отон је покушао да се прилагоди новој ситуацији у држави. Почео је да води нову политику како би добио подршку народа. Сарађивао је са политичким снагама које су желеле проширење Грчке и уједињење грчког народа. Због тога се његова популарност привремено повећала. Ипак, због лоше политичке и економске ситуације, поново се појавило незадовољство његовом влашћу. У 1862. години **Отон је збачен са власти** и морао је да напусти Грчку.

Отон напушта Грчку

Јоанис Колетис

Ако би ти био тамо...

У 1862. године, незадовољни чланови грчке војске извршили су државни удар, при чему је краљ Отон збачен са престола. У том тренутку он се није налазио у Атини. Након што је сазнао за војну побуну, Отон је упутио проглас грчком народу, у коме је изјавио:

„Грци! После најновијих догађаја који су се десили у различитим деловима Краљевства, посебно у главном граду, смамрам да мој оштанак у Грчкој може да доведе до насилничких побуна. Зато сам одлучио да најчистијом земљу коју сам волео и коју још увек волим, и за чију сам просперитет са великом брижом улажао шридесет година.“

Размисли: да си био на месту краља Отона, да ли би поступио исто као њега? Објасни зашто.

Грчка у време краља Георгиоса

После свргавања Отона, престо је извесно време остао празан. Убрзо након тога, за **новог грчког краља** изабран је дански принц **Георгиос I**. У његовом избору активно су учествовале велике европске силе: Велика Британија, Француска, Русија и Пруска. На почетку је владао опрезно, настојећи да не изазове веће кризе у својој новој отаџбини. За кратко време је научио грчки језик и често се појављивао у јавности.

Велика Британија је, са намером да ојача свој утицај у Грчкој, након доласка Георгиоса I на престо уступила **Јонска острва** грчкој држави. Овај догађај је дочекан са великим одушевљењем међу становништвом. Убрзо након тога донет је нови устав, којим су смањена овлашћења краља.

У првим годинама владавине Георгиоса, Грчка је почела убрзано да се развија. Одржавала је добре односе са Османским царством. У земљи су излазиле новине и часописи у којима се писало о политици, економији, образовању и култури. Након сукоба између краља и политичара Харилаоса Трикуписа, прихваћено је правило: владу ће формирати партија која има највише посланика у Скупштини.

У време Велике источне кризе, грчки државни врх настојао је да држава не уђе у рат са Османлијама, али да истовремено заштити своје интересе. Као **једина независна држава на Балкану**, Грчка је могла да изнесе своје захтеве пред Велике силе на Берлинском конгресу, али није директно учествовала у његовом раду. Као резултат одлука донетих на Конгресу, Грчка је 1881. године **добила Тесалију**, која је до тада била под османском управом.

Георгиос I

Сазнај више

Пре него што је постао грчки краљ под именом Георгиос I, млади принц Георг био је више заинтересован за службу у данској морнарици. Након избора за грчког краља, Георг се припремао да преузме престо у Атини. Био је млад и неискусан, а о новој отаџбини готово да уопште није имао информација. Његов деда, дански краљ Кристијан IX, посаветовао је младог принца да слуша глас грчког народа уколико жели да буде добар краљ и да дуго влада.

Провери научно:

1. Са каквим се проблемима суочила Грчка након стицања независности?
2. Како је владао краљ Отон и шта је довело до државног удара 1843. године и доношења првог устава?
3. Шта представља „Велика идеја“?
4. Како се развијала Грчка за време краља Георгиоса I и које територије је добила?

Албанија од почетка XIX века до Велике источне кризе и развој просветитељске идеје

Албански пашалуци

Због слабљења османске власти, неки **албански феудалци** покушали су да се осамостале.

У северној Албанији истакла се породица **Бушатлија**. Године 1757. Османлије су именовале **Мехмеда Бушатлију** за управитеља Скадарског санџака са титулом паше. Он је увео ред у санџаку, задобио подршку становништва и водио политику верске толеранције. При томе су планинске области добиле право на самоуправу.

Године 1771. створен је **Скадарски пашалук**, којим су Бушатлије управљале готово самостално. Мехмед је добио титулу везира и власт над Скадром, Дукађином, Охридом и Елбасаном. Његов син **Махмуд-паша (Карамехмуд)** проширио је територију пашалука и покушао да се ослободи султанове власти. У својој борби против Османлија сарађивао је са Хабзбуршком монархијом и Русијом. Он је проширио санџак до Призрена и Дебра, али је изгубио живот у сукобу са Црногорцима.

Касније су пашалуком управљали Ибрахим-паша и Мустафа-паша, који су задржали велику аутономију. Ипак, сукоби Бушатлија са другим албанским пашама ослабили су њихов положај.

У јужним деловима Албаније, слабљење османске контроле омогућило је неким локалним феудалцима да успоставе сопствену управу. Најпознатији међу њима био је **Али-паша Тепелена**, познат као **Јанински**. Он је искористио слабост државе и у Јанини створио јак пашалук. Успео је да успостави ред и безбедност, а град се развио у значајан трговачки и занатски центар. На двору Али-паше боравили су познати лекари и песници, чиме су се развивале култура и медицина.

Али-паша је управљао територијом која се простирала од **Егејског до Јонског и Јадранског мора**. У Јанини су се налазили и **представници европских сила**. Али-паша је вешто користио односе са Русијом, Фран-

Скадар

Махмуд-паша

Али-паша Јанински

цуском и Великом Британијом како би вршио притисак на султана. Међутим, његова моћ је забринула османску власт. Након двогодишњих борби против Османлија био је убијен, а **Јанински пашалук је укинут**.

Бунтови и отпор против реформи

Османска власт је сматрала албанске бегове и паше за претњу и још пре Танзиматских реформи започела је војне акције против њих. Власти су понекад користиле и преваре. Тако су **1830. године у Битољу** око стотину албанских бегова били позвани са обећањем о награди, али су уместо тога убијени.

Ове мере нису зауставиле отпор. Танзиматске реформе изазвале су ново незадовољство због увођења обавезне војне обавезе и нових пореза. Од Валоне до Скадра **избили су оружани бунтови**, а на Косову су се подигли становници Призрена и Ђаковице.

У западној Македонији избио је **устанак Дервиша Цареа**, који је успео да заузме већу територију. Овај устанак изазвао је интересовање код европских влада, али и на Балкану. У јужној Албанији, у јуну 1847. године, избио је устанак у коме су учествовали Албанци без обзира на вероисповест.

Иако су бунтови и устанци били угушени, они су постепено отворили пут ка стварању организованијег ослободилачког покрета. Томе је претходило и културно буђење Албанаца.

Истраживачки изазов

Године 1809. један познати европски песник посетио је Јанину и био примљен на двору Али-паше. Млади песник био је фасциниран богатством града и мешавином оријенталног раскоша и европских утицаја. О Али-паши је, пак, стекао утисак да је суров, али изузетно умешан владар. Ове утиске забележио је у неким од својих дела, посебно у поеми *Путовање Чајлда Харолда*.

Истражи ко је био њесник који је њосетио двор Али-паше?

Сазнај више

Али-паша је прво преговарао са Французима, али се касније борио против њих на Јонском мору и победио. Тако је постао занимљив Британцима, који су у њему видели савезника против Француске. Британски адмирал Хорацио Нелсон послао је свог официра да му честита на победи против Француза. Касније су размењивали писма пуна похвала.

Али-паша је био тема и у европској музици. У његову част написана је опера немачког композитора Алберта Лорцинга, у којој је он главни лик.

Пејзаж из Албаније

Албанци у народну носију

Албанско просветитељство

У време кризе у Османске Империје, код Албанаца је почело да се јавља **интересовање за сопствени језик и културу**. Део интелектуалаца увидео је потребу за стварањем азбуке, штампањем књига и отварањем школа на албанском језику.

Као и други мањи народи у Царству, Албанци су се суочили са препрекама у развоју писмености и културе. Иако је број образованих људи био мали, они су настојали да јачају културну свест **и да превазиђу верске и регионалне поделе међу Албанцима**.

Почеци **албанског просветитељства** били су скромни и често су се одвијали ван Османског царства, али су имали велики значај за развој просвете и писмености. Албански интелектуалци сматрали су да напредак почиње образовањем. Ипак, суочили су се са озбиљним проблемом – није постојала албанска азбука која би се користила у школама и за штампање књига. Зато је **стварање азбуке** постало први корак у развоју албанске културе.

Први који се прихватио овог задатка био је **Наум Већилхарџи**. Он је рођен у близини Корче, а касније је живео и школовао се у Влашкој (данашња Румунија), где се упознао са новим идејама. Свестан да Албанци немају своје књиге и заједничко писмо, одлучио је да створи албанску азбуку и буквар. Веровао је да сваки народ који има свој језик, треба да има и своју азбуку.

Године 1844. објавио је **први мали буквар на албанском језику**, а следеће године и већи буквар са текстовима за читање. То су **били први уџбеници на албанском језику**. За ту сврху створио је потпуно **нову азбуку**. Иако је азбука била сложена, његови буквари су се ширили у јужној Албанији и подстакли учење читања и писања на албанском језику.

Важну улогу у развоју албанског језика и потреби за стварањем азбуке имао је и **Константин Кристофориџи**, један од најзначајнијих албанских делатника у XIX веку. У време када су недостајале књиге на албанском, он је почео да преводи и штампа дела **на матерњем језику**, са циљем да образовање постане доступније већини Албанаца.

Пашко Васа

Прошлост кроз изворе

Албански политички и културни радник из Скадра, Пашко Васа, обраћајући се свом народу, приказао је стварно стање у коме су се налазили Албанци. Он је у својој песми „О моја Албанијо“ написао:

„Неки кажу: имам веру, други: имам религију; Један каже: 'Турчин сам', други: 'Латин сам'; Неки кажу: 'Грк сам', 'Словен сам' – кажу неки други; Али сви смо браћа, бре, јадници! Свештеници и оце су вас збунили, Да би вас разделили и осиромашили!“

Пашко Васа у њесми „О моја Албанијо“ говори о њоделама Албанаца њо вери и њореклу и њозива на јединствѡво.

Разговарајџе са настѡвником исѡрије како би вам објаснио да ли су сличне њоделе и њозиви на јединствѡво њосѡјали и код друџих народа на Балкану.

Наум Већилхарџи

Константин Кристофориџи

Осим превода, припремио је **и књиге помоћу којих су деца учила да читају**. Његове књиге шириле се се по градовима и селима и допринеле ширењу писмености. У периоду када су многа албанска деца учила на грчком или на другим језицима, Кристофорида је сматрао да **настава треба да се одвија на матерњем језику**.

Његова дела читали су и муслимани и хришћани, што показује да је његов рад био важан за цео албански народ.

Арбреши

У очувању албанског језика и културе важну улогу имали су образовани људи, чије деловање није било ограничено само на Балкан. Посебно је била значајна улога **Арбреша у Италији** – Албанаца исељених након османских освајања њихових земаља. Иако су живели далеко од отаџбине, они су сачували језик и обичаје и преносили их на следеће генерације.

У XIX веку, **арбрешки интелектуалци** почели су научно да се баве албанским језиком и његовим пореклом. Настојали су да покажу да је албански језик стар и посебан, док су Албанци били један од старијих народа у Европи који је имао свој језик, културу и историју. Међу најпознатијима био је **Деметрио Камарда**, који је писао о историји и особеностима албанског језика.

Арбрешки интелектуалци сакупљали су **народне песме**, писали поезију и објављивали књиге на **албанском језику**. Тиме су допринели учвршћивању културне свести код Албанаца и успоставили везе са својим сународницима на Балкану. Њихова делатност припремила је пут ка стварању албанске азбуке и развоју писмености и књижевности.

Сазнај више

Кристофорида је сарађивао са Библијским друштвом из Лондона и преводио верске књиге на два главна албанска дијалекта – гегијски и тоскијски. Да би могао боље да обавља овај посао, боравио је и учио у различитим местима, као што су Малта, Истанбул и други градови. Издао је буквар на гегијском и тоскијском говором.

Арбрешка народна игра

Деметрио Камарада

Провери научено:

1. На који начин је Али-паша користио односе са европским државама да би ојачао свој положај?
2. Зашто су бунтови и устанци у XIX веку били важни за Албанце, иако су били угушени?
3. Ко је био Наум Већилхарџи и шта је учинио за албанску писменост?
4. Ко су били Арбреши и како су они помогли у очувању албанског језика и културе?

Бугарска од почетка XIX века до Велике источне кризе

Промене у Османску Империју осећале су се и код бугарског народа, али се развој **народног покрета код Бугара** одвијао спорије. Бугарске земље су се налазиле ближе Цариграду, што је значило да је централна власт стално пазила на дешавања у тим областима. У исто време, чести немири и појава нерегуларних оружаних трупа стварали су несигурност међу становништвом.

Додатни проблем била је ниска писменост, а слаба економска моћ бугарских трговаца није дозвољавала отварање више школа и већи утицај на власти. Са током времена, ови услови су почели да се мењају, што је омогућило снажнији културни и просветни развој.

Просвета и образовање

Почеци **просвете и образовања код Бугара** били су под утицајем европских просветитељских идеја. Те идеје су се шириле преко веза бугарских трговаца са Средњом Европом и Грчком. У исто време, у неким градовима се повећавао број бугарског становништва. Многи сељаци су се, у потрази за бољим животом, пресељавали у градове.

Мала група писмених и образованих људи схватила је да је потребно писати и објављивати књиге о бугарској историји, култури и језику. На почетку су носиоци овог процеса била **црквена лица**.

Јачање бугарских трговаца отворило је пут појави првих школа и буквара на бугарском језику. Развој трговине и занатства створио је потребу за новим знањима. Ново време захтевало је познавање математике, географије и страних језика.

У Габрову је отворена **прва школа на бугарском језику**, након чега је образовање почело брже да се развија. Градиле су се нове школе, а постепено су и девојчице биле укључене у образовни процес. Део Бугара одлазио је у европске земље где су се образовали, а затим су стечена знања и искуства преносили назад у своју отаџбину.

Сазнај више

Почеци интересовања за бугарску прошлост, језик и културу повезани су са делима Паисија Хиландарца и Софронија Врачанског.

Паисиј Хиландарац био је монах на Светој Гори. Он је написао књигу „Историја Славјанобугарска“, у којој је подсетио Бугаре на њихову славну прошлост. Овим делом је позвао своје сународнике да се не стиде своје прошлости и да се описмењавају.

Софрониј Врачански је направио први препис Паисијеве књиге. Касније је постао епископ и 1806. године одштампао прву књигу на бугарском језику, разумљиву народу. Учествовао је и у једном руско-османском рату, где је организовао бугарске добровољце који су се борили на страни Руса.

Паисиј Хиландарски

Софрониј Врачански

Важан центар за бугарску писменост била је османска престоница Цариград. У ширењу писмености велику улогу имали су учитељи. Осим што су држали наставу, они су писали уџбенике и организовали културни живот.

Ипак, и поред убрзаног развоја образовања, до стварања бугарске државе само мали део становништва успео је да се описмени.

Борба за црквену самосталност. Стварање Бугарске егзархије

Развој и учвршћивање бугарског националног осећања код интелектуалаца отворило је питање стварања **посебне бугарске цркве**. На њихове ставове утицали су и примери из суседства, посебно стварање аутономне цркве у Србији и независне цркве у Грчкој.

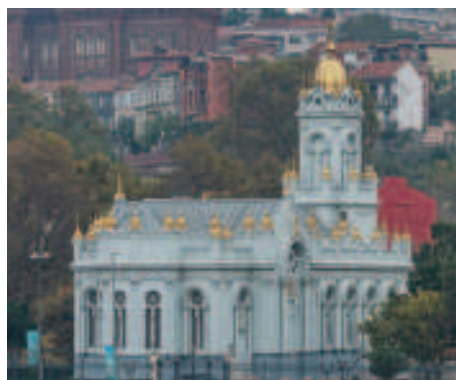
У то време Бугари су били под **духовном надлежношћу Цариградске патријаршије**, која је све мање узимала у обзир потребе бугарског становништва. Део бугарског образованог становништва и црквена лица протестовали су јер бугарски свештеници нису могли да добију више позиције у Патријаршији.

Додатни проблем био је **језик** који се користио у богослужењима. То је био грчки језик, који је за већи део Бугара био неразумљив. Зато су тражили да се дозволи коришћење бугарског народног језика у црквеним богослужењима и именовање Бугара на више црквене позиције. Ове захтеве са стране Цариградске патријаршије била су одбијена.

Отпор према Цариградској патријаршији почео је у средњовековној бугарској престоници Трнову. Потом се проширио на друге градове, а Бугари су све гласније почели **да захтевају стварање сопствене цркве**.

Бугари су покушали да преговарају са Цариградском патријаршијом, али ти разговори нису донели резултате. У борбу за стварање посебне бугарске цркве умешале су се и Велике силе, **пре свега Русија**.

Године 1870. османски султан је издао ферман којим је створена **Бугарска егзархија**. Две године касније изабран је први **бугарски егзарх**.

Бугарска црква „Св. Стефан“ у Цариграду

Упознај историјску личност

Иларион Макариополски је рођен 1812. године у граду Елена, у богатој породици. Отишао је у манастир Хиландар на Светој Гори, где је постао монах и добио име Иларион. Као црквено лице, био је веома активан у борби Бугара против Цариградске патријаршије. Иларион се залагао да Бугари имају своје владике, школе и књиге на бугарском језику.

Године 1860, током ускршње службе у цркви „Св. Стефан“ у Цариграду, Иларион намерно није поменуо име патријарха. Овим чином је симболично показао да Бугари више не признају његову власт.

Иларион Макариополски

Појава и развој ослободилачког покрета и стварање бугарске државе

Стварање Србије и Грчке, развој образовања и успеси у борби за бугарску цркву код неких Бугара су подстакли идеју о **ослободилачком покрету**. Они су сматрали да је оружана борба начин да се ослободе османске владавине. Крајњи циљ био је **стварање бугарске државе**.

У Бугарској и Румунији, где је постојала бројна бугарска емиграција, створене су организације за помоћ у припреми ослободилачког устанка. **Георги Раковски** био је први бугарски револуционар који је радио на организовању таквог устанка. Он је живео и деловао у Грчкој, Србији и Румунији. У Србији је организовао чете које је требало да уђу у Бугарску и подигну устанак. Раковски је сматрао да се слобода може постићи само револуцијом.

Млађи представници бугарског ослободилачког покрета наставили су идеју Раковског о слободи путем револуције. Након његове смрти, вођа револуционарног покрета постао је **Љубен Каравелов**. Према њему, Бугарска је требало да постане република у којој ће се поштовати лична, народна и верска права. Каравелов се залагао и за сарадњу са другим јужнословенским народима.

Други истакнути бугарски револуционар био је **Васил Левски**. Он је највише времена проводио у отаџбини, где је организовао револуционарну мрежу и припреме за устанак. Левски је био ухапшен и погубљен од стране османских власти.

Након његове смрти, међу бугарским револуционарима појавили су се неспоразуми. Тада је на чело покрета стао **Христо Ботев**, који је успео да превазиђе поделе и настави са припремама за устанак.

Почетак Велике источне кризе и устанак у Босни и Херцеговини додатно су појачали револуционарне активности. У оквиру припрема, бугарске земље су подељене на неколико устаничких области.

Георги Раковски

Прошлост кроз изворе

Георги Раковски је израдио план за устанак у Бугарској. Према овом плану било је предвиђено:

- Да се у многим градовима и селима створе тајни комитети који ће припремати народ за устанак и чекати знак за његов почетак.

- Да добро организована чета уђе на Балкан, подигне народ на оружје, прекине везе османске власти и заузме важне градове.

- Да се устанак брзо прошири и да се створи привремена управа и војна организација. Према Раковском, османска власт неће моћи на време да пошаље довољно војске да спречи покрет.

Љубен Каравелов

Априлски устанак

Васил Левски

У априлу 1876. године подигнут је устанак у неколико бугарских области. Османлије су брзо угушиле устанак, уз велике жртве међу бугарским становништвом. Овај догађај изазвао је снажан одјек у Европи, посебно у Русији и Великој Британији.

Следеће године Русија је започела рат против Османског царства. Руској војсци су се прикључили и бројни бугарски добровољци, који су дали значајан допринос победи Русије. Након завршетка сукоба закључен је **Санстефански мировни уговор**, којим је било предвиђено стварање велике бугарске државе.

Међутим, друге Велике силе нису се сложили са одредбама овог уговора. Да би се избегао нови међународни сукоб, одржан је **Берлински конгрес**. Тамо је донета одлука о стварању **аутономне Кнежевине Бугарске и посебне аутономне области Источне Румелије**.

Христо Ботев

Провери научено:

1. Која два бугарска просветитеља су пробудила интересовање за бугарску прошлост, језик и културу?
2. Зашто су Бугари тражили стварање своје посебне цркве?
3. Ко је био Георги Раковски и какав начин борбе за слободу је подржавао?
4. Који догађаји су довели до стварања Кнежевине Бугарске 1878. године?

Црквено-просветне прилике у Македонији у XIX веку

Црквене прилике у Македонији у XIX веку

Црква је имала значајну улогу у свакодневном животу људи, али и у друштву. Она је била чувар духовних традиција и моралних вредности, као и писмености. Црква је организовала и контролисала образовање православног хришћанског становништва.

У Османској Империји, **призната црква** се сматрала **признатим народом**, без обзира на језичку и етничку припадност верника. Под утицајем национализма, током XIX века црква је као институција у Османској Империји **стављена у функцију одређених националних идеологија**.

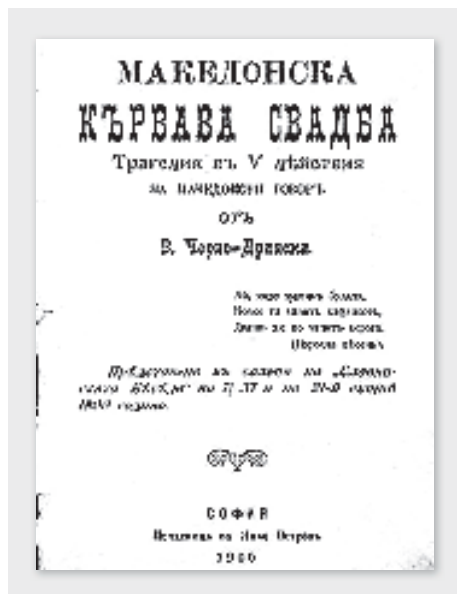
После укидања Охридске архиепископије, Македонија је била под **духовном надлежношћу Цариградске патријаршије**, која је већ била у функцији грчке националне идеје. Притом су за владике именовани Грци. Они су, без обзира на етничку и језичку припадност становништва, наметнули богослужење на грчком језику.

Исто се дешавало и у школама. Књиге на црквенословенском језику су уништаване. Све то је изазивало незадовољство код македонског становништва, које није разумело грчки језик. Слична је била ситуација у Бугарској и у деловима јужне Србије, који су били под духовном надлежношћу Цариградске патријаршије. Зато је средином XIX века почео снажан **антипатријаршијски покрет**, првенствено усмерен на именовање владика који ће вршити богослужење на словенском језику.

Као резултат ове црквене борбе, под дипломатским притиском Великих сила, пре свега Русије, **1870. године створена је Бугарска егзархија** са седиштем у Цариграду. Она је у почетку имала само једног владика у Македонији, али се временом њихов број повећао. На тај начин, у неколико македонских градова истовремено су била по двојица владика (један патријаршијски, други егзархијски).

Кирил Пејчиновић – Тетовац

Драма „Македонска крвава свадба“ написана на македонском говору

У егзархијским црквама богослужење се вршило на црквенословенском језику, а у школама се практиковао бугарски језик. По узору на Цариградску патријаршију, Егзархија се ставила у **функцију бугарске националне идеје**. Отуда је између две православне цркве почела борба за доминацију.

Због блискости језика, Егзархија је била прихватљивија опција за македонско становништво. Међутим, и против ње су избијале **ученичке побуне**, као и **захтеви за увођење македонског говора у богослужење**. Цариградска патријаршија је, да би сачувала свој престиж, допустила да се у одређеним местима под њеном надлежношћу врши богослужење и настава на српском и румунском језику. Тако су се цркве од духовних институција претвориле у организаторе и носиоце националних пропаганди (грчке, бугарске, српске и румунске).

Унијатски покрет и покушаји обнове Охридске архиепископије

Део македонског становништва решење црквеног питања видео је у **унији са Римокатоличком црквом**. У том погледу предњачили су Кукушани. Они су **1859. године** одбацили Цариградску патријаршију и затражили **унију са Католичком црквом**. То је подразумевало да за свог верског поглавара признају папу, при чему ће се богослужење вршити на словенском језику.

Да би их одвратила од уније, Патријаршија је привремено уклонила дојранског епископа, који је био Грк, и на његово место поставила **Партенија Зографског**, родом из Галичника. Али, након што се ситуација смирила, Партеније је био уклоњен.

Унијатство у Македонији, са **тенденцијом обнове Охридске архиепископије као македонске цркве**, узело је маха 1873/74. године. Истакнуту улогу у овом покрету имао је Димитар Поп Георгијев Беровски. Ради спречавања покрета, бугарски егзарх је послао специјалног емисара у Македонију.

Почетком деведесетих година XIX века, скопски егзархијски митрополит **Теодосиј Гологанов** преузео је **иницијативу за обнову Охридске архиепископије** под окриљем Римокатоличке цркве. Притом је отпустио више чиновника које је именовала Егзархија и издавао документе без назива „Бугарска егзархија“. Због тога је уклоњен са митрополитског места.

Партеније Зографски

Теодосиј Гологанов

Прошлост кроз изворе

Из извештаја егзарха Јосифа Министарству спољних послова Бугарске:
„Теодосиј је ижеио да колико год може ирекине везе које су за иовезивале са његовим ирешиосиављенима. У Скојској ејархији ирогласио је неважећим све школске и иншернајске иравилнике које је издала Егзархија. На своју руку, без икакве законске основе, одишам иао је акше, кришенице и школска свеогчансџва изосиављајући речи „Буџарска егзархија“. Говорио је џраћанима и учишељима да не иризнаје Егзархију и да је ирекинуо односе са њом. Ширио је идеју да Македонци ипреба да се ослободе од џорњих Буџара.

Развој просвете

Под утицајем просветитељства у Европи и промена у Османском царству, просвета у Македонији бележи значајан развој у XIX веку. На почетку су још увек биле присутне **ћелијне школе**, које су углавном радиле при црквама и манастирима. Оне су служиле за елементарно описмењавање и припремале су кадар за црквене средине. Убрзо након тога појавиће се **световне школе**.

У световним школама првенствено су се изучавали предмети са **световним садржајем**, као што су: историја, географија, математика и слично. Ојачано грађанство, посебно трговаца, схватили су да ће њихова деца бити успешнија уколико похађају световне школе. Прве световне школе у Македонији биле су под грчким утицајем. У њима се настава изводила на грчком језику. Богатији македонски слој слао је тамо своју децу, јер се грчки језик сматрао језиком образоване и трговачке елите. Касније су неки од ових хеленских васпитаника постали јавни критичари грчке духовне и културне превласти у Македонији.

Са јачањем **црквено-школских општина**, у четвртој деценији XIX века, почеле су да се отварају световне школе на **словенском језику**. Главну улогу у организацији ових школа, у проналажењу простора и учитеља, имале су црквено-школске општине. Њих су подржавали трговци и еснафска удружења. Притом је настава била унапређена. Ученици су се делили на разреде, у зависности од узраста и предмета које су изучавали. Такве школе су отворене у Велесу, Прилепу, Скопљу, Тетову, Куманову и другим местима. Најистакнутији учитељ који је у настави на словенском језику увео нове методе био је **Јордан Хаџи Константинов Џинот**. Овај тип школа доминирао је до краја шездесетих година XIX века.

У последњим деценијама XIX века, главну улогу у просветном животу у Македонији имале су Цариградска патријаршија и Бугарска егзархија. Оне су започеле такмичење у отварању што већег броја школа у Македонији. У овим школама образовање је било на вишем нивоу. Осим грађанских школа и гимназија, отварале су се и стручне школе. У њима наставља се изводила на грчки и бугарски језик.

Јордан Хаџи Константинов Џинот

Историјска сведочанства

У једном допису у листу „Шумадинка“ из 1852. године о учитељевању Џинота у Скопљу пише:

„Пре две године добили смо за учитеља неког Јоргана Констџанџиновића... (који) је почео нашу децу да учи словенском читању. Прекомерно обрадовани њим успехом, почели смо са највећом жељом да уписујемо нашу децу у њу младу школу... Али, пошто је због ове наше школе грчка школа остала празна, јер сваки родитељ жели да његово дете нешто научи на мајтерњем језику... Грци, увређени њиме, почели су прозивати нас и нашег учитеља јавно да неодоју, а то неодовање се наизглед претворило у јавну расправу...“

Цариградска патријаршија је дозволила да се под њеном заштитом отварају школе на српском и румунском језику. У првим разредима у румунским школама настава се одвијала на влашком језику. Своје школе у Македонији отварале су и протестантска и католичка мисија.

Уџбеничарство и књижевност

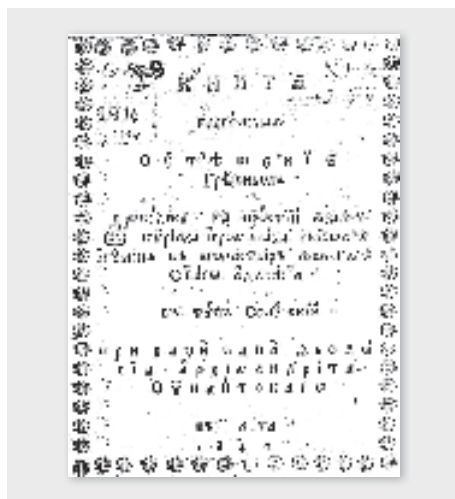
Развој образовања утицао је на уџбеничарство и књижевност. Прве књиге и уџбеници штампани су уз финансијску помоћ имућнијих грађана у Будиму, Београду и Цариграду. Њихови аутори потицали су из црквених средина, због чега у њима преовлађују верски садржаји. Писани су на **црквенословенском језику** са много елемената **из народног македонског говора**. Тиме је књига постала ближа обичном човеку. Међу прве такве ауторе убрајају се: **Јоаким Крчовски** и **Кирил Пејчиновић – Тетовац**.

Положај словенске књижевности и уџбеничарства олакшан је **1838.** године, када је **Теодосиј Синаитски** отворио штампарију у Солуну. У ној је одштампано неколико књига и уџбеника. Након неколико година штампарија је изгорела у пожару.

Тежња за штампањем књига и уџбеника на народном македонском говору наставила се и у другој половини XIX века. Међу ауторима уџбеника из овог периода истичу се Кузман Шапкарев, Димитар Узунов и други. Будући да су њихови уџбеници били на народном македонском говору, они су названи **македонистима**.

Св. Јоаким Крчовски

Књига „Утешение грешним“ од Кирила Пејчиновића, приређена на „простом језику“

Сазнај више

Термин **македонисти** за ауторе који су писали на народном македонском говору, први је употребио бугарски делатник Петко Рачов Славевков 1871. године у чланку „Македонско питање“. У њему, између осталог, пише:

„Много људи смо чули од македониста да они нису Бугари, него Македонци, јошомци древних Македонаца... Да би дали снагу својој самовољној основи, македонисти указују на разлику између македонског и горњобугарског наречја, при чему је јрво било ближе словенском језику...“

Кузман Шапкарев

Браћа Миладиновци

Григор Прличев

Истовремено су се стварала књижевна дела, писала се поезија, записивале су се народне умотворине и пословице са македонског поднебља. Од ових аутора посебно се издвајају браћа **Димитар и Константин Миладинов**, **Марко Цепенков**, **Ѓорѓија Пулевски** и други.

Неки аутори су стварали на туђим језицима. Тако је **Григор Прличев** на грчком језику написао поему „**Сердар**“. Због њене уметничке вредности, у Атини је проглашен за **другог Хомера**. Крај XIX века (1900) симболично заокружујемо са Војданом Чернодринским и његовом драмом „**Македонска крвава свадба**“, која је написана на македонском говору.

Прошлост у садашњости

Сваке године, у августу, у Струги се одржава међународна песничка манифестација, која је позната као „Струшке вечери поезије“.

Истражи у чију част се одржава поменути манифестација и зашто се одржава у Струги?

Провери научено:

1. Зашто је Бугарска егзархија била прихватљивија опција од Цариградске патријаршије за македонско становништво?
2. Зашто су се Егзархија и Патријаршија такмичиле која ће отворити више цркви и школа у Македонији?
3. Опиши разлику између манастирских (ћелијних) и световних школа.
4. Анализирај текст у рубрици „Сазнај више“ и одговори зашто је ове ауторе уџбеника Славејков назвао македонистима?

Разловечки устанак

Узроци устанка

Средином седамдесетих година XIX века разгореле су се ослободилачке тежње код балканских народа под османском влашћу. Најпре је (1875. г.) избио устанак у Босни и Херцеговини. Следеће године (априла) избио је устанак у Бугарској. У мају 1876. године у Македонији је избио **Разловечки устанак**. Ови догађаји изазвали су појачане дипломатске активности европских сила, али и неколико ратова са Османском Империјом. Време ових превирања у историји је познато као **Источна криза**.

Постоји више узрока за избијање Разловечког устанка. Међу њих спадају: погоршан економски положај становништва због повећања пореских обавеза и цена производа; злоупотребе представника државне управе; појачано насиље над становништвом; погоршана безбедносна ситуација по живот и имовину; верски фанатизам и друго. Ту спада и жеља за солидарношћу. Заправо, према Димитру Поп Георгијеву Беровском, подизањем Разловечког устанка у Македонији требало је да се олакша положај устаника у Босни и Херцеговини.

Припреме за устанак

Главни организатор и вођа Разловечког устанка био је **Димитар Поп Георгијев Беровски**. Под његовом контролом одвијале су се и припреме за устанак. Значајно место имао је и **поп Стојан из с. Разловци**, који је био отац супруге Д. Беровског. Крајем 1875. године, Беровски је **у Солуну формирао тајни кружок**. Тамо су почеле и припреме за устанак.

Да би обезбедили новац и друге неопходне материјале, Д. Беровски и поп Стојан продали су део сопствене имовине. Од добијених средстава купљено је неколико револвера, пушака и муниција, који су тајно пренесени у Малешевију. Учитељице **баба Недеља и Станислава Караиванова** израдиле су **устаничку заставу**. На њој је био извезен лав и натписи „Македонија“ и „Станете да ви ослободите“. Застава је израђена према упутствима Беровског и на основу скице коју им је он дао.

Димитар Поп Георгијев Беровски

Сазнај више

Непосредно пре Разловечког устанка, почетком маја 1876. године, у Солуну је гомила муслимана убила француског и немачког конзула. Они су убијени јер су покушали да заштите хришћане који су дошли у сукоб са муслиманима због отмице младе Стефаније из Богданаца.

Поп Стојан из с. Разловци

Након што је завршио са основним припремама, Д. Беровски се вратио у Малешевију. Тамо је са малом четом почео да обилази регион и да скупља присталице које је требало да устану на дати знак. Према плану, устанак је требало да почне у селима у Пијанцу и Малешевском крају, а затим да се прошири према Радовишко, Струмичко, Петричко и Мелничко.

Почетак и ток устанка

Конкретан повод за почетак устанка било је малтретирање десетак мештана Разловаца од стране пореских чиновника који су дошли у село. Због тога је, ујутру **20. маја 1876 године**, шездесетак устаника под вођством Д. Беровског **напало село Разловци**. Притом је неколико Турака убијено, а други су рањени. Тада су сељани почели да се окупљају усред села и да пале документа у којима су биле записане њихове обавезе. Други су, пак, били уплашени од евентуалне освете. У таквој узнемиреној ситуацији, по наређењу попа Стојана, његов син је запалио сопствени хан (гостионицу). Овим чином поп Стојан је желео да покаже сељанима да сам жртвује сопствену имовину у име слободе, која је светија од свега.

Одмах затим устаници су се поделили у две групе. Димитар Беровски је са већом групом и са развијеном заставом кренуо према Беровском крају како би проширио устанак у том смеру. Успут се сукобио са једном османском јединицом, при чему је рањен у главу. У Разловцима је остао Цоне Спасов са неколико устаника, да

Упознај историјску личност

Д. Беровски се школовао у Берову, Одеси (Русија) и Београду (Србија), где је завршио војну школу. Кратко време је радио као учитељ у Берову, где је био *векил* (представник) хришћана и муслимана пред влашћу. У преписци се често потписивао као Д. Македонски. Учествовао је у протеривању патријаршијског владике из Берова, а затим и у Унијатском покрету. Након бурних догађаја из Источне кризе емигрирао је у Бугарску. Касније је сарађивао са Гоце Делчевим и помагао при преношењу оружја у Македонију.

Застава Разловчког устанка

Баба Недеља Караиванова

Станислава Караиванова

Цоне Спасов

Разловечки устанак

би заштитио становништво и њихову имовину. У међувремену, **Разловци су напали и запалили** Османлије, при чему је настрадало десетак сељана. Ово је, као и рањавање Д. Беровског, променило план, а тиме и ток устанка. Беровски није успео да се повеже са другим устаницима у Малешевском крају. Тако је устанак већ на самом почетку добио непредвидив и нежељен ток.

Гушење устанка

Османске власти су предузеле брзе мере како би спречиле ширење устанка, али и ради његовог гушења. Оне су најпре наредиле свим сточарима са својим стадима да напусте Малешевију. Овом мером устаници је требало да буду изоловани, односно да остану без извора хране и информација. Истовремено је повећан број војника у околним областима, који су постепено почели да стежу обруч око устаничке области.

Прошлост кроз изворе

После првих догађаја у Разловцима, деда Нако се усред села обратио речима:

„Сељани, што сје тако забринути и замишљени? Да сје живи још сје година, ово неће се видети својим очима. Да ли ћамтииће када нисмо имали мост на реци, ја се дешавало да ови ђадови дођу насјрам села и вичу сељанима да их пренесу на жрбачи, уместио на коњу?

– А сада гледајте како до гуше у води ђазе мушну Брегалницу, као јо сувом“.

(П. К. Стојанов)

Током ових акција, **Разловци су по други пут запаљени и опљачкани**. Истовремено, из Малешевеије и суседних околина приведено је и затворено много људи. Д. Беровски је са језгром своје чете успео да избегне опкољавање. Поп Стојан, који се након гушења устанка привремено склонио у Рилски манастир, убрзо је откривен, али је приликом покушаја спровођења у затвор извршио самоубиство.

Неуспех Разловечког устанка лежи у његовом локалном карактеру, као и у слабој организованости, наоружаности и обучености устаника. Чињеница да је на устаничкој застави стајао натпис „Македонија“ и „Станете да ви ослободите“ говори о ослободилачком карактеру устанка, иако је он био локалног карактера и без икаквих спољних утицаја.

Отуда је, на самом почетку XX века, Разловечки устанак квалификован као први Македонски устанак. Због његовог значаја за историју македонског народа, поводом стогодишњице устанка у селу Разловци подигнут је „Спомен-дом Разловечког устанка“.

Разловечки устанак – уметничка слика у Музеју македонске борбе за самосталност

Повежи знање

Консултуј географску карту и откриј:

- Зашто је река Брегалница поменута у контексту Разловачког устанка?
- Анализирај рељеф Пијанечко-малешевског региона и откриј за какву је делатност најпогоднији и чиме обилује? Тако ћеш лакше схватити и зајамити зашто је било наређено повлачење сточара из овог краја за време устанка!

Спомен-дом Разловечког устанка у с. Разловци

Провери научено:

1. Опиши услове под којима је подигнут Разловечки устанак.
2. Шта је поп Стојан желео да постигне паљењем свог хана?
3. Зашто се није остварио план о проширењу устанка на суседне области?

Македонски устанак

Положај у Македонији и узроци устанка

После Берлинског конгреса (1878), Македонија је остала под османском влашћу. Према **чл. 23 Берлинског уговора**, у европском делу Османске Империје, коме је припадала и Македонија, било је предвиђено **спровођење реформи**. То је значило да ове области треба да добију извесну административну аутономију. Међутим, ове одредбе никада нису биле у потпуности спроведене. Зато је међу становништвом владало незадовољство.

Из земаља које је Османска Империја изгубило током Велике источне кризе, на територију Македоније доселио се значајан број муслимана. Потрага за животним простором и изворима прихода повећала је тензију између досељеника и староседелаца.

На подизање бунтовног расположења утицали су и македонски добровољци који су учествовали у антитурским ратовима. Међу њима се убрајају **Димитар Беровски**, **Ђорђија Пулевски**, **деда Иљо Малешевски** и други. Подстицајан утицај имале су и чете које су се кретале широм Македоније.

Утицај је имало и руско присуство у Кнежевини Бугарској и провинцији Источна Румелија. Осим тога, руске војске још увек нису биле повучене из Горње Цумаје (данашњи Благоевград). Становништво је сматрало да ће они подржати устанак.

За устанак су се залагале и протеране егзархијске владике из Македоније, посебно Натанаил Кучевишки. Устаничко расположење постојало је и међу македонским емигрантима у Бугарској, где је никло више комитета под именом **„Јединство“**. Њих су подржавали бугарски националисти који су сматрали да је одлукама Берлинског конгреса Македонија неправедно одузета Бугарској.

Почетак и ток устанка

План за устанак био је утврђен на једном састанку у Горњој Цумаји. Тада је изабрано руководство устанка на челу са **Стојаном Карастоиловом**. Устанак је почео **17. октобра 1878.** године **нападом на османским гарнизон у с. Кресна**. Због тога се у историографији Ма-

Истраживачки изазов

У савременом Скопљу постоји Маџир маало (Маџир махала). Истражи и одговори:

Шта значи реч маџир/и?

Када је настало Маџир маало и одакле су његови први сџановници?

Деда Иљо Малешевски

Натанаил Кучевишки

Македонски устанак

кедонски устанак често назива Кресненски, **иако су га сами устаници именовали као Македонски устанак**. Ток устанка се условно може поделити у две фазе. Прва: до децембра 1878. године, када су доминирале унутрашње македонске снаге на челу са С. Карастоиловом и Д. Беровским. Друга фаза је трајала до средине 1879. године, а водећу улогу имала су лица окупљена око комитета „Јединство“.

Устаници су поразили османски гарнизон у Кресни. Притом су заробили преко стотину османских војника са њиховим официрима. Убрзо се устанак проширио на обе стране реке Струме. Османлије су се повукле према Петричу и Сересу. За кратко време била су **ослобођена 54 насељена места**. Устанак се проширио и према Разлошкој котлини. Тамо је било **ослобођено Банско**, али је оно брзо враћено под османску власт. У децембру 1878. године центар устанка пренео се у област **Каршијак**.

Печат Македонског устанка

Сазнај више

Устаници су се за новац обратили и патријаршијском владици у Мелнику. Он је о овоме обавестио британског заменика генералног конзула у Солуну и изјавио да су устаници себе именовали као „Македонци“ – при чему су обећали да ће му издати „*џоштерду*“, а новац ће му вратити након што „*џосџану* *џосџодари* *сојсџивене* *земље* *Македоније*“.

Организација устаничке власти на слободној територији

После првих успеха, на слободној територији формиран је **Штаб Македонског устанка**. За **Начелника штаба Македонског устанка** изабран је Димитар Беровски. Он је имао сопствени печат. За атамана (вођу) устанка изабран је Адам Калмиков, а за првог војводу – Стојан Карастоилов. Седиште Штаба било је у селу Влахи.

За одржавање реда и мира на слободној територији формирано је полицијско начелство. По селима су формиране управе од по три старешине. Они су требали да сакупљају средства за издржавање устаничке војске. За сакупљени новац било је предвиђено издавање потврда, у којима је стајало да ће средства бити враћена након ослобођења Македоније. Касније су донета и **Правила Македонског устаничког комитета**. Правила су захтевала лојалност устанку од свих хришћана Македонаца.

Устаници су себе именовали Македонцима, а Македонију су сматрали својом отаџбином. Отуда долази и званични протест упућен „Јединству“, будући да се у међусобној преписци Комитет уздржавао од коришћења речи „Македон“.

Штаб Македонског устанка одржавао је контакте са македонским емигрантима у Србији и Румунији, одакле је добијао моралну и материјалну подршку. Поред тога, у устанак су били укључени добровољци и авантуристи различитог порекла. Тако су се у редовима устаника нашли Руси, Пољаци, Словенци, Срби, Бугари и други. Између ових славољубивих авантуриста често је постојало ривалство.

Опадање и гушење устанка

Брзи успон устанка није ишао у прилог комитету „Јединство“. Комитет је почео са опструкцијама при испоруци оружја и распоређивању добровољаца. Потом су почеле интриге за преузимање руководства над устанком.

У таквом амбијенту разбуктало се ривалство око командног места између А. Калмикова и С. Карастоилова. Зато је Калмиков био протеран, а титула атамана укинута. У међувремену, комитет „Јединство“ је **притворио Димитра Беровског**. Одмах након тога, Калмиков је враћен назад. Повратници су у устанку на подмукао **начин убили Стојана Карастоилова**. То је изазвало незадовољство међу устаницима, због чега је Д. Беровски био ослобођен како би увео ред. Али, он је убрзо поново затворен.

Непознате речи и термини

Атаман – Титула код Козака са значењем вођа, старешина, командант, главатар војне или друштвене заједнице. Атаман није традиционална титула код балканских народа. Ова титула је Адаму Калмикову била додељена због његовог руског козачког порекла.

Устројство Македонског устанка

Писмо Д. П. Г. Беровског, потписаног као начелник штаба Македонског устанка, оверено његовим печатом

Прошлост кроз изворе

Ево како Ђорђија Пулевски, у писму Деспоту Баџовићу (који је планирао да дође из Србије са четом и да се придружи устаницима), описује улогу Натанаила Кучевишког:

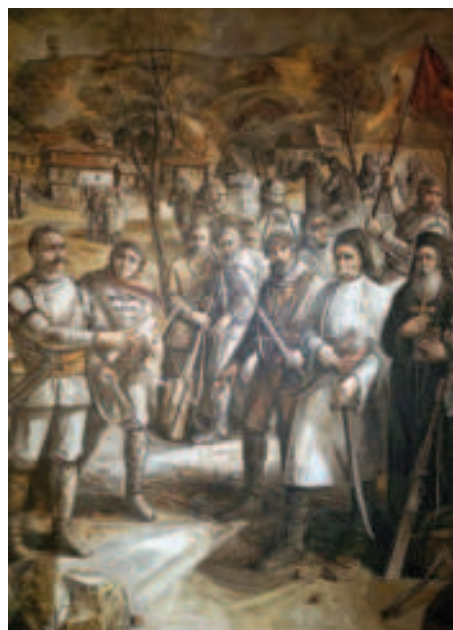
„Ја ћу ти рећи да не долазиш са људима овамо, зашто овде има нешто лоше. Овде Буџари си израју са нама и окрећу воду на своју воденицу, заједно са црнокајцем Наџанаилом, који је Македонац, ама више вуче на буџарско. Да ти кажем, ево са чешом чекамо колико времена да кренемо за Турску и да се бијемо за нашу слободу, ама нас не љуштају. Наложили су вајру, а сада желе више буке пред Европом, моји војници се љолако разилазе, а ни ја немам зашто да чекам“.

Од тада је руководство над устанком преузео комитет „Јединство“, при чему је главну улогу играо Натанаил Кучевишки. Новоформиране чете нису биле рационално коришћене за одбрану слободне територије. У међувремену, османске снаге су успоставиле контролу над устаничком територијом. На **почетку јуна 1879. године издата је наредба за распуштање свих чета**. На тај начин формално је угашен Македонски устанак.

Узроци неуспеха устанка

Један од узрока неуспеха Македонског устанка лежи у неповољној међународној ситуацији. Он је избио у време када је Источна криза дипломатским путем већ била затворена. Зато није било изгледа да добије међународну подршку. Са друге стране, устанак је показао унутрашње слабости као последицу неслоге и раздора које су изазвали спољни фактори.

Ово је први устанак који су сами устаници назвали Македонски. Такво именовање је задржано и у његовим институцијама, као на пример: Штаб македонских устаника; као и Начелник штаба македонског устанка. Отуда, устанак заузима значајно место у историји македонског народа.

Почетак Македонског устанка – уметничка слика у Музеју македонске борбе за самосталност

Провери научено:

1. Образложи узроке почетка Македонског устанка!
2. Опиши организацију устаничке власти на слободној територији!
3. На основу текста у писму Ђ. Пулевског Д. Баџовићу, покушај да објасниш улогу комитета „Јединство“ у Македонском устанку.
4. Зашто међународна ситуација није ишла у прилог Македонском устанку?

Призренска лига и појава и развој албанског ослободилачког покрета

Османска власт на Балкану постепено је слабила. Балкански народи су један за другим започињали борбу за ослобођење и стварање својих држава. У таквим условима, албански лидери су схватили да и Албанци треба да бране своје интересе у областима у којима су живели.

Албанци и Велика источна криза

Албански прваци у почетку **нису тражили потпуну независност**. Сматрали су да народ још увек није довољно спреман за такав корак, а ни услови у Европи нису били повољни. Зато су, уместо независности, почели да **траже аутономију у оквиру Османску Империју**.

То је значило да Албанци сами управљају својим областима, да имају своје школе, чиновнике и већу контролу над локалним финансијама, али да притом остану под влашћу султана. Ове идеје су се најпре развиле у **јужној Албанији**, где је постојао развијенији културни и образовни живот.

Године 1877. у Јањини је одржан **састанак албанских првака** на којем је формиран **тајни комитет**. Исте године, у Цариграду је створен **Централни комитет за заштиту права албанског народа**. Његов циљ био је стварање **албанског вилајета** у оквирима Османске

Прошлост кроз изворе

Непосредно након потписивања Санстефанског споразума, поједини албански интелектуалци почели су да шаљу меморандуме и захтеве представницима Великих сила. Британски амбасадор у османској престоници, Хенри Остин Лајард, у априлу 1878. године добио је меморандум од једног, како се сам изразио, „албанског господина“. У меморандуму је, између осталог, стајало:

„...Поред њих, Албанци, који су решени да раскину окове који их везују за Турску, траже посебну владу, више у складу са њиховим потребама и њиховим традицијама; они се позивају на своје право да уђу у заједницу велике европске породице, којој припадају по раси и сродности.“

Непознате речи и термини

Меморандум – Писани документ којим се износе захтеви или ставови некој влади или важним политичким представницима.

Јанина

Место где је формирана Призренска лига

Империје. Сви ови догађаји одвијали су се у време Руско-османског рата.

Овај рат је имао велике последице по Балкан. Османска Империја је доживела тежак пораз и 3. марта 1878. године морало је да потпише Санстефански споразум. Овим уговором било је предвиђено стварање велике бугарске државе. У њен састав требало је да уђу и области на Балкану **у којима су живели Албанци**. Истовремено, Србија и Црна Гора требало је значајно да се прошире и на територије са албанским становништвом. Ове одлуке су изазвале снажно незадовољство на Балкану и у Европи.

Формирање и деловање Призренске лиге

Албанци су схватили да, уколико се не организују и не делују сами, нико неће заштитити њихове интересе. Зато је Комитет у Цариграду предложио да се сазове **општи албански сабор** у Призрену.

10. јуна 1878. године у Призрену почео је са радом велики сабор албанских представника. На том сабору створена је **Призренска лига**, која је била албанска национална политичка организација. На сабору су изабрана руководећа тела, као што су Општи савет и Централни комитет. Истовремено су донета и два важна документа – **Карарнаме** (акт о одлукама) и **Талимат** (наредба, упутства). Њима су утврђени циљеви и начин рада Лиге.

Упознај историјску личност

Абдил-бег Фрашери (1839–1892) био је албански политички радник и препородитељ. Рођен је у селу Фрашер у јужној Албанији. Радио је као државни чиновник у Османском царству, али се касније потпуно посветио борби за права Албанаца. Абдил-бег Фрашери био је на челу Комитета из Јањине.

Године 1878. био је један од главних вођа Призренске лиге. Због своје активности ухапшен је од стране османских власти и осуђен на дугогодишњу робију. Касније је ослобођен, али му је здравље било нарушено и преминуо је у Цариграду.

Абдил- Бег Фрашери

Главни циљ Призренске лиге био је стварање уједињеног албанског вилајета са широком аутономијом. Већ 15. јуна 1878. године, Лига је обавестила османску државу и Велике силе да ће **бранити своје територије**.

У међувремену, у Берлину је почео конгрес на којем су Велике силе укинуле решења донета у Сан Стефану. Одлуке Конгреса нису одговарале интересима Призренске лиге.

Након Берлинског конгреса, Призренска лига је почела са **активним дејствима**, а широм територија на којима су живели Албанци створене су **десетине њених огранака**. Када се османска војска повлачила из појединих подручја, снаге Лиге су одмах улазиле тамо како би спречиле улазак црногорских трупа. Тако је било у **Плаву и Гусињу** 1879. године, где су снаге које је организовала Лига поразиле црногорску војску. Ту се **истакао Али-паша Гуџија**.

Касније, под снажним притиском Великих сила, османска држава је морала да прихвати одлуке Берлинског конгреса. Године 1880, према **Улцињу** је упућена велика војна флота састављена од више европских држава. Под том претњом, османска војска је ушла у град и после неколико дана га предала Црној Гори.

Поред оружане борбе, Призренска лига је водила и **дипломатску борбу**. Она је слала писма, захтеве и

Али-Паша Гуџија

Делегати Призренске лиге

делегације. и делегације у Рим, Париз, Лондон, Берлин, Беч и Цариград. Они су објашњавали европским владама да су **Албанци** посебан народ и да имају право на своју земљу и самоуправу.

Почетком 1881. године, Призренска лига је направила још храбрији корак. Прогласила је свој Централни комитет за **Привремену владу, на челу са Имером Призренијем**. Циљ је био да се створе права управа и редовна војска, као и да се власт Лиге прошири на све области на Балкану у којима су живели Албанци.

У многим градовима, као што су Призрен, Приштина, Скопље, Дебар, Митровица и други, османски чиновници су били протерани и замењени представницима Лиге. На тај начин је у овим местима успостављена власт Призренске лиге.

Крај Призренске лиге

Ови успеси су узнемирили султана и османску владу, који су одлучили да покрет униште силом. У марту 1881. године упућена је велика војска под командом **Дервиш-паше**. Борци Призренске лиге борили се храбро и пожртвовано, али нису могли да се супротставе бројнијој османској војсци.

Након тешких борби, 23. априла 1881. године **пао је Призрен**, а потом и други центри Лиге. Тиме је **Призренска лига била угушена**. Многи њени лидери били су ухапшени, затворени или протерани. Тако је завршен први велики, организовани албански национални покрет.

Иако је османска власт успела да уништи Лигу, њен значај је остао велики. Призренска лига је била прва организација која је ујединила Албанце. Идеје које је оставила иза себе почеле су масовније да се шире и да утичу на даљи развој албанског националног покрета.

Имер Призрени

Сазнај више

Током Источне кризе, Албанци се нису борили само оружјем за своја права, већ су водили и другу, веома важну борбу – борбу за образовање и језик. Њихови интелектуалци су схватили да народ не може да напредује ако нема своје школе, књиге и писани језик.

Зато је 1879. године основано **Друштво за штампање албанских слова**. Његови чланови су сматрали да сваки народ постаје просвећен и развијен само тада када има свој језик и своје писмо. Веровали су да народ који нема писани језик живи у незнању и заосталости.

Тако су, поред борбе на бојном пољу, водили и борбу пером, јер су знали да су образовање и култура темељ сваке слободне и напредне државе.

Провери научено:

1. Зашто албански лидери у почетку нису тражили потпуну независност од Османску Империју?
2. Када и где је одржан први велики сабор албанских представника и која је организација основана на том сабору?
3. Шта се догодило 1881. године са Призренском лигом и њеним вођама?

ЕВРОПА и СВЕТ

ОД СРЕДИНЕ XIX ВЕКА
ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

3

Пролеће народа и стварање националних држава у Европи

Узроци револуција 1848. године

После Бечког конгреса 1814–1815. године, европски владари су покушали да врате поредак који је постојао пре Наполеонових ратова. Уместо демократије и већих слобода за грађане, у многим државама најважније одлуке поново су доносили монарси.

Ипак, Француска револуција је показала да краљ може бити свргнут. Зато су владари настојали да спрече избијање нових револуција. Уведена је **строга цензура** штампе, а свака критика против власти брзо је гушена. **Тајна полиција** је пратила професоре, студенте и новинаре. Многи су били хапшени и прогањани у удаљена места. Силом и страхом, власти су покушавале да сачувају непопуларан поредак.

Али Европа више није била покорна као раније. Многи Европљани су већ осетили **шта значи бити слободан** и тешко су се мирили са повратком старих окова. Сељаци су знали да у неким земљама нема феудалних обавеза, па су зато тражили укидање феудализма и у својим државама. Лоше жетве и поскупљење хране додатно су погоршали положај најсиромашнијих. У градовима су се, кроз брошуре и тајне кружоке, **ширили идеје о уставима, грађанским правима и сопственим националним државама.**

Различити људи имали су различите захтеве, али су сви били подједнако незадовољни. Била је довољна мала искра да избије бунт.

Пролеће народа

Незадовољство влашћу у Француској најчешће се могло изразити на политичким скуповима познатим као **банкети**. На њима су држани говори против монархије и певала се „Марсељеза“, химна Француске револуције. Када је полиција у фебруару 1848. године забранила да се одржа-

Тајна полиција је пратила грађане

Непознате речи и термини

Цензура – Када држава забрањује или мења информације, са циљем да становништво не чује или не прочита нешто што је непожељно за власти.

Банкет у Паризу (1847)

Уличне борбе и барикаде у Паризу

Барикаде у Бечу

вају банкети у Паризу, револтирани грађани су изашли на улицу.

За кратко време подигнуте су барикаде од калдрме, намештаја и дрвета, а у граду су почеле жестоке **уличне борбе** између Парижана и војске. Део војника је одбио да пуца на своје суграђане. Убрзо након тога, власти су изгубиле контролу над Паризом. Под притиском догађаја, краљ Луј-Филип је напустио земљу, а револуционари су прогласили **Другу француску републику**.

Успех Француза подстакао је и друге народе да се подигну на устанак. У пролеће 1848. године на више места у Европи разбуктале су се револуције, познате под заједничким именом **Пролеће народа**.

У **Аустријску Империју** револуција је почела у марту 1848. године у Бечу, где су студенти, радници и други грађани изашли на улице и сукобили се са војском. Да би смириле незадовољство, власти су донеле одлуку о **укидању феудалних дажбина** и обећале устав и грађанска права. Међутим, уличне борбе су се наставиле, након чега су император Фердинанд I и његови дворјани побегли из Беча.

Борба се брзо проширила кроз велики део Аустријског царства. У **Угарској** револуционари су створили сопствену владу која је најпре тражила аутономију, а потом и потпуну независност од Аустрије. У Прагу је, пак, одржан **Словенски конгрес** на коме су представници већине словенских народа истакли идеју панславизма.

У исто време избили су немири и у немачким и италијанским земљама, са захтевима за национално уједињење.

Истраживачки изазов

Године 1848. Јохан Штраус Старији компоновао је „Радецки марш“, посвећен фелдмаршалу Јозефу Радечком. Заједно са наставником музичке културе одслушај марш, па самостално покушај да откријеш ком догађају из времена Пролећа народа је посвећен.

Сазнај више

Сељаци који више нису желели револуцију

У Аустријском царству најважнији захтев сеоског становништва био је укидање феудализма. Када је власт укинула феудалне дажбине 1848. године, многи сељаци су рекли „Ово нам је довољно“ и престали су да подржавају револуционаре.

Заправо, револуција је ослабила зато што се распало јединство међу револуционарима, будући да је део становништва већ добио оно што је желео и повукао се из борбе.

Непознате речи и термини

Панславизам – Идеја о повезивању, солидарности и сарадњи међу словенским народима.

У лето 1848. године почела је **контрареволуција**, предвођена властима и војском. Устаници су били неуједињени, а голоруки народ није могао дуго да се супротставља професионалним армијама. До почетка 1849. године већина револуција је била угушена.

У Угарској се борба наставила и у 1849. години. Ипак, када су угарски револуционари били близу победе, руски цар Николај I одлучио је да помогне Аустријанцима. Забринут да ће се немири проширити и на Русију, послао је велику руску армију која је **угушила угарску револуцију**.

Осим у Француској, револуционарни покрети из 1848. године свуда су завршени војним поразом. Ипак, они су оставили трајне последице у Европи. У Аустријском царству и у делу немачких земаља феудализам је укинут, а идеја о слободи и сопственим националним државама наставила је да живи у наредним деценијама.

Уједињење Италије и стварање Немачког царства

После Пролећа народа, Италија је и даље била разједињена. Главна препрека за уједињење италијанског народа било је Аустријско царство, које је имало власт над великим делом северне Италије.

Водећу улогу међу италијанским државама имала је држава Пијемонт. Уз помоћ Француске, она је успела да порази Аустријанце и да уједини велики део северне и средње Италије. Овај процес се често назива **„мало уједињење Италије“**. Године 1861. проглашена је **Краљевина Италија**, чиме се највећи део италијанских земаља ујединио у једну државу.

Једна од водећих фигура у уједињењу био је револуционар **Ћузепе Гарибалди**. Он је предводио групу добровољаца познатих као „Црвене кошуље“ и освојио јужну Италију.

До 1870. године Краљевини Италији прикључени су Венеција и Рим. Тиме је завршено **„велико уједињење Италије“** и створена је национална држава италијанског народа.

Николај I

Сазнај више

Када је Ћузепе Гарибалди почео да сакупља добровољце за борбу за уједињење Италије, није имао новца за праве војне униформе. Његова војска била је састављена од обичних људи који су долазили у одећи коју су имали.

Да би их обукао барем приближно исто, Гарибалди је набавио црвене кошуље које су се претходно користиле као радна одећа у Јужној Америци. Оне су биле јефтине, а на црвеној боји крв се тешко примећивала.

Према каснијим тумачењима и популарним причама, када су се борци појавили на бојном пољу обучени у исте кошуље, код непријатеља се стварао утисак да пред њима стоји организована армија, па чак и да њени борци не крваре и да су непобедиви.

Ћузепе Гарибалди

Уједињење Немачке предводила је Пруска. Главну улогу у овим догађајима имао је пруски државник **Ото фон Бизмарк**. Он је сматрао да се уједињење не може постићи демократијом и револуцијама, већ вештом дипломатијом и ратовима.

Бизмарк је знао да је највећа препрека за уједињење Немачке било Аустријско царство, које је имало снажан утицај међу немачким државама. Зато је сматрао да се сукоб са Аустријом мора решити ратом.

Рат између Пруске и Аустријског царства почео је 1866. године. У њему је Пруска извојевала победу и преузела водећу улогу међу немачким државама.

Међутим, ово је забринуло Француску, која није желела моћну немачку државу на својим источним границама. Зато је 1870. године дошло до рата између Пруске и њених немачких савезника са једне стране и Француске са друге стране. Победа немачких држава изазвала је снажну националну еуфорију код Немаца.

Године 1871, у дворцу Версај, пруски краљ Вилхелм I проглашен је за немачког императора (**кајзера**). Тако је створено **Немачко царство**, нова и моћна држава у срцу Европе.

Ото фон Бизмарк (карикатура)

Прошлост кроз изворе

Године 1862. Ото фон Бизмарк је изјавио пред пруским парламентом: „Велика питања нашег времена не решавају се говорима и одлукама већине... већ ђвожђем и крвљу.“

Шта је Бизмарк желео да каже изразом „ђвожђе и крв“ и какав начин решавања проблема подржава?

Провери научено:

1. Зашто је почело Пролеће народа?
2. Какву је улогу имао Џузепе Гарибалди и „црвене кошуље“ у уједињењу Италије?
3. Која држава и који државник су предводили уједињење Немачке?

Грађански рат у САД

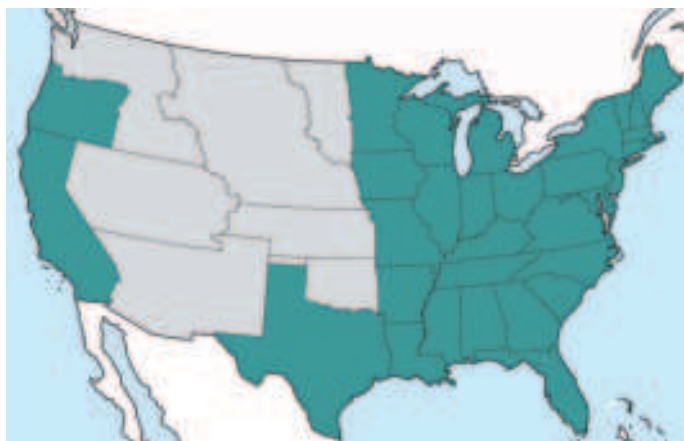
Узроци Грађанског рата у САД

Проглашењем независности 1776. године, од тринаест британских колонија на источној обали Северне Америке створена је нова држава – Сједињене Америчке Државе. У наредним деценијама САД су се брзо шириле ка западу, а нове територије су се прикључивале **федерацији** као **савезне државе**. До 1860. године, САД су се састојале од 33 савезне државе и неколико територија и простирале су се од Атлантског до Тихог океана. На први поглед, држава је изгледала стабилно. Ипак, под површином су се криле дубоке унутрашње разлике.

Разлике између северних и јужних делова САД постојале су још од колонијалног периода, али су након стицања независности постајале све очигледније.

Север се развијао као **индустријски регион**. Тамо су се градиле фабрике, ширила се железничка мрежа, а радници су добијали плату за свој труд. Из Европе су свакодневно стизали нови досељеници, који су се најчешће насељавали у градовима.

Југ се мењао спорије. Његова економија се и даље заснивала на **пољопривреди и великим плантажама**, на којима се највише производио памук и користио рад робова. Због тога је **ропство** било веома важно за Југ. Многе јужне државе су веровале да идеје о слободи и укидању ропства, које су доминирале на Северу,

САД 1860. године (савезне државе су приказане зеленом, а територије сивом бојом)

Непознате речи и термини

Грађански рат – Рат који се води између грађана исте државе и одвија се на територији те државе.

Федерација – Савез држава које заједно формирају једну заједничку државу.

Савезне државе – Државе које су удружене у једну заједничку државу. Свака савезна држава има сопствену власт, али постоји и заједничка власт за све савезне државе.

Федерална власт – Заједничка власт за све савезне државе, која одлучује о најважнијим питањима у федерацији.

На пример: Конгрес или председник САД.

Сазнај више

Са ширењем САД ка западу, на нове територије су се насељавали досељеници из Европе. Међутим, на тим просторима су вековима живела индијанска племена. Да би присвојиле земљу, тридесетих година XIX века америчке власти су присиле припаднике тзв. „пет цивилизованих племена“ да напусте своје домове. Током присилних пресељења, Индијанци, међу којима је било много старца, жена и деце, пешачили су око 1.500 километара, најчешће зими, без довољно хране и склоништа. Хиљаде њих је умрло од глади, хладноће и болести. Ови догађаји су познати као „Пут суза“. Преживели су се населили на „Индијанску територију“ у Оклахоми, где су живели далеко од градова и са ограниченим приступом плодној земљи.

угрожавају јужњачки начин живота. Зато су тврдили да федерална власт нема право да се меша у њихова унутрашња питања.

Како су се САД шириле ка западу, јавио се озбиљан проблем: свака нова савезна држава требало је да одлучи да ли ће бити слободна или робовласничка. Од овог питања је зависило да ли ће Север или Југ имати већи утицај при доношењу закона.

Избор **Абрахама Линколна** за председника 1860. године додатно је заоштрио ситуацију. Иако није тражио укидање ропства, он се противио његовом ширењу. Јужне државе су ово доживеле као претњу свом начину живота.

Због тога су, од краја 1860. и током 1861. године, једанаест јужних држава донеле одлуку да се отцепе од САД и створе сопствену државу, названу **Конфедеративне Америчке Државе**.

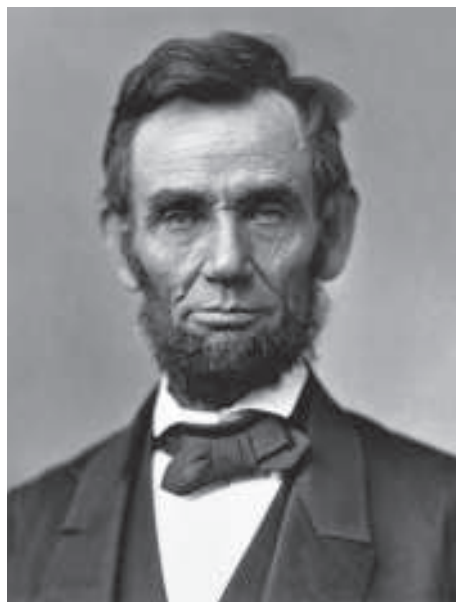
Почетак и ток рата

Север није прихватио отцепљење јужних држава и спор између две стране брзо је прерастао у оружани сукоб. У априлу 1861. године, армија јужних држава напала је тврђаву Форт Самтер. Тиме је почео **Грађански рат у САД**.

Север, познат и као **Унија**, борио се за очување САД као јединствене државе. Наспрам њега стајао је Југ, односно **Конфедерација**, састављена од једанаест отцепљених држава. Рат називамо грађанским јер се водио између самих Американаца.

Европски емигранти на путу за САД

Абрахам Линколн

Битка између војски Уније и Конфедерације

„Пут суза“

Грађански рат је трајао од 1861. до 1865. године и био је један од најкрвавијих ратова у XIX веку. У бројним биткама сукобиле су се армије са стотинама хиљада војника, а борбе су се водиле на широкој територији широм САД.

За први пут у већем обиму коришћени су **железница и телеграф**, што је омогућило брже кретање и снабдевање војски, као и бржу комуникацију. Све већи значај у ратовању имала је **индустрија**, посебно за Север, који је располагао многим фабрикама и масовно производио оружје и војну опрему.

Осим индустријске моћи, предност Севера састојала се и у бројнијем становништву. Зато је армија Уније могла да води дуготрајан рат и да исцрпљује противника. Конфедерација се, са друге стране, надала кратком рату и брзој победи, будући да није имала довољно ресурса за дуго ратовање.

У првим годинама рата ни Север ни Југ нису успели да слома отпор противника. Борбе су биле дуге и исцрпљујуће, са променљивим успехом. Прекретница је представљала **Битка код Гетисбурга** 1863. године, у којој је армија Севера победила, а снаге Југа почеле да се повлаче.

Рат је добио ново значење када је 1863. године председник Линколн објавио „**Прокламацију о еманципацији**“. Овим документом проглашена је **слобода робова у побуњеним јужним државама**. Због тога је Југ остао без најважније радне снаге. Део ослобођених робова напустио је територију Конфедерације и прикључио се армији Севера.

Војници афричког порекла у армији Севера

Прошлост у садашњости

Телеграф је 1837. године изумео Семјуел Морз. Прва телеграфска линија пуштена је у употребу 1844. године, између градова Вашингтона и Балтимора.

Телеграф је функционисао тако што су се поруке преносиле путем електричних сигнала кроз жицу, коришћењем Морзове азбуке, а не преко курира или голубова као до тада. На тај начин вести су могле да стигну из једног места у друго за неколико минута, уместо за неколико дана. Телеграф је имао посебно важну улогу током Грађанског рата у САД.

Данас се телеграф више не користи. Која савремена средства комуникације имају исту улогу коју је имао телеграф у XIX веку?

Повежи знање

Током Грађанског рата у САД било је случајева када су се браћа, па чак и очеви и синови, борили у различитим армијама – једни за Унију, други за Конфедерацију.

Разговарај са наставником историје и сазнај да ли је у историји твог народа и твоје земље било случајева када су се блиски рођаци нашли на супротним странама у рату.

Шта мислиш, зашто грађански рат, у коме се боре људи из исте државе, најчешће оставља теже и дуготрајније последице него рат против спољног непријатеља?

До пролећа 1865. године, војска Југа била је поражена на свим фронтима. У априлу исте године, главна армија Конфедерације је капитулирала, након чега је Грађански рат завршен. САД су остале уједињена држава.

Последице Грађанског рата

Грађански рат у САД однео је преко **600.000 живота** и оставио дубоке трагове у америчком друштву. Крај рата није донео потпуно помирење, а поделе створене током конфликта наставиле су да се осећају и у будућности.

Једно од најосетљивијих питања било је ропство. Оно је 1865. године **укинуто у целој држави**, али слобода није значила и потпуну једнакост, пошто су социјалне и расне неједнакости наставиле да постоје.

Победа Севера потврдила је **значај индустрије** као кључног фактора у ратовању и развоју државе. Управо је индустријска надмоћ омогућила САД да се крајем XIX века наметну као један од главних центара Друге индустријске револуције.

Убиство Абрахама Линколна

Истраживачки изазов

Неколико дана након завршетка Грађанског рата у САД, председник Абрахам Линколн убијен је док је гледао позоришну представу у Вашингтону. Он је био први убијени председник у историји САД.

Испражи ко је био убица Абрахама Линколна и зашто је то урадио?

Провери научено:

1. Наведи главне узроке Грађанског рата у САД.
2. Ко је победио у Грађанском рату и чему се догодила та победа?
3. Какве је последице изазвао Грађански рат у САД?

Друга индустријска револуција

Електрична енергија и индустријски развој

У другој половини XIX и почетком XX века, индустријски развој који је почео у Великој Британији пренео се и на друге европске земље, као и на САД и Јапан. Индустрија је ушла у нову фазу, коју историчари називају **Друга индустријска револуција**.

Једна од најважнијих промена у овом периоду било је коришћење нових извора енергије, међу којима је најзначајнија постала **електрична енергија**.

Парна машина, која је била основа индустрије у Првој индустријској револуцији, постепено је губила своју водећу улогу. До тада је производња зависила од угља и воде, због чега су се фабрике често градиле у близини река. Додатни проблем био је то што је квар на парној машини могао да заустави рад у целом индустријском погону.

Са електричном енергијом ова зависност је превазиђена. Фабрике су могле да се граде на различитим локацијама, а свака машина је добила сопствени електрични мотор и радила је самостално.

Електрична енергија је довела до брже производње, али су за развој индустрије били потребни и чвршћи материјали.

Дете-радник (око 1900. г.)

Никола Тесла

Упознај историјску личност

Никола Тесла

Проналазач и научник са Балкана, рођен 1856. године. Највећи део свог живота провео је у САД, где је радио на усавршавању система за пренос и коришћење електричне енергије. Његов најзначајнији допринос био је развој и примена система наизменичне електричне струје, који је омогућио да се електрична енергија ефикасно преноси на велике удаљености. Применом наизменичне струје почело је масовније електрично осветљење градова.

У част Николе Тесле именоване су бројне школе, научни институти и улице у различитим земљама, а његово име носе и електрични аутомобили. По њему је названа и јединица за магнетну индукцију – тесла (Т).

Карактеристично за Другу индустријску револуцију било је коришћење челика и развој **челичне индустрије**, посебно у САД и Немачкој. За разлику од кованог гвожђа, челик је био издржљивији и јефтинији за масовну производњу. Користио се за изградњу чврстих мостова, железничких пруга и машина. Уместо од дрвета и гвожђа, возови и бродови су се градили од челика, чиме су добили већу чврстину и постали бржи и безбеднији.

У последњим деценијама XIX века значајно се развила и **хемијска индустрија**. Она је омогућила производњу ђубрива, вештачких боја и лекова, који су нашли примену у пољопривреди, текстилној индустрији и медицини. Хемијска индустрија се ослањала на научна истраживања и образован кадар. На тај начин ојачала је веза између науке и индустрије, што је била једна од главних одлика Друге индустријске револуције.

Хемијска и челична индустрија имале су снажан утицај на **војну индустрију**. Челик је служио за производњу моћнијег оружја и муниције, као и за оклопне бродове и подморнице. Хемијска индустрија је, са своје стране, обезбеђивала експлозиве и друге материјале неопходне за модерно ратовање.

Транспорт, комуникације и масовна производња

Велики напредак постигнут је и у **саобраћају и комуникацијама**. Развој индустрије створио је потребу за бржим и јефтинијим начинима преноса сировина, производа и људи. То је створило услове за проширење и модернизацију транспортних мрежа, као и за развој трговине.

Крајем века произведени су **први аутомобили** са моторима са унутрашњим сагоревањем. То је повећало потражњу за нафтом и допринело развоју **нафтне индустрије**.

У више градова у Европи и САД уведени су електрични трамваји и подземне електричне железнице. Прва јавна електрична трамвајска линија пуштена је у рад 1881. године у Берлину, док је прва електрична подземна железница (метро) изграђена у Лондону 1890. године.

Истраживачки изазов

Године 1912. изграђен је до тада највећи путнички брод на свету – „Титаник“. На дан 10. априла 1912. године, Титаник је испловио из луке у Саутемпτονу (Енглеска) и упутио се ка Њујорку (САД).

Истражи шта се десило са Титаником за време његове и каква је била судбина његових људи.

„Ајкула“ – једна од првих руских подморница (1907. г.)

Први аутомобил Карла Бенца

Трамвај у Берлину (1881. године)

Истовремено, телеграф је и даље омогућавао пренос информација на велике удаљености, а 1876. године патентирано се ново средство комуникације – **телефон**. Телеграф и телефон значајно су променили свакодневни и пословни живот.

На почетку XX века, промене у индустрији довеле су и до новог начина организовања рада. У великим фабрикама производња је била подељена на мање и једноставније задатке. Сваки радник је обављао један исти посао, док се производ кретао по траци кроз фабрику. Овиме је почела **масовна производња**. Због бржег начина производње, многи производи (аутомобили, бицикли и др.) постали су јефтинији и доступни ширем слоју становништва, а не само најбогатијима.

Индустрија и урбанизација

Индустријски развој је убрзао и **урбанизацију**, пре свега у САД и Западној Европи.

Коришћење вештачких ђубрива повећало је приносе, што је значило да је мањи број људи могао да произведе више хране. Као резултат тога, део сеоског становништва није био потребан у пољопривреди и почео је да мигрира у градове, где су се отварао нова радна места.

Електрична енергија је, са своје стране, променила свакодневни живот. У домовима и јавним зградама засијала је **електрична сијалица**, а улично осветљење је

Улично осветљење (1883 г.)

Рани модел телефона из 1876. године (реплика)

Сазнај више

Аутомобили и нафта

Када је Немац Карл Бенц тестирао свој први аутомобил 1886. године, возило је изазвало велику пажњу, страх и неверицу. Машина је правила буку, мирисала на гориво и кретала се без коња, што је за све било нешто сасвим ново. Интервенисала је чак и полиција, која је понекад забрањивала вожњу аутомобила.

Историја аутомобила је тесно повезана са нафтом. Пре појаве аутомобила, нафта се углавном користила за осветљење, најчешће у форми петролеја. Са развојем мотора са унутрашњим сагоревањем, она је постала кључно гориво за саобраћај и индустрију.

Шта мислиш, зашто су државе које располажу нафтом постале значајне на почетку XX века, али остају значајне и данас?

Прошлост у садашњости

Током Друге индустријске револуције појавиле су се бројне технолошке и индустријске иновације.

Које од иновација из Друге индустријске револуције и данас имају важну улогу у свакодневном животу?

Које ствари које данас смањимо употребом и неопходним још увек нису постојале у то време?

повећало осећај безбедности. Грађани су могли да се крећу, раде и састају и у вечерњим часовима, што је представљало огромну промену у односу на претходни период.

Осим у површини, градови су почели да расту и у висину. Челична индустрија и усавршавање електричног лифта са безбедносном кочницом омогућили су изградњу много **виших зграда**. Први облакодери изграђени су у Чикагу, а касније и у другим градовима у САД.

Кроз веће градове саобраћали су електрични трамваји, возови, а понекад и аутомобили. Улице су се постепено попљочавале, а део њих је био и асфалтиран.

Масовна производња довела је до повећања броја фабрика и радника. Истовремено, као и за време Прве индустријске револуције, услови за рад и живот били су тешки, а плате ниске. Због тога су радници почели да се удружују у **синдикате**, тј. удружења која су заступала њихове интересе. Синдикати су се залагали за већа **радничка права**, као што су више плате, краће радно време и безбеднији услови за рад.

Ипак, модерни градови нису били карактеристични за већи део света, где становништво још увек није уживало у благодетима индустријских револуција.

Друга индустријска револуција поставила је темеље за многе ствари које су део наше свакодневице, али је имала и негативне последице. Брзи индустријски развој довео је до повећане потребе за сировинама и новим тржиштима, што је створило услове за ширење империјализма и колонијализма.

„Флетајрон“ у Њујорку – један од првих облакодера у свету

Повежи знање

Наведи по две сличности и разлике између урбанизације током Прве и Друге индустријске револуције.

Провери научено:

1. Који је био најзначајнији извор енергије у Другој индустријској револуцији и на који начин је променио свакодневни живот и индустрију?
2. Какве су се промене десиле у транспорту и комуникацијама током Друге индустријске револуције?
3. Опиши како је изгледао један модерни град у САД на почетку XX века.

Ера колонијализма и империјализма

Током новог века, неке државе у Европи су прошириле свој утицај и ван континента. Оне су освајале и контролисале територије у Америци, Африци, Азији и Аустралији. Овакво владање над другим земљама и народима назива се **колонијализам**.

Колонијализам је почео у време Великих географских открића, када су Шпанија и Португалија освојиле велике делове Америке. Касније су колоније стварале и друге државе, међу којима су се издвајале Велика Британија и Француска.

За време индустријских револуција, европске државе су имале потребу за сировинама за фабрике, новим тржиштима за своје производе и јефтином радном снагом. Због тога су у XIX веку почеле да успостављају власт и контролу над све већим бројем територија.

Ова нова фаза колонијализма, карактеристична за касни XIX век, назива се **империјализам**. Империјализам представља политику Великих сила да владају другим народима и земљама путем војне силе и економске потчињености.

Колонијализам у Латинској Америци и Африци

Колонијализам у Латинској Америци почео је у XVI веку, када су велики делови Средње и Јужне Америке претворени у колоније.

До почетка XIX века, колонијална власт је почела да слаби. Под вођством личности као што је **Симон Боливар**, избили су револуционарни покрети, након чега је већина земаља стекла независност. Тиме је завршено директно владање европских држава у овом делу света.

Међутим, страни утицај није потпуно нестао. Многе од нових држава у Латинској Америци остале су економски зависне од моћнијих земаља, посебно кроз трговину и извоз сировина.

Пазар робова у Бразилу

Симон Боливар

Истраживачки изазов

У прве три деценије XIX века, већина земаља у Јужној Америци стекла је независност од европске колонијалне власти.

Истражи и одговори:

Која данашња јужноамеричка држава је добила име по Симону Боливару?

Који језици се данас говоре у Јужној Америци? Какве њога везе има са колонијацијом у новом веку?

Колоније у Африци 1913 године

У другој половини XIX века, Африка је постала главни циљ империјализма. Између најмоћнијих европских држава почела је трка за освајање континента, позната као „Трка за Африку”.

Кључни тренутак била је **Берлинска конференција (1884-1885)**, на којој су европске државе поделиле готово целу Африку. Притома су повучене вештачке границе и створене нове колоније, без узимања у обзир етничких, културних и историјских особености локалног становништва.

У многим деловима Африке, колонијална владавина била је обележена насиљем и експлоатацијом. Иако је **ропство** званично укинута у XIX веку, власти су наметале присилни рад, који је у много чему личио на ропство.

Европске компаније су контролисале природна богатства, као што су злато, дијаманти, каучук и какао, док је локално становништво ретко имало користи од свог рада.

Као последица оваквих услова, избијали су **устанци и други облици отпора**. Неки народи су се супротставили оружјем, а други одбијањем европске одеће, европских језика и хришћанства. Иако је отпор био храбар, афрички народи су се суочили са озбиљним тешкоћама због војне и индустријске надмоћи европских сила.

Британски бизнисмен Сесил Роудс – симбол империјализма у Африци

Ако би ти био тамо...

Ако би живео 1885. године, како би реаговао на вест да је једна земља подељена и сављена под власи сирене државе без сагласности становништва? Да ли сматраш да је то праведно? Објасни свој став.

Сазнај више

Само две афричке државе су успеле да сачувају своју независност за време „Трке за Африку”.

Етиопија је остала независна након што је поразила италијанске снаге и није дозволила да буде окупирана од стране Италије.

Либериа је, са друге стране, основана као држава за бивше робове из САД и добила је име од латинске речи *liber* (слобода). Зато се Либериа често назива „земља слободних”.

Колонијализам у Азији и Аустралији

У XVIII и XIX веку, Велика Британија је постепено успоставила власт над **Индијом** и почела да је користи за сопствене потребе. Уместо да производе храну за себе, многи индијски сељаци били су приморани да узгајају памук и индиго за извоз у Европу. Због тога је храна постала скупља и све теже доступна локалном становништву.

Нездовољство се додатно повећало због мешања британских власти у традицију и религију, као и због дискриминације локалног становништва. То је довело до **Сипајског устанка 1857. године**, највеће побуне Индијца против британске власти у XIX веку. Устанак је трајао око годину дана и угушен је уз велике цивилне жртве.

Иако није била класична колонија, **Кина** је претрпела озбиљне последице европског империјализма. У XIX веку, Велика Британија је куповала велике количине чаја из Кине, али кинески трговци нису желели да купују британске производе и тражили су плаћање у сребру. Будући да Британија није имала довољно сребра, почела је масовно да продаје опијум у Кини. Овај опасни наркотик брзо се проширио земљом и изазвао велику зависност међу становништвом.

Када су кинеске власти покушале да забране трговину опијумом, дошло је до оружаног сукоба са Великом Британијом, познатог као **Први опијумски рат** (1839–1842). Касније је уследио и **Други опијумски рат** (1856–1860), у којем је поред Британије учествовала и Француска. Након пораза, Кина је била приморана да потпише неравноправне уговоре којима су стране силе добиле значајне трговинске привилегије.

Повежи знање

Године 1850. избио је Тајпиншки устанак – масовна побуна против владајуће династије у Кини. Предводио га је човек који је тврдио да је млађи брат Исуса Христа и позивао на стварање новог, праведнијег друштва. Многи сиромашни сељаци, огорчени због глади, високих пореза и корупције, придружили су му се. Устанак је трајао више од десет година и однео је преко 20 милиона живота, што га чини једним од најсмртоноснијих конфликта у светској историји.

За које револуције и устанке у новом веку које си до сада учио можеш да кажеш да су били повезани са глађу, сиромашћом и високим порезима?

Кинеске власти уништавају опијум

Британска Империја црпи богатство Индије (карикатура)

Битка између кинеских и британских војника (1842. г.)

Европске силе су успоставиле колонијалну власт и у другим деловима Азије. Француска је освојила Вијетнам и шири регион Индокине, док је Холандија контролисала Индонезију. Филипини су најпре били под шпанском влашћу, а крајем XIX века прешли су под контролу САД, које су се укључиле у трку за колоније.

Крајем XVIII и током XIX века, Велика Британија је колонизовала **Аустралију**. Домородачко становништво је потиснуто, а британски досељеници су се населили на земљи која је претходно припадала домородачким народима.

Британски затвореници у Аустралији

Последице колонијалне владавине

Колонијализам је оставио **дубоке и дуготрајне последице** у многим деловима света. У неким областима, као што су Средња и Јужна Америка, домородачко становништво се значајно смањило због болести, насиља и тешких услова живота.

Европске власти су у колонијама наметнуле **европске језике и вредности**. Мисионари су ширили хришћанство, без обзира на локалне религије и културу. Колонизатори су изградили путеве и железнице, али су они најчешће служили за лакшу контролу и извоз природних богатстава.

У Африци, Латинској Америци и Азији, последице колонијалне владавине осећају се и данас. Дуготрајна економска зависност и неравномеран развој створили су сиромаштво, због чега многи напуштају своју домовину и исељавају се у бивше метрополе.

Прошлост у садашњости

Први европски досељеници у Аустралији били су већином затвореници које је послала Велика Британија. Касније, са откривањем природних богатстава и развојем пољопривреде, почело је добровољно досељавање слободних људи из Европе.

Од бивше казнене колоније, Аустралија је постепено прерасла у једну од најразвијенијих савремених држава, у којој живе људи различитог етничког и културног порекла.

Да ли пример Аустралије показује да једна држава може да превазиђе своју тешку прошлост? Објасни свој одговор примером из текста.

Провери научено:

1. Шта значи империјализам и када се развио?
2. Шта представља „Трка за Африку“?
3. Какве је последице колонијална владавина имала по освојене народе?

Међународни односи у свету (1870–1914)

У другој половини XIX и на почетку XX века, свет се брзо мењао и постао непрепознатљив за старије генерације. Железнице, модерни бродови, телеграф и миграције повезали су далеке просторе и зближили државе и народе.

Истовремено, међу **Великим силама** заоштрила се трка за колоније и наоружавање. Супарништво између најмоћнијих држава довело до поделе Европе на супротстављене блокове, са последицама које су се осећале и у другим деловима планете.

Зато, на прелазу векова, свет никада раније није био тако повезан, а у исто време тако дубоко подељен.

Велике силе и њихови интереси

У последњим деценијама XIX века, свет је био евроцентричан. Кључне одлуке у међународним односима доносиле су се у Европи, од стране неколико држава.

Након уједињења Немачке и Италије, у Европи је постојало **шест Великих сила**: Велика Британија, Француска, Русија, Немачка, Аустроугарска и Италија. Део њих је располагао снажним флотама и чинио поморске силе, док су се остале ослањале на велике армије и важиле за **копнене силе**.

У овом периоду, **Велика Британија** је и даље имала водећу улогу у међународним односима. Као најзначајнија поморска сила са развијеном индустријом и бројним колонијама, она није желела да дозволи појаву супарника који би угрозио њену превласт.

Европски политичари деле Африку на Берлинској конференцији (1884)

Непознате речи и термини

Блок – Група држава које се повезују у савез на основу заједничких интереса.

Евроцентризам – Гледиште према којем се Европа сматра центром света, а европске државе имају водећу улогу у међународним односима.

Британска краљица Викторија

Повежи знање

Немачка је почела да ствара колоније тек 1884. године. Њени колонијални поседи налазили су се у деловима Африке и на неколико острва у Тихом океану.

Зашто је Немачка, иако је била највећа индустријска сила у Европи после 1870. године, имала мали број колонија?

Франц Јозеф I и његова супруга
Елизабета (Сиси) владари
Аустро-Угарске

Руски цар Александар III и сеоски првенци

Француска је, са друге стране, истовремено била и копнена и поморска сила. Најважније за њу било је да сачува и прошири колонијалне поседе и да ограничи јачање свог новог суседа – Немачке.

Русија је заостајала у индустријском развоју и још увек је имала остатке феудалног поретка. Ипак, због своје огромне територије и бројног становништва, важила је за моћну копнену силу. Њена спољна политика била је пре свега усмерена према Источној Европи и Балкану, где се представљала као заштитник словенских народа.

До краја XIX века, **Немачка** се уздигла у највећу индустријску силу у Европи. Индустријски успон подстакао ју је да тражи колоније и нова тржишта, као и да улаже у јачање војске и ратне флоте.

Аустријска Империја, које се од 1867. године назива **Аустро-угарска**, било је копнена сила. Она се суочила са озбиљним унутрашњим проблемима због националних покрета различитих народа. На спољном плану, њен приоритет био је проширење утицаја на Балкану.

Италија је, као млада сила, своју политику оријентисала ка стицању колонија у Африци и ка већој улози на Средоземном мору.

Поред европских држава, крајем XIX века на светској сцени појавиле су се и нове силе: **САД** и **Јапан**, које су се уздигле захваљујући брзом индустријском развоју.

Истраживачки изазов

На почетку XX века, Русија је покушала да прошири свој утицај у Источној Азији, што је довело до сукоба са Јапаном. Године 1904. избио је Руско-јапански рат. Јапан је располагао модернијом армијом и флотом и 1905. године је однео победу.

У редовима руске армије борили се и добровољци из једне државе на Балкану. Међутим, Јапан и балканска држава званично нису били у рату и зато никада нису потписали мировни споразум. Ипак, неки историчари су ово тумачили као знак да рат између две земље уопште није престао.

Када је после много година балканска држава поново стекла независност 2006. године, Јапан је званично потврдио да више не постоји техничко стање рата.

Испити који је која држава са Балкана „заборавила“ да потпише мировни споразум са Јапаном после Руско-јапанског рата!

Супарништво међу Великим силама

На почетку XX века, Велике силе нису ратовале једна против друге, али је међу њима постојало велико супарништво и недоверљивост.

Један од кључних разлога за конкуренцију међу водећим земљама у свету била је **борба за колоније**. Посебно оштро било је супарништво између старих колонијалних сила и нових држава – Немачке и Италије. Док су Велика Британија и Француска желеле да задрже постојећу поделу света, Немачка и Италија су тежиле прерасподели колонија.

Интереси европских сила сукобили су се и на **Балкану**, где су се Аустроугарска и Русија такмичиле за утицај. Истовремено, нове балканске државе желеле су да прошире своју територију на рачун Османског царства. Због тога је Балкан често називан **„буре барута”**, спремно да експлодира у сваком тренутку.

Формирање савеза у Европи

У зависности од сличности и разлика у својим циљевима, европске државе су се груписале у блокове и склапале савезе.

Године 1882, на иницијативу Ота фон Бизмарка, склопљен је **Тројни савез**. У њега су ушле Немачка, Италија и Аустроугарска. Италија и Немачка су имале заједничког непријатеља – Француску – од које су се осећале угрожено. Осим тога као нове државе оне су каснили у трци за колоније и били су у неповољан по-

Тројни савез. Немачка (лево), Аустроугарска (середина), Италија (десно) – карикатура

Супарништво Великих сила око прерасподеле колонија (карикатура)

Прошлост кроз изворе

„Иако је Балкан назван ‘европско буре барута’, искра која га пали готово увек долази споља”. - Карол Давила, бивши румунски дипломата у САД, 7.10.1943.

На шта је мислио Карол Давила када је рекао да је искра која је ђалила буре баруџа гошово увек долазила ван Балкана?

Немачка хоће да освоји свет (британска карикатура)

ложај у односу на старе колонијалне силе. Аустроугарска се, пак, борила против Русије за утицај на Балкану и био јој је потребан заштитник, ког је нашла у Немачкој.

Као одговор на Тројни савез, оформљено је савезништво између Русије, Француске и Велике Британије. Најпре су Француска и Русија склопиле савез 1894. године због претње од снажног суседа, Немачке. Велика Британија је дуго сматрала да је довољно моћна и да јој није потребан савез са другим државама. Међутим, када је Немачка почела убрзано да развија морнарицу, то је изазвало забринутост у Британији. Зато је 1907. године она склопила договор са Русијом и повезала се са Француском, чиме је оформљена **Тројна Антанта**.

Земље чланице Тројног савеза и Тројна Антанта

Савези су били замишљени као гаранција за сигурност, али су у пракси повећали опасност од рата. Почела је **трка за наоружањем**, у којој су Велике силе улагале огромна средства у модерне армије и ново оружје.

У тим тренуцима разбуктао се и **национализам**. Преко медија се ширила идеја о супериорности сопствене нације. Истовремено, најчешће у виду карикатура, непријатељи су приказивани као опасни или мање вредни.

Иако је званично владао мир, свет се припремао за Први светски рат.

Прошлост у садашњости

У лекцији сте прочитали да су се Велике силе груписале у блокове и склапале војне савезе ради заједничких интереса и безбедности. *Да ли и данас постоје војни или економски савези у свету? Наведи два примера.*

Провери научено:

1. Које државе су имале главну улогу у међународним односима у периоду од 1870. до 1914. године?
2. Зашто су међународни односи (1870–1914) били обележени супарништвом и недоверљивошћу међу државама?
3. Зашто су неке европске државе ушле у Тројни савез, а друге у Антанту?

Наука и култура у Европи и свету од средине XIX века до Првог светског рата

Наука и најзначајнија научна открића

Веза између науке и индустрије била је једна од главних карактеристика Друге индустријске револуције. Индустрија је подстакла развој науке, али без науке напредак индустрије би био немогућ.

Електрична енергија имала је огроман значај за индустрију и свакодневни живот. Ипак, у почетку није било јасно како она треба да се производи и користи. Управо око овог питања укрстила су се копља између научника и проналазача. Најпознатији међу њима били су **Никола Тесла и Томас Едисон**. Тесла је развио систем наизменичне струје, док је Едисон подржавао употребу једносмерне струје. Овај сукоб идеја познат је као **„Рат струја“**.

Велики напредак постигнут је и у другим научним областима. **Чарлс Дарвин** је објавио **теорију еволуције**, према којој се жива бића постепено мењају и прилагодњавају средини путем природне селекције. Овим открићем из корена се променило разумевање порекла живог света.

Медицина је, пак, напредовала развојем вакцинације. Ово је омогућило да се спрече многе заразне

Повежи знање

Подсети се научних открића која си учио у лекцији о науци и култури од средине XVII до средине XIX века. Шта мислиш, како су нова научна и технолошка открића после 1850. године променила свет у поређењу са претходним периодом?

Прошлост кроз изворе

Први документовани телефонски позив упутио је изумитељ телефона, Александар Г. Бел, 10. марта 1876. године. Током једног експеримента била му је потребна помоћ и преко уређаја који је управо испробавао обратио се свом асистенту речима:

„Господине Војсон, дођиће овамо, желим да Вас видим.“

Реченица је записана у Беловим белешкама, а потврдио ју је и његов асистент Томас Вотсон, који се налазио у другој просторији и чуо речи преко повезаног телефонског уређаја.

Томас Едисон са раним моделима електричне сијалице

Марија Кири

болести и да се продужи животни век. **Луј Пастер** је применио вакцину против беснила, која је била прва успешна вакцина створена у лабораторији. Велико откриће било је и проналажење **икс-зрака** (Рендгенских зрака) од стране Вилхелма Рендгена. Лекари су коначно могли да испитују унутрашњост људског тела без операције.

Дмитриј Менделеев је створио **периодни систем елемената**, којим су хемијски елементи били поређани по јасном редоследу, што је олакшало њихово изучавање. До 1914. године, важна открића направљена су и у **физици**, а повезана су са научним радом Марије Кири, Анрија Бекерела и Алберта Ајнштајна.

Крајем XIX века, аутомобил и телефон постепено су мењали начин кретања и комуникације. Године 1903. **браћа Рајт** су извела први контролисани лет **авионом**, чиме је најављена нова ера у ваздушном транспорту. У успону је била и бежична комуникација, повезана са открићима Италијана **Марконија**, која је омогућила пренос сигнала без жице и означила рађање **радија**.

Модерна култура

Крајем XIX и почетком XX века, велики градови пулсирали су новом енергијом. Улице су биле осветљене, кафићи препуни, а јутра су почињала читањем најновијих вести у новинама. Грађани су све чешће излазили из домова у потражи за забавом и новим искуствима. У време **Бел Епока** родила се **модерна култура**, која је била култура града. Она се ширила преко новина и нових облика забаве и била је намењена широкој публици, а не само уском кругу богатих и образованих људи.

Од средине XIX века, у **уметности** се развило неколико нових праваца који су на различит начин приказивали свет.

Реализам је тежио да прикаже стварност онаквом каква је била, при чему су уметници сликали сељаке, раднике и сцене из свакодневног живота. **Импесионизам** се усмерио на то како свет изгледа у једном тренутку и под одређеним светлом, па је често приказивао природу или исти мотив у различито доба дана. У **постимпесионизму**, најважније је постало лично осећање уметника. Један од најпознатијих представника овог правца био је **Винсент ван Гог**.

Истраживачки изазов

После 1887. године, најбогатији грађани САД и Западне Европе почели су да слушају музику код куће, на уређају који се звао грамофон.

Испржи како је изгледао грамофон и како се користио за слушање музике.

Први успешан лет моторном летелицом, децембар 1903. године

Прошлост у садашњости

Винсент ван Гог је током свог живота створио више од 800 слика, али је успео да прода само једну. Сliku је продао за околу 400 белгијских франака, што је представљало веома скромну суму чак и за то време. Данас се ван Гогове слике сматрају ремек-делима и достижу огромну вредност.

Које од данашњих догађаја или појава сматраш неважним, а будуће генерације ће их можда изучаваати у уџбеницима историје?

Винсент ван Гог – „Звездана ноћ“ (1889), постимпесионизам

Реализам је приказивао свет *какав јесће*, импресионизам *какав се види у шренуџу*, а *посимпресионизам* *какав се осећа*.

У истом периоду писци су писали о проблемима модерног друштва. У књигама су се приказивали живот у великим градовима, сиромаштво, тешки услови за рад и односи међу људима. Романи више нису били само забавне приче. Они су служили и да се укаже на неправде и потребу за променама. Међу најзначајнијим писцима у овој ери били су **Лав Толстој, Чарлс Дисенс, Фјодор Достојевски и Емил Зола**.

У последњим годинама XIX века појавио се биоскоп (кинематограф) као нова форма модерне културе. За разлику од уметности намењене елити, биоскоп је био доступан широкој публици и брзо је постао популарна забава у градовима. Кључни тренутак у његовом развоју догодио се 1895. године, када су **браћа Лимијер** организовала прву јавну биоскопску пројекцију у Паризу.

Истовремено је и **спорт** престао да буде забава елите и постао део свакодневног живота милиона људи. У индустријским градовима, пре свега у Великој Британији, **фудбал** је прерастао у најмасовнији спорт међу радницима и омладином.

У другој половини XIX века, државе су јавно представљале своја најновија достигнућа у индустрији, науци, техници и култури на великим међународним изложбама. Најпознатија међу њима била је **Светска изложба у Паризу 1889. године**, организована поводом стогодишњице Француске револуције. За ту прилику изграђена је **Ајфелова кула**, која је у том тренутку била највиша грађевина на свету.

Фудбалска утакмица из 1872 године

Мода на почетку XX века

Сазнај више

Мода је била важан део модерне културе крајем XIX и почетком XX века. Код жена су доминирале дуге хаљине, корсети и широке сукње, а у мушкој моди најзаступљеније је било одело – панталоне, кошуља, прслук и сако.

Велику улогу у развоју моде у овом периоду имао је познати дизајнер Чарлс Фредерик Ворт, који се сматра „оцем високе моде“. Он је први увео сезонске колекције у Паризу.

Светска изложба у Паризу (1889) - постер

Борба за права жена

Један од најважнијих циљева женског покрета крајем новог века била је борба за **право гласа**, позната као **суфражетство**. Жене које су се залагале за право гласа називале су се суфражеткиње. Оне су организовале јавне скупове, а део њих је користио и радикалније методе, као што су штрајкови глађу и прекидање политичких догађаја. Многе суфражеткиње су биле хапшене и јавно исмеване, али нису одустале од борбе.

Први значајан успех постигнут је на Новом Зеланду, где су жене добиле право гласа 1893. године.

Значајно место у процесу еманципације имало је **образовање**, које је створило услове да се жене укључе у науку, културу и јавни живот. Осим тога, оне су се бориле и за **економску независност и радничка права**.

Суфражеткиње

Провери научено:

1. Наведи неколико најважнијих научних открића у другој половини XIX и почетком XX века!
2. Која се нова форма забаве појавила 1895. године и који спорт је постао најпопуларнији међу радницима и омладином?
3. Шта је био главни циљ борбе за права жена у новом веку и где су жене први пут добиле право гласа?

4

БАЛКАН КРАЈЕМ XIX и ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Османска Империја до Букурешког мировног уговора

Владавина султана Абдул Хамида II и појава младотурског покрета

Велика источна криза изазвала је озбиљне проблеме у Османску Империју и ослабила његову међународну позицију. Устанци и ратови на Балкану дали су могућност европским силама да се поново умешају у унутрашње послове Царства. Оне су затражиле **нове реформе и побољшање положаја немуслиманског становништва** у Османску Империју.

У таквим условима појавио се покрет **Младих Османлија**, чији су присталице касније постале познате као **младотурци**. То су били млади, образовани људи који су се школовали у западноевропским државама. Током свог образовања постали су свесни заосталости своје државе у односу на европске земље.

Младотурци су сматрали да се само дубоким реформама може спречити распад Царства. Због тога су организовали протесте у Цариграду и тражили ограничавање султанове власти. Под притиском ових протеста дошло је до неколико брзих промена на османском трону, након чега је нови султан постао **Абдул Хамид II**.

Да би се ослободио спољног притиска за реформе, Абдул Хамид је убрзо по доласку на трон објавио да је у Царству донет **устав**. На тај начин, Османска држава је постала **парламентарна монархија**, а султанов апсолутизам је био ограничен. Ипак, овај систем је био кратког века. Након само две одржане седнице, султан је распустио парламент, укинуо устав и вратио **апсолутизам**. Тако је почела његова дуга владавина, која је трајала више од три деценије (1876–1909 г.).

Абдул Хамид је успоставио строг **систем надзора и контроле**. Створена је тајна полиција са доушницима који су пратили сваку јавно изречену реч, понашање државних службеника, новинара и интелектуалаца. Свака сумња у нелојалност султану кажњавана је затвором или протеривањем из државе. Устанци и немири у Царству били су жестоко угушивани. Због оваквог начина владавине, султан Абдул Хамид II је у европској јавности прозван **„црвени султан“**.

Сазнај више

Међу подржаваоцима младотурског покрета био је и млади османски принц Абдул Хамид, који је потом наследио престо. Као султан, Абдул Хамид се претворио у њиховог највећег непријатеља. Оптуживао их је за издају традиције и вере.

Султан Абдул Хамид II – портрет из 1899. године

Поздравни говор султана поводом почетка рада османског парламента

Султан Абдул Хамид стиже на молитву петком у Јилдиз џамију у Цариграду (колоризовано)

Упркос томе, у време Абдул Хамида направљени су и велики кораци ка **модернизацији државе**. Градиле су се нове железнице, школе и разне врсте медицинских установа. Телеграфска мрежа је проширена, а војска реорганизована по европском моделу.

Младотурци на власти

Младотурци су били прогоњени од стране султанове власти, али нису одустајали од својих идеја. Залагали се **за враћање устава и парламента**. Ради остварења тог циља, они су у емиграцији формирали комитет „**Јединство и напредак**“. Године 1905. седиште комитета премештено је у Солун. Младотурски покрет је стекао велики број присталица међу **официрима у османске војске**. Такође, младотурци су успоставили контакте са **потчињеним становништвом** у европским деловима Царства и почели да се припремају за акцију.

У јулу 1908. године, младотурски официри у османској војсци стационираној у **Македонији** подигли су буну против султана. Јединице које је султан послао да угуше буну прешле су на страну побуњеника. Након кратког времена, буни су се прикључили и други делови војске. Суочен са таквом ситуацијом, султан је био приморан да попусти. Устав је враћен, а парламент поново сазван. На тај начин држава је поново постала **парламентарна монархија**.

Младотурски преврат наишао је на одушевљење становништва у европском делу државе. Парола о слободи, једнакости и братству постигла је жељени

Истраживачки изазов

У време Абдул Хамида II контрола информација била је посебно строга. Новине, часописи и књиге били су проверавани пре објављивања, а употреба речи као што су „слобода“, „устав“ и „револуција“ била је забрањена. Године 1903, због македонског ослободилачког покрета, била је забрањена и реч „Македонија“. Неке новине су излазиле са празним местима тамо где су цензори обрисали целе реченице из текста. Многи писци и новинари били су принуђени да напусте државу.

Чак и данас се у појединим државама контролише јавно изречена реч. Покушај да пронађеш такав пример и одговори:

Зашто неке државе не желе да народ има приступ свим информацијама?

Које се основно људско право криши таквом контролом?

Први конгрес друштва „Јединство и напредак“ (Париз, 1902. године)

Поштанска марка из 1908. године са вођама побуне у војсци Енвер-бегом и Нијази-бегом

ефекат. Увођењем парламентаризма створили су се услови за **легалну политичку активност** дотадашњих илегалних организација. Разне оружане чете и групе, које су се донедавно бориле против султанове власти, мириле су се са османским официрима. У свим градовима владала је слављеничка атмосфера.

Ипак, убрзо након почетне еуфорије појавило се **незадовољство влашћу младотурака**. Очекиване реформе се нису догодиле, а држава се суочила са новим изазовима на својим западним границама. Користећи нестабилност у Империји, Аустроугарска је анектирала Босну и Херцеговину, Бугарска је прогласила независност, а Крит је најавио припајање Грчкој.

Сви ови догађаји дали су могућност султановим присталицама да покушају да укину устав и врате апсолутизам. Ипак, тај покушај су младотурци брзо угушили. У гушењу побуне учествовали су и представници других народа у држави. Абдул Хамид II је свргнут са власти, а на престо је постављен његов брат **Мехмед V**.

Након успостављања власти, уместо реформи које је народ очекивао, младотурци су се вратили **репресији** из времена Абдул Хамида II. Младотурски режим је почео да развија идеју о „**отоманизацији држави**“. Овакве мере су додатно повећале незадовољство у европским деловима Царства. На тај начин, младотурци не само да нису донели реформе, већ су и убрзали крај османске владавине у Европи.

Османска Империја у Балканским ратовима

Амбијент на Балкану почетком XX века показивао је да османска власт над овим територијама више нема будућност. Због тога је спољна политика нових балканских држава (Грчке, Србије, Бугарске) била усмерена ка међусобној **подели преосталих османскихседа на Балкану**. Иза сваке од ових држава стајали су интереси дела Великих сила. Тако, док су младотурци покушавали да створе „отоманску нацију“, балканске државе су почеле преговоре о формирању савеза који ће протерати Османлије са Балкана.

Након дугих преговора и великих неслагања око питања поделе Македоније, 1912. године формиран је **Балкански савез**. У њега су ушле **Бугарска, Србија, Гр-**

Детронизовани Абдул Хамид II
последњи пут се вози улицама
Цариграда

Непознате речи и термини

Отоманизам / Османизам

Званична идеологија османске државе у време младотурског режима. Она је промовисала стварање јединствене отоманске нације, састављене од појединачних народности у држави. Ипак, овај пројекат није успео зато што су народи у Царству већ имали развијену сопствену националну свест.

Потписивање Лондонског мировног
уговора (мај 1913 г.)

чка и Црна Гора. Четири балканске државе почеле су да се припремају за напад на Османску Империју.

У октобру 1912. године балкански савезници су напали Османско царство. Тако је почео **Први балкански рат**. Османске територије на Балкану претворене су у једно велико бојиште, а савезници су одмах почели да нижу велике успехе. Српске снаге су освојиле делове Санџака, Косово, Македонију и северну Албанију. **Бугарска војска** је ушла у источну Македонију и Тракију, а заустављена је тек пред вратима османске престонице – Цариграда. **Грчке снаге** су заузеле Епир, део јужне Македоније и преостала егејска острва, док је црногорска **војска** имала успешне војне акције у Санџаку и на Косову. Османлије су биле поражене, а **Лондонским мировним уговором** признате су нове територијалне промене на Балкану.

Убрзо по завршетку рата почела су и прва неслагања дојучерашњих савезника у вези са поделом Македоније. Та неслагања била су повод за **Други балкански рат** 1913. године. У овом рату, **Бугарска** је заратила против **Србије и Грчке**. Након катастрофе коју је доживела бугарска војска, Османлије су се укључиле у рат против Бугарске. Тако су успеле да поврате мали део својих бивших поседа у Тракији. Рат се завршио поразом Бугарске. У августу 1913. године потписан је **Букурешки мировни уговор**, којим је извршена прерасподела територија међу балканским савезницима. Османлије су, посебним уговором са Бугарском, задржале највећи део враћених територија у Тракији. Ипак, балканским ратовима **означен је крај османске доминације на Балкану**.

Балкан пре Балканских ратова

Балкан после Балканских ратова

Провери научно:

1. Које снаге су биле носиоци идеја о променама у Османском царству?
2. Опиши долазак младотурка на власт и њихову владавину.
3. Који су били резултати Балканских ратова по Империју?

Србија од независности до Првог светског рата

Добијање независности Србије изазвало је одушевљење у народу. Кнез Милан и српски политичари желели су да искористе ово расположење за учвршћивање свог положаја. Земља, која је до тада била под туђом влашћу, суочавала се са новим задацима и тешкоћама. Она је повећала своју територију, али је и даље била мала и економски слаба, због чега није могла брзо да се развија.

Србија постаје краљевина

Српски кнез **Милан Обреновић** је још од почетка своје владавине покушавао постепено да ојача своју власт. Као и његови претходници из династије Обреновић, он је показивао способност за управљање државом, али је истовремено настојао да власт задржи у својим рукама. Милан је искористио договор са Аустроугарском, који му је обезбеђивао политичку и војну подршку, да би Србију прогласио за краљевину. У **1882. години**, уз велике прославе и свечани чин, Србија је проглашена за краљевину. Милан Обреновић је постао **први краљ Србије**.

Након што је Милан постао први краљ савремене Србије, **укинуо је народну војску и увео редовну војну службу**. Он је сматрао да је народна војска застарела

Проглашење Србије за краљевину 1882. године

Прошлост кроз изворе

Краљ Милан Обреновић је обавестио народ да је Србија од кнежевине постала краљевина. У прогласу је истакао да се овај чин сматра испуњењем дуггодишњих жеља српског народа и да ће нова краљевина кренути путем напретка, слободе, реда и правде. Милан је подсетио и на заслуге претходних владара, као и на борбу за независност. Притом је нагласио да ће Србија стећи већи углед у Европи и да ће имати сигурнију будућност.

Да ли проглашење краљевине само њој себи значи већу слободу и бољи живот за народ? Може ли промена тишине да промени реалност обичног човека? Објасни свој одговор.

Тимочка buna из 1883. године – споменик жртвама у Зајечару (Србија)

и да не може сигурно да брани државу. У 1883. години ове мере су изазвале незадовољство и буну, која је била угушена од стране нове војске. Милан је покушавао да поврати своју популарност у народу и код дела политичара, али је пораз Србије у **рату са Бугарском** 1885. године додатно погоршао његов положај у земљи.

У таквим условима, краљ Милан Обреновић је одлучио да се повуче са престола и да напусти Србију. Пре повлачења, донео је нови устав, којим је желео да смири ситуацију у земљи. Устав је изгласала српска скупштина 1888. године. Тако је Србија постала **парламентарна монархија** са загарантованим грађанским слободама.

Крај династије Обреновић

После повлачења Милана са престола, у Србији је настала нова политичка ситуација. Пошто његов син **Александар Обреновић** није био пунолетан, Србијом је привремено управљало троцлано регентство, састављено од истакнутих политичара. Они су покушавали да смире политичку кризу и да побољшају привреду.

Млади престолонаследник је пажљиво пратио дешавања. Са током времена, пожелио је да лично преузме власт. Иако је био малолетан, Александар је веровао да политичари намерно ограничавају његову улогу у управљању државом. Зато је одлучио да сам стане на чело Србије.

На почетку своје владавине, млади краљ је имао подршку народа. Био је образован и интелигентан, али није желео да дели власт са политичарима, исто као и његови претходници из династије Обреновић. Зато је **укинуо устав** донет у време његовог оца. Тако је ушао у сукоб са скоро свим важнијим политичарима у земљи.

Александар Обреновић је покушавао да одржава добре односе са Аустроугарском и Русијом, али је постепено изгубио њихово поверење. Његов приватни живот је такође изазивао незадовољство у народу. У мају 1903. године, официри српске војске извршили су **државни удар**, познат као Мајски преврат, чиме су свргнули са престола династију Обреновић.

Историјска сведочанства

У једном писму немачком цару Вилхелму II, краљ Милан је објаснио свој положај у земљи пре него што је напустио престо:

„Ја не могу овде да се ослоним ни на једну партију ни на неког појединца. Немогуће је стално владајући жрубом силом; чак и војска извршава своју дужност као обавезу, а не из убеђења. Током ових 20 година, био сам принуђен да узбушим две велике револуције, а да не помињем бројне друге, веће и мање завере. Одбојно је убијати и затварати људе. Сваки појединац који изађе из затвора одмах постојеће популарна политичка личност, коју многи воле и поштују.“

Прочитај текстов и одговори: Зашто је Милан одлучио да се повуче са српског престола?

Краљ Александар Обреновић

Мајски преврат

Србија постаје снажна балканска држава

Српска скупштина је позвала **Петра Карађорђевића** да преузме престо. Он је био син бившег кнеза Александра и унук Карађорђа Петровића, вође Првог српског устанка.

Нови владар је омогућио већу демократију у политичком животу земље. Више није било притисака на политичаре који се нису слагали са краљем. У земљи је донет нови устав, којим је значајно **ограничена улога краља** у управљању државом. У наредних неколико година, српске владе су спровеле важне промене у привреди, политици, војсци и друштву. Ове промене су довеле до **заоштравања односа са Аустроугарском**. Због тога је, кроз различите облике притиска, ова европска сила покушавала да контролише младу српску државу.

Један од главних циљева српских политичара у овом периоду био је ослобођење територија које су се сматрале српским, а које су биле под османском влашћу. Иако је Србија значајно ојачала током владавине Петра I Карађорђевића, она и даље није имала довољно војне силе да се самостално супротстави Османлијама. Због тога је склопила Балкански савез.

Сазнај више

На 1. април 1893. године, иако још увек није имао ни 17 година, Александар Обреновић је позвао регенте и министре на свечану вечеру у свој двор. После вечере, подигао је чашу, а сви присутни су очекивали да изговори здравицу. Уместо тога, Александар им је саопштио да су ухапшени и да он преузима целу власт у земљи. У исто време, војска је преузела контролу над зградама најважнијих државних институција и телеграфом.

Повежи знање

У 1903. години, краљ Александар Обреновић и краљица Драга Машин убијени су од стране групе српских официра.

Подсети се који су дружи владари у новом веку били убијени и на њај начин уклоњени са власт?

Краљ Петар Карађорђевић

Српски војници у Балканским ратовима

Србија је учествовала во оба Балканска рата. Након завршетка ратова, добила је значајне територије – Санџак, велики део Косова и територију данашње македонске државе, без града Струмице. Тиме је Србија од мале кнежевине прерасла у велику балканску државу.

Крунисање краља Петра I Карађорђевића

Провери научено:

1. Када је Србија проглашена за краљевину и ко је постао њен први краљ?
2. Како је владао краљ Милан Обреновић и зашто се на крају повукао са престола?
3. Које територије је Србија добила после Балканских ратова?

Грчка од краја Велике источне кризе до Балканских ратова

Након завршетка Велике источне кризе, Грчка је, иако војно није учествовала, дипломатским путем добила **Тесалију и град Арту у Епиру**. То је било друго територијално проширење државе без војног сукоба.

Ипак, нове земље нису значиле брзо јачање државе. Грчка је и даље имала озбиљне проблеме. Привреда је била слаба и неразвијена, државна управа није испуњавала потребе модерне земље, а војска је остала слаба.

Харилаос Трикупис

Теодорос Делијанис

Време Трикуписа

У последњих двадесет година XIX века, у Грчкој су преовлађивале две супротстављене политичке групе. Партију која се залагала за напредак земље предводио је **Харилаос Трикупис**. Насупрот њему била је партија која је бранила традиционалне вредности и представљала се као ближа народу. Њу је предводио **Теодорос Делијанис**. Обе партије су користиле различите начине да би придобиле народ на своју страну.

Трикупис је сматрао да Грчка не може територијално да се шири ако се претходно не усаврши и не ојача. Због тога је започео велике **реформе** у држави.

Једно од најважнијих питања за њега било је развијање саобраћајне мреже, посебно **железнице**. Грчка није имала железничку везу чак ни са Османским царством, иако је преко османских територија пролазио једини копнени пут из Грчке ка Европи. Зато је Трикупис уложио много средстава у изградњу савремене железничке мреже широм државе. Такође, почела је изградња **Коринтског канала**. Његовом изградњом скраћено је време пловидбе из Егејског у Јонско море.

Сазнај више

У овом периоду грчки политичари су често покушавали да придобију гласаче новцем и поклонима као што су вино или ракија. Право гласа имали су само мушкарци. Такође, они су тражили подршку и преко кумства. Будући да је грчко друштво било традиционално, крштење је било веома важан догађај за сваку породицу. Зато су политичари желели да постану кумови што већем броју деце, са циљем да преко породичних веза добију више присталица. Тако је политичар Димитриос Ралис био кум око 1000 деце, а Стефанос Драгумис око 200 деце.

Изградња Коринтског канала

Грчки емигранти на путу за САД

У исто време, велика пажња посвећивана је модернизацији и јачању **грчке војске**, како би могла да се супростави османској армији. Официри су добијали бољу обуку, а набављано је ново оружје и ратни бродови.

Модернизација није била ограничена само на саобраћај и војску. Покушаја промена било је и у другим областима, посебно у образовању и култури. Овамо су се отварале нове школе, а број студената на **Атинском универзитету** се повећавао. У земљи је почело стручно и техничко образовање, које је било потребно за функционисање модерне државе.

Грчка се развијала спорије од других балканских држава. За спровођење реформи и за изградњу железница било је потребно много новца, а држава није располагала са довољно средстава. Зато је влада узимала велике зајмове од страних банака и повећа-

Харилаос Трикупис опорезује вино (кариатура)

Прошлост у садашњости

Крајем XIX века, многи Грци су се иселили, највише у САД, јер у земљи није било довољно посла и прихода. Сматра се да је око 350.000 Грка, углавном мушкараца, напустило Грчку. Део њих је отишао са намером да се после неколико година врати са уштеђеним новцем, али су многи остали у новим земљама. Новац који су слали кући био је веома важан за грчку економију.

Исељавање из Грчке наставља се и данас, најчешће из економских разлога и жеље за бољим животом. Исељеници и даље шаљу новац својим породицама, што има значај и за државу.

Дугови Грчке код западних банака (кариатура)

ла порезе, што је изазвало велико незадовољство код становништва. Због нагомиланих дугова, **држава је прогласила банкрот**, а Трикупис је напустио политику.

Од пораза до опоравка

Одлазак Трикуписа из политике није решио проблеме у Грчкој. У 1897. години избио је **рат између Грчке и Османске Империје**. Повод за рат био је бунт на острву Крит. Османска војска је поразила грчку армију.

Држава је запала у дубоку кризу. У таквим условима, појачао се притисак европских сила на Грчку. Европске банке нису желеле да се одрекну грчког дуга, већ су тражиле већу сигурност да ће он бити враћен. Због тога је у Грчкој уведена међународна финансијска контрола. Њен циљ је био да се ограничи државно трошење и да држава редовно отплаћује дуг.

Контрола Великих сила имала је делимично позитивно дејство. Иако се држава и даље суочавала са великим проблемима и сиромаштвом, захваљујући европској контроли, у грчку државну касу поново су почела да пристижу средства. Тиме је финансијска ситуација постепено почела да се стабилизује. Ово је омогућило да се поново покуша са модернизацијом војске.

Држава је почела да се опоравља, али је тај процес био спор. Пољопривреда се суочавала са великим проблемима, а највећи део **становништва живео је на селу**.

Венизелос и уздизање Грчке

Младотурски преврат имао је утицај и на Грчку. Многи су очекивали да ће **Крит** бити припојен грчкој држави, а влада у Атини је чак и најављивала такву могућност. Али нова младотурска власт у Османском царству јасно је истакла да то неће дозволити. Убрзо је избио

Битка код Фарсале у Грчко-турском рату 1897 године

Атина крајем XIX века

Елефтериос Венизелос

бунт међу официрима у грчкој војсци. Они су тражили велике промене, посебно да се смањи утицај политичких партија и краљевске породице. Због тога је земља ушла у нову кризу.

Краљ се усагласио са одређеним уступцима пред побуњеним официрима. Потом су одржани избори, на којима је победио **Елефтериос Венизелос**. Он се залагао за јачање државе и за њено усавршавање. Најпре је измењен устав. Уведено је **обавезно и бесплатно основно образовање**. Државни службеници су се запошљавали полагањем испита и добили су већу сигурност на радним местима, а официрима је било забрањено да буду посланици у скупштини. Овим мерама, по први пут у историји Грчке, држава је почела да сакупља више новца него што је трошила.

Венизелос је био политичар који је тежио стварању велике и снажне грчке државе. У ту сврху, посветио је посебну пажњу јачању војске и морнарице. У Грчку су позвани **страни саветници за обуку**, а држава је набављала **савремено оружје и ратне бродове**.

У Балканским ратовима грчка војска је **освојила јужни Епир, острво Крит и већи део Македоније**. Територија Грчке била је готово удвостручена, а Венизелос је постао један од најпознатијих грчких политичара.

Османлије предају Солун грчкој војсци

Прошлост кроз изворе

Након што је постао председник владе, Венизелос је објаснио своје циљеве за будућност Грчке:

„Чврсто верујем да су материјалне и моралне снаге народа довољне, ако су у рукама посвећених људи, да Грчка поново буде доскојна савременој свету. Таква Грчка ће имати поштовање других народа и моћи ће да заузме важно место међу њима. Када постане снажна, она ће моћи да допринесе миру и најрејку народа на Истоку.“

Да ли Венизелос говори о садашњости или о будућности Грчке? Објасни одговор примером из текста.

Провери научено:

1. Шта је Грчка добила након Велике источне кризе и са каквим проблемима се суочавала након тог проширења?
2. Какве је реформе спровео Трикупис и зашто су оне довеле до финансијске кризе и банкрота државе?
3. Које територије је освојила Грчка у Балканске ратове?

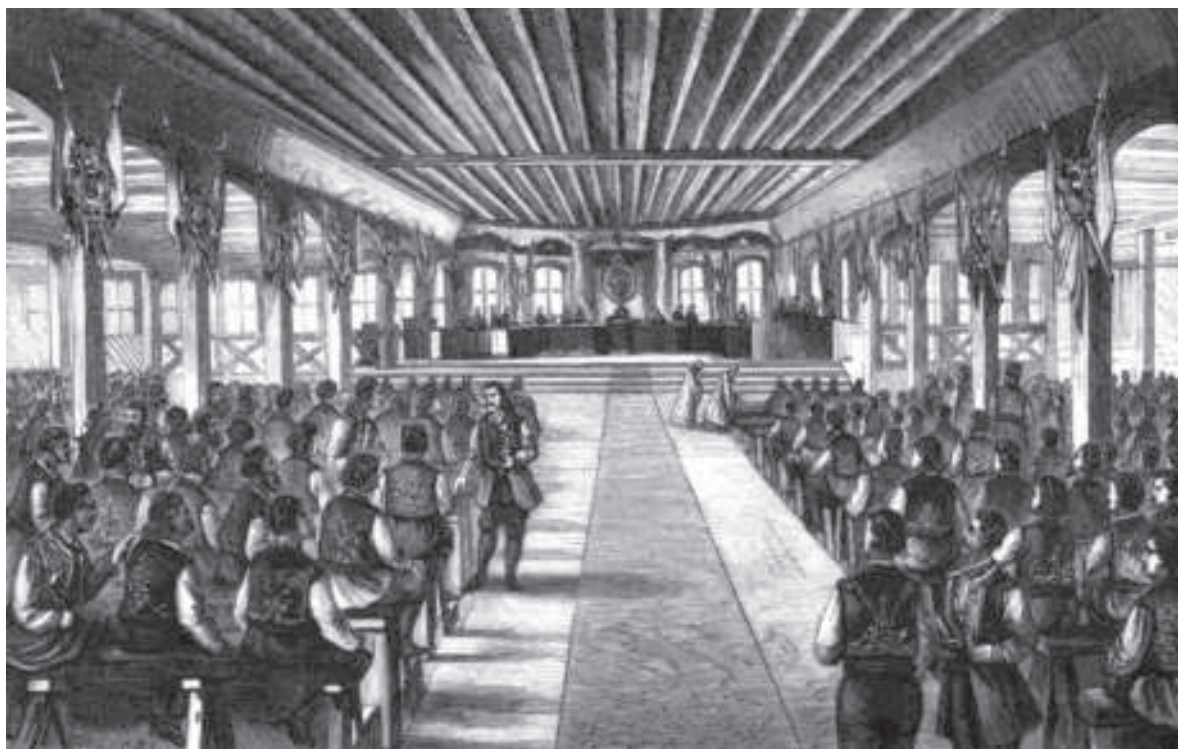
Бугарска од аутономне до независне државе

После Руско-турског рата 1877-1878. године створена је аутономна Кнежевина Бугарска. У ослобођеним областима **руска власт је најпре успоставила привремену управу**. Њен задатак је био да постави темеље нове државе. Привремена управа је створила органе локалне власти, судове, школе и војску. У управљању су учествовали и многи Бугари. На тај начин су постављене основе нове **бугарске државе**.

Године 1879, у Трнову, сазвано је **Уставотворно народно собрање** (скупштина). Његов главни задатак био је да донесе устав – најважнији закон државе. Доношењем устава, Бугарска је постала **уставна монархија**, као и многе друге европске земље. Устав је претходно потврдио руски цар, будући да је сматрао да Бугарска треба да има јасну поделу власти. Према уставу, власт је била подељена између кнеза и Народног собрања. Устав је гарантовао слободу штампе и говора, као и право на удруживање. Сваки пунолетни мушкарац имао је право гласа.

Александар Батенберг са супругом Јоханом и сином Крумом-Асеном

Прво велико народно собрање у Великом Трнову

Убрзо након тога изабран је и први владар нове државе – кнез **Александар Батенберг**. Он је добио подршку руског цара. Тиме је почео самостални живот Бугарске као савремене европске државе.

Бугарска је почела да функционише као држава. Формиране су **политичке партије** које је требало да заступају интересе грађана. У земљи је велики утицај имала Русија. Руски представници су желели да контролишу бугарску политику. Војску су обучавали руски официри и користило се руско оружје.

Постепено се јавило незадовољство због руског мешања у руковођење државом. Кнез Александар је ушао у сукоб са руским представницима. Политичари су се поделили у две групе. Једни су желели ближу сарадњу са Русијом, док су други сматрали да Бугарска треба да буде самосталнија.

Обједињавање Бугарске и промена на кнежевском престолу

Одлукама Берлинског конгреса, поред аутономне Кнежевине Бугарске, створена је и аутономна област **Источна Румелија**. Бугари нису прихватили ову поделу као трајну, па су створили тајну организацију чији је циљ био уједињење Источне Румелије са Кнежевином Бугарском.

На дан 6. септембра 1885 године у Пловдиву је проглашено **обједињавање Источне Румелије са Бугарском**. Обједињавање је изазвало незадовољство код дела Великих сила и код суседних држава. Русија није желела да кнез Александар Батенберг води уједињену државу, па је повукла своје службенике и официре из Бугарске. Незадовољна обједињавањем, Србија је објавила рат Бугарској. Иако је била слабо припремљена, бугарска војска је извојевала победу у **бици код Сливнице** и одбранила земљу. У марту 1886. године, обједињавање је и званично признато.

Кратко након обједињавања, официри бугарске армије, који су желели боље односе са Русијом, извршили су преврат и приморали кнеза Александра Батенберга да напусти земљу. Убрзо је био позван да се врати у Бугарску, али је Батенберг одлучио да се повуче са престола.

Упознај историјску личност

Александар Батенберг је рођен 1857. године. Он је био немачки аристократа са родбинским везама са руском царском династијом. Школовао се у Дрездену и завршио војну школу у Каселу. Учествовао је у Руско-турском рату (1877–1878). Године 1879. изабран је за кнеза Бугарске и владао је до 1886. године. За Бугаре је постао симбол слободне бугарске државе. Преминуо је 1893. године, а по сопственој жељи сахрањен је у Софији.

Александар Батенберг на Сливници

Повежи знање

Кнез Александар Батенберг је 1886. године саопштио бугарском народу да се одриче престола. Сматрао је да ће се његовим одласком побољшати односи између Бугарске и Русије. У обраћању је рекао да је то урадио за добробит државе и захвалио се народу на подршци. Пре одласка, позвао је грађане да сачувају мир и ред.

Упореди повлачење са престола Александра Батенберга са повлачењем жрчког краља Ошона. Које сличности можеш да уочиш између ова два догађаја?

Време Стамболова

Одлазак Александра Батенберга оставио је кнежевски престо у Бугарској празним. Године 1887, за новог бугарског кнеза изабран је **Фердинанд**, који није био признат од стране Великих сила. Русија је сматрала да његов избор није био у њеном интересу, па је прекинула све односе са Бугарском.

Фердинанд је стигао у Бугарску, а председник владе постао је **Стефан Стамболов**. Он је покушао да побољша стање у држави. Под његовом владавином земља је почела убрзано да се модернизује: градили су се путеви и железнице; подржавала се бугарска производња; склапали су се трговински уговори са европским државама. Велика пажња посвећивана је **образовању**. Држава је послала много младих Бугара да се образују широм Европе.

У спољној политици, влада Стамболова водила је помирљиву политику према Османском царству. Она је сматрала да ће на тај начин Бугарска егзархија добити **нове владике у Македонији и Тракији**.

Стамболов је имао успехе, али и много противника подржаних од стране Русије. У почетку је имао подршку кнеза Фердинанда. Ипак, са циљем да га Велике силе признају као наследног бугарског кнеза, Фердинанд се удружио са противницима Стамболова и приморао га да се повуче са власти. Русија и друге европске силе су потом признале **Фердинанда за бугарског кнеза**.

На путу ка независности и Балканским ратовима

Након што је признат за бугарског кнеза, Фердинанд је почео да игра већу улогу у бугарском друштву и у политици. Кон крајем XIX века, зацвршћени су основи политичких партија у земљи. Оне су биле дубоко подељене око питања сарадње са Русијом: једни су подржавали сарадњу, а други су јој се спротивстављали.

У овом периоду враћена је парламентарна демократија, која је за време владавине Стамболова била потиснута.

Ипак, и поред политичких криза, Бугарска је напредовала. Бугарске **поморске луке** су модернизоване. У неким деловима земље **уведена је електрична енергија**,

Стефан Стамболов

Бугарски кнез Фердинанд

Сазнај више

Да би га Велике силе признале за бугарског кнеза, Фердинанд је морао да крсти свог сина и престолонаследника Бориса у православној цркви. То је био захтев Русије. Фердинанд и његова супруга, Марија Лујза, били су католици, па се она није слагала са овим захтевом. Ипак, због потребе за међународним признањем, Фердинанд је прихватио да његов син буде крштен у православној цркви. На тај начин је успео да обезбеди признање од стране Русије.

а у главном граду Софији уведен је и **трамвај**. Војска је стално јачала и имала је одличну обуку. На образовном плану, Бугарска је била међу најнапреднијим земљама на Балкану.

Највећи успех у владавини Фердинанда било је проглашење независности Бугарске. Користећи нову ситуацију у Османску Империју, у септембру 1908. године **Бугарска је прогласила независност и постала царство**. Велике силе су после неколико месеци признале независност земље. Велику улогу у томе имала је Русија.

После независности, Бугарска је желела да прошири своју територију и да оствари намеру да добије Македонију и Тракију, које је сматрала својим земљама. Држава је склопила уговоре са Србијом и са Грчком. У Првом балканском рату, бугарска војска је **извојевала велике победе против османских снага**, чиме је изазвала изненађење и поштовање у Европи. Међутим, неспоразум са савезницима око поделе Македоније, заједно са погрешном проценом и занесеношћу претходним победама, довели су **до тешког пораза у Другом балканском рату**. Бугарска је добила мали део Македоније и Тракије, са излазом на Егејско море, али није остварила своје циљеве.

Француска илустрација бугарског учешћа у Првом балканском рату

Провери научено:

1. Каква је била улога руске привремене управе у стварању бугарске државе?
2. Каква је била улога Стефана Стамболова у модернизацији Бугарске?
3. Када је Бугарска стекла своју независност и постала царство?

Албанија на путу ка независности

Уништење Призренске лиге није значило крај борбе Албанаца за аутономију и слободу. Она је настављена у два правца – кроз развој образовања и културе, али и кроз оружане устанке.

Борба за образовање и стварање азбуке

Албански интелектуалци су схватили да народ може да напредује само ако има школе и књиге на матерњем језику. Зато су почели да издају новине, уџбенике и књижевна дела на албанском језику. Будући да су османске власти често забрањивале ове активности, многе књиге и новине штампане су ван Османску Империју.

У Египту је **Тими Митко** издао књигу са народним и историјским песмама под називом „**Албанска пчела**“, у којој се говорило о љубави према домовини и нади у бољу будућност.

Значајну улогу имао је и **Јероним де Рада** један од најпознатијих арбрешких (италијанско-албанских) писаца. У својим делима он је писао о слободном животу Албанаца пре доласка Османлија и о њиховим борбама против турске власти. Осим књига, Де Рада је издавао и часопис преко којег је европску јавност упознавао са албанским народом, представљајући га као посебан народ који заслужује слободу и независност.

Албански интелектуалци су се ангажовали и на отварању **школа на албанском језику**. Они су сматрали да је образовање најважнији начин за очување језика, културе и националног идентитета.

Прва школа на албанском језику отворена је у **Корчи**, а потом су такве школе отворене и у другим градовима и селима. У њима су ученици учили да читају и пишу на матерњем језику, што је био велики корак напред за албански народ.

Касније је отворена и **школа за девојчице**, што је представљало значајну новину за то време. У овом периоду жене су имале важну улогу во препороду – учествовале су у образовању, радиле као учитељице и активно доприносиле ширењу писмености.

Сазнај више

У јужној Албанији деловале су учитељице Севасти и Парашћеви Киријази, које су допринеле развоју образовања девојчица. Оне су биле образоване и напредне жене које су свој живот посветиле образовању албанских девојчица.

Јероним Де Рада Елена Ђика, позната и као Дора Д'Истрија, била је румунска принцеза албанског порекла. Она је писала о албанској историји, одржавала везе са албанским интелектуалцима и подржавала идеју о посебности Албанаца.

Јероним Де Рада

Јелена Ђика

Крајем XIX века Албанци нису имали јединствено писмо. Муслимани из централне и јужне Албаније су од 1879. године користили **цариградску азбуку**, коју је створио **Сами Фрашери**. Католици у Скадру и неке албанске организације у Европи нису прихватили ово писмо. Они су користили другу, чисто латиничну азбуку.

Питање писма постало је велики проблем. Због тога је одлучено да се организује конгрес на којем ће се решити проблем око азбуке. Конгрес је организовао албански клуб у **Битољу** и одржан је од **14. до 22. новембра 1908. године**. На њему су учествовали представници Албанаца из Османске Империје, али и из албанских заједница у иностранству. На Конгресу је формирана комисија са циљем да реши проблем азбуке. Комисија је расправљала о томе да ли треба изабрати једну од постојећих азбука, створити нову азбуку од њихових делова или направити потпуно ново писмо. На крају је донета **компромисна одлука**: прихваћене су **две азбуке** – једна потпуно латинична и цариградска азбука.

Засиљење отпора против османских власти

Крајем XIX века, ситуација у европским деловима Османске Империје била је веома заоштрена. Албански политички радници сматрали су да је потребно поновно организовање. У Пећи је створена нова организација, позната као **Пећка лига**, на челу са **Хаџи Зеком**, са циљем заштите територија и тражења веће самоуправе. Делатност Лиге изазвала је реакцију османских власти, које су предузеле мере за њено уништење.

Неуспех Пећке лиге није значао крај активности албанских радника, који су почели све више да се организују за оружану борбу. Године 1905 **Баја Топули** је основао тајни комитет у Битољу, назван **„За слободу Албаније“**. Касније су формиран и други тајни комитети.

Осим стварања комитета, формиране су и прве оружане чете. Године 1906, у околини Корче, формирана је прва чета под вођством Баја Топулија, а касније су створене и друге чете које су започеле сукобе са османском војском. Такве су биле чете **Черчиза Топулија** и **Михаља Грамена**.

Сами Фрашери са супругом Емине

Упознај историјску личност

Сами Фрашери био је један од најважнијих албанских писаца и културних радника. Он се залагао за права Албанаца и за њихову аутономију. Фрашери је радио на стварању албанског писма и учествовао у формирању комитета и друштава за издавање књига и новина на албанском језику.

Написао је много књига, уџбеника и речника, а најпознатије му је политичко дело *„Албанија – штиа је била, штиа јесте и штиа ће бити“*, које представља његову идеју о аутономији и развоју албанске културе.

Учесници Битољског конгреса

Албански интелектуалци и револуционари ступили су у контакт са Младотурцима. Они су им обећали да ће признати права Албанаца уколико дођу на власт. Због тога је део Албанаца подржао Младотурски покрет. Међутим, Младотурци нису донели очекиване резултате и веома брзо су албански лидери дошли у сукоб са младотурским властима.

Године 1910. почео је **устанак на Косову**. Османске снаге су покушале да угуше бунт, али су се суочиле са жестоком отпором. Следеће године избио је нови устанак у северним деловима Албаније, на чијем челу је стајао **Дед Ђон Лули**.

Због снажног отпора, османске власти су биле принуђене да започну преговоре са бунтовницима. Албански устанички лидери одржали су састанак у **селу Герче**, где је усвојен меморандум са захтевима за аутономију, употребу албанског језика у администрацији и локалну војну службу.

Власти у Цариграду нису прихватиле ове захтеве. Криза у односима између Албанаца и османске власти наставила је да се заоштрава.

Непосредно пред почетак Балканских ратова, 1912. године, избио је нови устанак под вођством **Хасана Приштине**. Устанак се проширио на многе области у којима су живели Албанци. Иако ови устанци нису довели до стварања аутономне државе, они су паралисали османску администрацију и учврстили тежњу Албанаца ка независности.

Албански устаници

Хасан Приштина

Стварање албанске државе

Почетак Првог балканског рата изазвао је забринутост и брзу реакцију код албанских политичара и интелектуалаца. Продор српске и грчке војске приморао их је да се хитно организују, са циљем да прогласе независност Албаније пре него што земља буде потпуно окупирана. У овим догађајима велику активност показали су Исмаил Ћемали и Луиђ Гуракући. Ћемали је стигао у Валону, где је одржан састанак са албанским представницима који су успели да стигну у град.

На дан **28. новембра 1912. године**, Исмаил Ћемали је истакао **албанску заставу** у Валони и прогласио **независност Албаније**.

Пут до потпуног признања није био лак. У Валони је формирана **привремена влада**, са циљем да се затра-

Прошлост кроз изворе

Немачка бароница Мари Амели фон Годин боравила је у Албанији у периоду 1912–1913. године и лично је била сведок проглашења албанске независности у Валони.

Према њеном опису, када је подигнута застава, људи су радосно запевали химну „За домовину“. Атмосфера је била веома свечана и емотивна. Један старији човек, који је стајао на улазу у кућу, узбуђеним гласом је рекао да је срећан што је доживео тај дан. Многи од присутних су дуго чекали овај тренутак и поднели велике жртве да би били сведоци овог догађаја.

Исмаил Ђемали

Проглашење независности у Валони

Вилхелм Вид

жи међународно признање и да се почне са организовањем државне власти тамо где је то било могуће. Привремена влада је основала и прве институције у новој држави.

Главни задатак привремене владе био је да добије признање од Великих сила и да затражи повлачење страних војски. У Лондону је одржана конференција Великих сила, на којој је **29. јула 1913. године** призната **независност Албаније**.

У новембру 1913. године, Велике силе су именовале принца **Вилхелма Вида** за кнеза Албаније. Он је стигао у земљу у марту 1914. године, а Албанија је **постала суверена држава под гаранцијом Великих сила**. Ипак, земља се суочавала са озбиљним проблемима и побунама. Принц је покушао да успостави власт, посебно на југу земље, као и да реши проблеме са устанцима, али није успео.

Због почетка Првог светског рата и немогућности да добије подршку сила које су гарантовале независност Албаније, принц је 3 септембра 1914. године напустио земљу.

Зеф Серембе – арбрешки песник који је промовисао албанску културу и фолклор

Провери научено:

1. Где је отворена прва школа на албанском језику?
2. Какву су улогу имале жене у развоју албанског образовања и културе?
3. Где је проглашена независност Албаније и ко је био први албански кнез?

Образовање, култура и спорт на Балкану крајем XIX и почетком XX века

Промене у свакодневном животу на Балкану одразиле су се и на образовање, културу и спорт. Нове државе почеле су систематски да отварају школе и позоришта, да организују спортске активности и да шире европски стил живљења. Наука, уметност и физичка култура добијале су све већи значај, а градови су се постепено обликовали као центри модернизације и културног развоја.

Стварање независних и аутономних држава на Балкану изазвало је значајне промене у животу становништва. У већим местима, а посебно у главним градовима, становници су почели да прихватају начин одевања и живљења сличан европском. Насупрот томе, у мањим местима и у селима дуго се задржао традиционални начин живљења.

Образовање на Балкану

Образовање је имало посебан значај за нове балканске државе, које су настојале да га свесно развијају. У првим годинама, многи млади људи били су слани у европске земље ради школовања. Након повратка у отаџбину, они су се укључивали у наставу и преносили стечено знање.

У државама су донети закони о **обавезном основном образовању**. И поред тога, због дубоко укоренењих традиција, многе девојчице нису завршавале школовање.

Деца из градова имала су више могућности за образовање, а богатије породице су унајмљивале приватне учитеље за своју децу. Истовремено, државе су се суочавале са неразвијеношћу и сиромаштвом, што је озбиљно отежавало развој образовања.

Посебна пажња посвећивала се **високом образовању**. У Атини, главном граду Грчке, 1837. године основан је **први универзитет** у земљи. У Београду је већ 1863. године отворена **Велика школа**, која се касније развила у универзитет. У Софији је 1888. године основана **Виша школа**, од које је касније настао универзитет.

Мода код српске елите у XIX веку

Прошлост кроз изворе

После ослобођења Србије, образовање се суочавало са бројним тешкоћама. Поред недостатка школа, постојао је и озбиљан недостатак наставних средстава. Књиге су у то време биле малобројне и тешко доступне, а ученичке потребе веома скромне.

„Негосијала је чак и обична харџија у довољним количинама... Црне шабле са линијама, на којима се писало и рачунало, рејко који ученик је имао... Ако су такви били услови у Београду, може се претпоставити како је било у местима у унутрашњости Србије.“

Шта нам открива овај историјски извор о условима под којима се одвијало образовање после ослобођења Србије?

Школа у Атини у XIX веку

Универзитет у Београду

Зграда Више школе у Софији

До последњих деценија XIX века, право да студирају имали су само мушкарци. Крајем века и **девојке су почеле да се уписују на универзитете**. Тамо су се најчешће изучавали право, медицина, филозофија, историја и веронаука. Касније, са развојем држава, у наставне програме су укључене и природне науке, као што су биологија, хемија и физика. Универзитети су имали значајну улогу у образовању, а из њих су произашли и бројни познати научници.

Културни живот

После ослобођења балканских земаља, **уметност и култура** нашле су се у периоду промена. Млади уметници често су одлазили на школовање у европске уметничке школе, где су се упознавали са новим техникама и стиловима.

Сликарство и вајарство доживели су значајан успон. Многи уметници су се школовали у иностранству. Након повратка у своје земље, они су уводили савремене европске уметничке правце. Истовремено, прошлост и традиција народа наставили су да заузимају важно место у њиховим делима.

Позоришне представе у балканским земљама биле су под великим утицајем европских позоришта. У земљама које су биле под османском влашћу постојала је развијена традиција **луткарског позоришта** сенки, са главним ликовима Карађозом и Хаџиватом. Док је Хаџиват представљао

Сазнај више

Државна позоришта и мале приватне позоришне групе из балканских држава почеле су све чешће да гостују у суседним земљама. Софијско позориште, предвођено Пенчом Славејковим, извело је више представа у османској Македонији. У првој половини 1909. године, Српско краљевско позориште из Београда гостовало је у Скопљу.

Шта мислиш, зашто су позоришне групе путовале ван својих држава и гостовале пред јавношћу у суседним земљама?

Зграда софијског позоришта 1908. године

више и образоване слојеве, Карађоз је представљао обичног човека. Захваљујући својој лукавости, он је увек успевао да надмудри Хаџивата.

Након стварања нових држава, власти су почеле систематски да оснивају позоришта. На програму су се често налазила дела страних аутора. Касније су се све чешће приказивале представе домаћих аутора, које је публика лакше прихватала. Многи домаћи глумци школовали су се у европским земљама. Са постепеним развојем **позоришта** у балканским државама, појавиле су се и мале аматерске приватне позоришне групе, које су путовале по градовима и наступале пред широм публиком.

Крајем XIX века, само годину дана након прве биоскопске пројекције браће Лимијер у Паризу, **филм** и биоскоп појавили су се и у балканским градовима. Биоскопске представе често су одржаване у ресторанима, хотелима и на отвореном простору. У многим градовима појавили су се путујући биоскопи, који су забављали становништво.

Касније су изграђене и посебне биоскопске сале за приказивање филмова из иностранства. На почетку XX века снимљени су и први домаћи филмови, а филмови са поучним садржајем постали су део образовних система држава.

Сцена из српског филма снимљеног 1911. године, посвећеног вођи Првог српског устанка – Карађорђу

Истраживачки изазов

Прве биоскопске пројекције на Балкану одржане су у Цариграду, Београду, Атини, Софији и Солуну.

Истражи која се два брата, родом из османске Македоније, смаштрају ионирима балканске кинематографије и како се зове први филмски кадар који су снимили!

Спорт на Балкану

Развој спорта у Европи имао је снажан утицај на Балкан. Традиционално рвање, попут пеливанства, постепено је потискивано новим спортовима. То није представљало краткотрајну моду, већ резултат све већег уверења да спорт доприноси здрављу људи.

На Балкану су почела да се оснивају разна **гимнастичка друштва**. Државе су подржавале гимнастику са циљем да васпитавају здраве

Спортски клуб из Грчке (1906. година)

и снажне младе људе, а школе су је увеле као обавезан наставни предмет. Гимнастичка друштва су учествовала и на такмичењима у другим европским земљама.

Крајем XIX века на Балкану се појавио и **бицикл**. Најпре су људи показивали недоверие према овој новости, али је он убрзо постао популарно превозно и спортско средство. У Београду је организована и прва бициклическа трка на Балкану. Потом је постао популаран и **фудбал**. У многим градовима основани су фудбалски клубови. Играо се и тенис, али је он био доступан претежно богатијим грађанима и странцима који су живели у балканским државама.

Крајем века реализована је и идеја Француза Пјера де Кубертена о обнови античких Олимпијских игара. Године 1896, у Атини су одржане прве **модерне Олимпијске** игре, а главни град Грчке истакао се као спортски центар тадашњег света.

Прве модерне Олимпијске игре у Атини

Истраживачки изазов

Данас постоје зимске и летње олимпијске игре. Балкан је био домаћин још два олимпијска такмичења. Истражи и наведи у којим балканским градовима су организоване Зимске олимпијске игре 1984. године и Летње олимпијске игре 2004. године.

Провери научено:

1. Како су промене у свакодневном животу утицале на образовање, културу и спорт у балканским државама?
2. Како се развијало образовање и које су препреке постојале за девојчице и децу из мање имућних породица?
3. Опиши културни живот у балканским државама на прелазу између XIX и XX века.
4. Који нови спортови су постали популарни на Балкану?

МАКЕДОНИЈА

КРАЈЕМ XIX и

ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

5

Македонске организације и друштва у емиграцији

Разлози за емиграцију из Македоније

Током XIX и почетком XX века велики број Македонаца напустио је Македонију. Најчешће су емигрирали у околне балканске државе, а понекад и у удаљеније европске и прекоокеанске земље. Неки од њих су се касније вратили у стари крај, док су други остали заувек.

Разлози за напуштање родног огњишта најчешће су били **економски**. Ови македонски емигранти одлазили су из Македоније у нади да ће наћи бољу зараду за себе и своју породицу. Та појава била је названа **печалба** или **гурбет**. Други су били принуђени да оду из **политичких** разлога како би избегли прогоне власти и друге невоље. Трећу групу исељеника чинили су млади македонски интелектуалци, који су одлазили у иностранство да би наставили своје **образовање**.

Истраживачки изазов

Печалбарство је било важан део македонске свакодневице и народне традиције. Покушај да пронађеш једну народну песму о печалбарству и анализирај њен садржај!

Истражи и одговори:

- Какав је био живот македонских емиграната ван Македоније?

- Каква осећања изазива печалбарство у македонској народној традицији?

Избеглице из Македоније после Илинденског устанка (1903. г.)

Иако су били ван Македоније, македонски емигранти нису заборавили своју отаџбину. Они су се интересовали за њену судбину и будућност. Са циљем да помогну својим сународницима у Македонији, удруживали су се у разне **организације и друштва**. Ова друштва су била различита по свом пољу деловања и формирала су се са културним, образовним, политичким и другим циљевима. Њихова активност била је посебно изражена крајем XIX и почетком XX века.

Македонске организације и друштва у Бугарској и Србији

После Берлинског конгреса велики број македонских емиграната отишао је у Бугарску. Тамо су се организовали у разна друштва и организације. Загрижени за будућност отаџбине, група македонских студената у Софији формирала је **Македонско студентско друштво (МСД)**. Циљ друштва био је да формира револуционарну организацију у Македонији, да помогне у њеном ослобођењу и да враћа македонске студенте назад у своју отаџбину по завршетку школовања. Након гашења друштва, део његових чланова учествовао је у формирању **Младе македонске књижевне дружине (ММКД)** 1891. године. Она је наставила да се залаже за остваривање циљева Македонског студентског друштва.

Млада македонска књижевна дружина у Софији издавала је часопис **„Лоза“**. Због тога су њени приврженици били названи **Лозари**. Редактор часописа био је **Петар Поп Арсов**. Лозари су у часопису прихватили специфичан правопис и језик, различит од бугарског. У њему су биле наглашене неке од македонских особености. Њихова намера била је да он послужи као основа за будући књижевни језик Македоније. У једној приповеци Петра Поп Арсова примећује се и посебно графичко означавање меких македонских сугласника (к, г, њ, љ). Тако се на веома вешт начин приказивао посебан историјски и културни карактер Македоније. Након кратког времена, активност дружине забраниле су бугарске власти.

Насловна страна часописа „Лоза“

Прошлост кроз изворе

„Македонска дружина сматра да је њихова отаџбина Македонија, да је ова друга насељена посебним словенским племеном званом Македонци, да су се тамо сакупили свемогући сјајни елементи, тј. Бугари, Грци, Срби... да им је циљ да нам пруже снажан оштор и да се сачувају од наших разбојничких поседања...” – званични бугарски владин лист „Свобода“ о циљевима Младе македонске књижевне дружине.

- Како је лист „Свобода“ описивао циљеве Лозара?

Сазнај више

Иновација коју је увео Петар Поп Арсов била је у начину бележења меких македонских сугласника к' (кук'а = кука); г' (луг'е = луђе); н' (кон' = коњ) и л' (л'убов = љубов). Десет година касније, на исти начин је Крсте Петков Мисирков бележио ове гласове у својој књизи „За македонските работи“. Ова књига је касније представљала основу за стандардизацију македонског језика.

Године 1895. група македонских емиграната у Софији формирала је **Македонски комитет (МК)**, касније преименован у **Врховни македонски комитет (ВМК)**. Многи од чланова ове организације били су искрени македонски патриоти и родољуби. Ипак, током времена у њено руководство су се укључиле многе личности блиске бугарском државном врху. На тај начин је Врховни македонски комитет постао инструмент за остваривање бугарских интереса у Македонији. Приврженици Врховног македонског комитета били су названи **врховисти**.

Након забране Младе македонске књижевне дружине, македонски ученици и студенти у Србији основали су ученичко друштво **Вардар**. Међу најпознатијим члановима овог друштва били су **Крсте Петков Мисирков** и **Димитрија Чуповски**. Друштво је имало за циљ да изучава Македонију са географског, историјског и етнографског аспекта. Након кратког времена, делатност друштва забраниле су српске власти.

Почетком XX века македонски печалбари и студенти у Београду формирали су **Македонски клуб**. Незванични орган овог друштва био је лист **„Балкански гласник“**. Кроз странице овог листа јавно су промовисане идеје друштва о аутономији Македоније и о посебном македонском језику и цркви. Због овакве активности лист је био забрањен, а приврженици клуба протерани из Србије. Већи део њих наставио је своју активност у Русији.

Македонске организације и друштва у европским и прекоокеанским земљама

Крајем XIX века група македонских емиграната у Швајцарској формирала је **Македонски тајни револуционарни комитет (МТРК)**. Он се залагао за ослобођење Македоније путем извођења терористичких акција на стратешки важне објекте Великих сила у Османску Империју. Њихов начин деловања био је под утицајем идеја анархизма. Своје идеје су износили у листу **„Освета“**. Из ове групе су касније произашли солунски атентатори.

Након забрањивања Македонског клуба у Београду, његови чланови су наставили рад у Русији. Године 1902. они су формирали **Македонско научно-литературно другарство** у **Санкт Петербургу**. Водећу

Непознате речи и термини

Врховизам – идеологија врховиста заснована на бугарским погледима на Македонију. Иако су се формално залагали за аутономију Македоније, врховисти су сматрали да је ослобођење могуће само уз помоћ Бугарске. Они су настојали да преузму контролу над македонским ослободилачким покретом и да га усмере у складу са бугарским интересима.

Крсте Петков Мисирков у младости

Непознате речи и термини

Анархизам – Политичка идеја према којој људи могу да живе без државне власти и без владара, путем међусобних договора и помоћи. Ипак, ова идеја је била веома критикована зато што је у реалности тешко одржати ред и безбедност људи без закона и власти.

Стефан Дедов – један од оснивача Македонског клуба у Београду

Михаил Герциков – најистакнутији представник МТРК

Димитрија Чуповски

улогу у друштву играли су **Крсте Петков Мисирков** и **Димитрија Чуповски**. Штампани орган друштва био је часопис „**Македонски глас**“. Друштво се залагало за признавање Македонаца као посебне нације, обнову Охридске архиепископије и неговање посебности македонског језика.

После Илинденског устанка 1903. године велики број Македонаца емигрирао је у прекоокеанске земље (САД и Канаду). Тамо су почели да стварају своја друштва са циљем да међусобно помажу једни другима. Друштва су формирана на **локалној основи**, од емиграната који су долазили из истог места у Македонији. Понекад су сакупљали новац који су слали за изградњу јавних објеката (чесама, водовода и сл.) у старом крају. На тај начин су помагали својим сународницима у Македонији.

Сазнај више

Највећи део емиграната који су стигли у САД није био у могућности да комуницира на енглеском језику. Због тога је амерички Биро за имиграцију ангажовао преводиоце. Они су требали да говоре, читају и пишу на одговарајућим језицима. На једној листи из 1911. године, међу преводиоцима за стране језике, налази се и један преводилац за македонски језик.

Провери научено:

1. Наведи разлоге за емигрирање из Македоније!
2. Какав је био однос бугарских и српских власти према македонским организацијама у тим државама?
3. За шта се залагало Македонско научно-литературно другарство у Санкт Петербургу?
4. Покушај да пронађеш сличности и разлике у деловању различитих македонских организација у емиграцији!

Македонска револуционарна организација

Претпоставке за појаву Македонске револуционарне организације

Крајем XIX века, Османско царство било је у озбиљној друштвено-економској кризи, која се манифестовала и у Македонији. Због тога је код становништва постојало незадовољство према власти. Поред тога, македонско, пре свега хришћанско становништво, било је изложено црквено-просветним пропагандама које су биле стимулисане из суседних земаља. То је, пак, изазивало поделе и нејединство међу становништвом.

Млади македонски интелектуалци, који су првенствено потицали из егзархијских средина, схватили су да је ослобођење Македоније могуће само сопственим снагама, путем револуционарних метода. Отуда су многи били опседнути идејом о Револуционарној организацији. Ова идеја је посебно била присутна код лица која су гравитирала око Младе македонске књижевне дружине.

Формирање и циљ Македонске револуционарне организације (МРО)

Главни иницијатор за формирање МРО био је **Дамјан Груев**. Он се у лето 1893. године повезао са својим истомишљеницима у Солуну. Оснивачки састанак одржан је **23. X** (по јулијанском календару), тј. **4. XI** (по грегоријанском календару) **1893.** године у Солуну. Осим Д. Груева, састанку су присуствовали Петар Поп Арсов, Христо Татарчев, Иван Хаџи Николов, Андон Димитров и Христо Батанџијев. На овом састанку нису донете конкретне одлуке.

Конституисање се десило почетком јануара 1894. године. Тада је одлучено да се Организација назове **Македонска револуционарна организација**. Највиши руководећи орган назван је **Македонски централни револуционарни комитет**. У њега су ушли шесторица оснивача. Притом је за **председника** Централног комитета (ЦК) МРО изабран **Христо Татарчев**, а за **секретара и благајника** – **Дамјан Груев**. Циљ Организације била је „**политичка аутономија Македоније**“ у оквирима Османске Империје. Као средство за постизање циља било је предвиђено „**општи устанак**“ При том

Повежи знање

Потсети се на циљеве Младе македонске књижевне дружине и откриј који су од оснивача Македонске револуционарне организације учествовали у њој. Такође, покушај да откријеш који су од истакнутих делатника МРО, који се не убрајају у осниваче, гравитирали према ММКД.

Оснивачи Македонске револуционарне организације

Факсимил печата МРО са потписима
Х. Татарчева и Д. Груева

аутономија Македоније схвата се као **природна етапа ка слободне неовисне македонске државе**. Током времена, главно мото Организације постала је парола: „Македонија Македонцима“.

Организациона поставка и ширење МРО

МРО је била постављена на **централистичком принципу**. Највиши руководећи орган био је **Централни комитет**. Потом су **долазили окружни, околијски** и на крају **сеоски комитети**. Организовани чланови су се делили на десетине, на челу са руководиоцем. Чланови десетине су познавали само припаднике своје групе и руководиоца, али не и више руководиоце. Они су морали да пазе на своје понашање и да строго чувају поверену тајну. При зачлањивању у Организацију полагала се заклетва. Руководство Организације практиковало је **тајнопис (шифре)**, док су руководиоци и значајнија места имали **псеудониме**.

Почетно успостављање организационе мреже било је пажљиво. Основна језгра су постављена до средине 1896. године. У почетку су агитацији били изложени ученици виших разреда, као и млађи учитељи из егзархијских средина. Значајну улогу у проширењу МРО одиграли су новопримљени чланови као што су: Гоце Делчев, Пере Тошев, Ђорче Петров и други. Касније се агитација проширила међу друге црквене заједнице, тј. међу патријаршисте.

Од посебног значаја за проширење платформе МРО и њене мреже био је **Солунски конгрес (1896)**. Тада је преименована у **Тајна македонско-одринска револуционарна организација** (ТМОРО). Према новом Уставу, члан Организације могао је да буде сваки Македонац и

Непознате речи и термини

Политичка аутономија Македоније

- Стварање јединствене административне јединице Македоније, на челу са хришћанином као гувернером. Притом би локална самоуправа имала самосталност у одлучивању о питањима локалног карактера, из области образовања, расподеле прихода од пореза, водила би рачуна о одговарајућој заступљености хришћана у администрацији, о праву на коришћење локалног језика и сл.

Истраживачки изазов

У МРО су се користили псеудоними. Тако се за Солун користио псеудоним Света Гора; за Битољ – Јерусалим; за Струмицу – Вирово итд. Од личности, Д. Груев је користио псеудоним Брајан Митрев; Христо Татарчев – Светимиров; Ђорче Петров – Марко итд.

Најрави мало истраживање и откриј кој је био йосевдоним Гоцеџи Делчева?

Историјска сведочанства

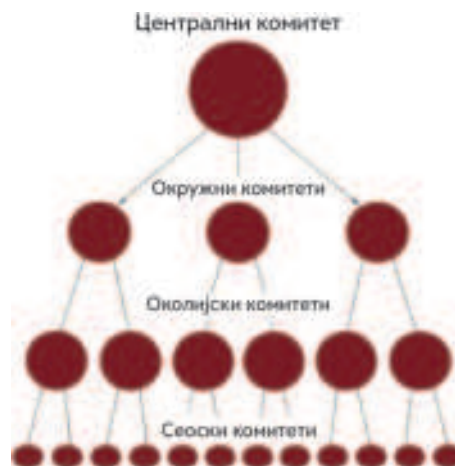

С временом је тајност Организације проваљена. У међувремену, она је нео званично почела да се назива Унутрашња организација. Ево шта о њој пише лист „Право“ 1902. године:

„Унутрашња револуционарна орџанизација ће свакоме даџи до знања да ради за јединство и независност Македоније као слободне државе на Балканском йолуосџреу. Та Орџанизација... није аџентџ ниједне од балканских држава, већ је аџентџ само македонске слободе и независности. Таквим доказима она ће йосџейено ойклањайи йлеменске разлике у Македонији и орџанизоваће, иако разнобојан, али сџособан да се самоуџравља мирно, шџихо, македонски народ.“

Одринац без разлике на народност. Организација је истакла да ће се борити против шовинистичких пропаганди.

Са овим грађанским концептом Организација се отворила према свим незадовољним елементима са циљем да их уједини око идеје о аутономној Македонији. Територија Македоније била је подељена на пет револуционарних округа, а шести округ се налазио у Одринском региону. Истовремено је одлучено да се отвори **Задгранично представништво** са седиштем у Софији. Задатак задграничних представника био је да сакупљају материјалну помоћ међу македонским емигрантима и бугарским грађанима за ослободилачко дело. За прве задграничне представнике именовани су Гоце Делчев и Ђорче Петров.

Организациона структура МРО

Формирање чета МРО

Прва наоружана лица организације била су организована у тројке. Они су преносили оружје, служили као курири, а понекад и за ликвидацију непријатеља Организације. Прве чете појавиле се су **1897. године**. Током времена, њихов број је почео да се повећава. Главну улогу у стварању четничког института имао је Гоце Делчев, који је био **инспектор** чета. На челу сваке чете стајао је **војвода**, који је поред себе имао и секретара. Секретар је био одговоран за револуционарну агитацију међу становништвом.

Чете су имале важну улогу у ширењу мреже МРО. Оне су подигле ауторитет Организације међу становништвом, али и међу њеним непријатељима. Преносиле су оружје, ликвидирале разбојнике и непријатеље, вршиле прикупљање новца, а по потреби и киднаповања ради откупа. Чете су се криле по планинама и селима, а углавном су се кретале ноћу. Главни задатак чета био је припрема становништва за устанак. За време устанка требало је да представљају језгро око којег ће се окупити остали борци. Права и обавезе чета били су одређени посебним правилницима.

Изазови и опасности у развоју МРО и ослободилачком делу

Према циљу и методама деловања, МРО је била против поретка и територијалног интегритета државе. Њена делатност била је илегална. Отуда је власт имала обавезу и легитимитет да их прати и кажњава.

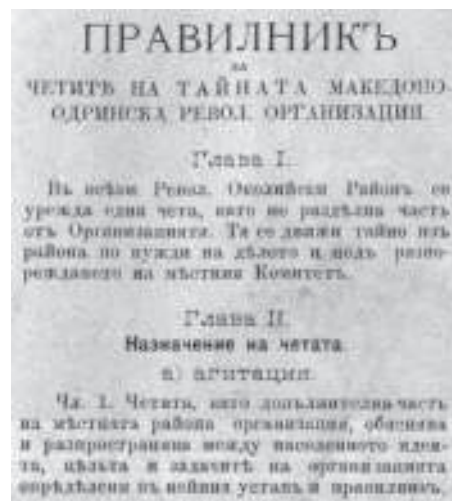
Прошлост кроз изворе

Из Устава ТМОРО:

Чл. 1. *Тајна македонско-одринска револуционарна организација има за циљ да сјлоши у једну целину све незадовољне елементе у Македонији и Одринском региону, без разлике на народности, за извојевање, љуштем револуције, љуне љолишичке аушномомје за ше две обласши.*

Чл. 4. *Члан ТМОРО може биши сваки Македонац и Одринац... који није ком љромисшован ничим нечасним и бескарактшерним љред друшшвом...*

Правилник за чете ТМОРО

Током свог постојања, МРО се често налазила лице у лице са османском влашћу. Најчешћи разлози за то биле су илегалне активности. У почетку се МРО финансирала путем чланарине и добровољних прилога. Када су се финансијске потребе повећале, почела је са изнудима, па чак и киднаповањем ради откупа. У таквим ситуацијама често је долазило до провала, при чему су многи били затварани. Неке афере и провале биле су изазване случајним откривањем оружја, писама, издајама и слично.

Поред тога, МРО је наилазила на препреке од стране пропагандних институција суседних држава. Зато је настојала да се обрачуна са њиховим представницима. Организација није трпела друге организације на територији Македоније и често се обрачунавала са њима. Слично је поступала и са спољним организацијама које су настојале да се инфилтрирају у Македонију.

Место, улога и значај МРО

МРО заузима значајно место у историји македонског народа и његове борбе за сопствену државу. Са институцијама и утицајем који је имала, она је представљала паралелну власт. Зато је често третирана као „држава у држави“, или како је још називана, једна „Подземна република“. Њен највиши домет представљају Илинденски устанак и Крушевска република.

Америчка мисионарка Мис Стон – најпознатије киднаповење ради откупа (Илустрација из 1902. године)

Печат Солунског окружног револуционарног комитета

Прошлост у садашњости

У македонској химни помињу се чак четири имена из Илинденског периода. Такође, у држави разне институције носе имена делатника из илинденске генерације. Прво заседање АСНОМ-а одржано је 2. августа.

Покушај да објасниш зашто се овај догађај одржао баш тада? И зашто су многи партизански одреди током НОВ-а носили имена делатника из илинденског периода?

Провери научено:

1. Који је био циљ МРО и којим средствима је покушавала да га оствари?
2. Наведи значајније одлуке Солунског конгреса из 1896. године!
3. Каква је била улога чета МРО?

Истакнути прегаоци Македонске револуционарне организације

Дамјан (Даме) Груев (1871–1906)

Даме Груев је рођен у Смилеву. Отац му је био зидар, а мајка му је умрла када је био мали. Школовао се у Смилеву, Битољу, Солуну, Београду (Краљевина Србија) и Софији (Кнежевина Бугарска). У Софији је студирао историју на Великој школи, али је није завршио. Био је активан у Македонском студентском друштву, из којег је потом произашла ММКД.

Радио је као учитељ, у штампарији и као школски инспектор. **Д. Груев је био главни иницијатор при формирању МРО.** Он је формирао **прве комитете** у унутрашњости Македоније. Поседовао је врхунске организационе способности. Био је **солидан агитатор** и лако је приступао људима из различитих слојева, чиме је допринео ширењу ослободилачког дела.

Осим тога, Груев је био истакнути и **прагматични руководилац** МРО. Учествовао је и председавао радом више конгреса, као и доношењем најзначајнијих одлука Организације. Због своје револуционарне делатности био је осуђен на десетогодишњу казну затвора, али је и **из затвора наставио да даје инструкције**. Био је амнестиран.

Као члан **Главног штаба** имао је кључну улогу за време Илинденског устанка. Давао је више интервјуа за стране новинаре, међу којима су били руски и амерички, чиме је афирмисао борбу МРО за аутономију Македоније. Погинуо је у борби са османским потерама код села Русиново (Беровски крај). Његово име је нераскидиво повезано са Организацијом од њеног оснивања па све до његове смрти. За време Илинденског устанка у македонским условима реафирмисао је пруску девизу из времена Наполеонових ратова: **„Боље ужасан крај, него ужас без краја“**.

Петар Поп Арсов (1868–1941)

Петар Поп Арсов је рођен у селу Богомила у породици са свештеничком традицијом. Школовао се у Богомили, Велесу, Солуну, Београду (Краљевина Србија) и Софији (Кнежевина Бугарска). Током школовања имао је

Дамјан Груев

Историјска сведочанства

„Груев је родом Македонец и сјално живи у Македонији; дошао је овде (Софија) пре месец дана да лечи рану коју је задобио при једном случајном сукобу са турском војском. Сада је скоро оздравео и чини се да ће се убрзо ојетити враћати у Македонију. Он има велики утицај, не само у Македонији, већ на њега рачунају и српска и бугарска влада. Турска влада је проценила његову владу на 5000 турских лира. Г-дин Груев је релативно млад човек, са лежим библијским ликом; његово расположење је стабилно и шаљиво... очигледно је да сјалне буре и животи немири нису сломили ову природу.“

К. Барбенко, дописник „Новог времена“ о Д. Груеву, 1906. године

прилику да спозна спољне погледе према Македонији. Завршио је филологију на Великој школи у Софији. Његова снага била је у писаној речи. Његов препознатљиви (заштитни) знак био је шешир.

Петар П. Арсов се истакао као **револуционар, идеолог, публициста и филолог**. Још као студент имао је значајну улогу у **ММКД**, при чему је био **уредник часописа „Лоза“**.

Петар П. Арсов се убројио међу шесторицу оснивача МРО. Он је припремио прве документе Организације. По налогу ЦК објавио је брошуру кроз коју је разоткрио циљеве бугарске пропаганде у Македонији. Био је члан ЦК МРО, окружни руководилац, као и задгранични представник.

Посебно је позната његова девиза: **„Свако ко нам споља поклони слободу, узеће нам земљу“**. Због своје револуционарне делатности био је **осуђен на 101 годину затвора**, али је касније био **амнестиран**. Као интелектуалац знао је пропагандну моћ црквено-просветних институција. Због тога се залагао за отварање Више педагошке школе у Скопљу, са статусом државног факултета. Петар П. Арсов био је огорчени противник поделе Македоније. Према њему, чак и да Македоније нема, дипломатија би морала да је створи за добробит Балкана. Преминуо је у Софији 1941. године.

Повежи знање

Подсети се који су били циљеви ММКД-а и по чему је карактеристичан часопис „Лоза“? Присети се какве се иновације срећу у приповеци Петра П. Арсова!

Петар Поп Арсов

Гоце (Ђорѓи) Делчев (1872–1903)

Гоце Делчев је рођен у Кукушу у вишечланој средњеимућној породици. Школовао се у родном Кукушу, Солуну (Егзархијска гимназија) и Софији, где је завршио „Кнежевску војну школу“. Није добио официрски чин, будући да је ухваћен како чита књиге са социјалистичким садржајем, које су биле забрањене.

У редове МРО укључио га је лично Даме Груев у Штипу (1894). Делчев је за кратко време показао изванредне **организационе и агитаторске способности**. Поред тога, истакао се као **идеолог** македонске ослободилачке идеје. Због тога је стекао изванредно поштовање, како у Организацији, тако и у народу. Заједно са Ђ. Петровим израдио је Устав и Правилник ТМОРО-а. Био је члан ЦК, задгранични представник и **инспектор чета** ТМОРО-а.

Гоце Делчев

Он је **промотер организационих судова**. Подучавао је сељаке да не иду на турске судове, већ да своје проблеме решавају сами пред организационим судовима. Г. Делчев се залагао за **„моралну револуцију“**, тј. револуцију у уму. Према њему, роб ће престати да робује након што ослободи сопствени ум. Делчев се жестоко супротстављао свим покушајима спољног утицаја на македонско ослободилачко дело.

Делчев је организатор прве илегалне радионице за производњу бомби за потребе Организације. Као инспектор чета, често је предузимао обиласке широм Македоније и Одринског краја, без обзира на нарушено здравље. Његов најдужи обилазак кроз Македонију трајао је од јесени 1901. до пролећа 1902. године. Тај обилазак је познат као **Велики поход**. Погинуо је 4. маја 1903. године у сукобу са османском војском у селу Баница (Серски крај). Због неуморне делатности, искрености, честитости и преданости ослободилачком делу, прихваћен је као **апостол македонске ослободилачке идеје**.

Ћорче Петров (1865–1921)

Ћорче Петров је рођен у Варошу – Прилеп, у ситнотрговачкој породици. Школовао се у Прилепу и Солунској егзархијској гимназији. Одатле је искључен због учешћа у ученичкој побуни. Образовање је заокружио у Пловдиву (Источна Румелија).

Иако се у МРО укључио након њеног стварања, брзо се уздигао у њеним редовима. Био је члан ЦК и задгранични представник. Заједно са Г. Делчевим припремио је Устав и Правилник ТМОРО-а. Због својих вештина у убеђивању, имао је значајан утицај међу еснафима и грађанством.

Ћорче Петров се истиче као **идеолог и теоретичар** македонског ослободилачког покрета. Поседовао је **дипломатске особине**, а одликовао се и својим аналитичким приступом. Зато су га из врховистичких средина називали **„македонски лукавац“**. Као демократа по убеђењу, залагао се за демократизацију и децентрализацију Организације.

Ћорче Петров је био приврженик тезе о перманентном устанку, уместо општег масовног ус-

Прошлост кроз изворе

„Ослобођење Македоније лежи у унутрашњем устанку. Ко мисли да ће се Македонија ослободити друшачије, њај лаже и себе и друже... Ако се устанак доиде са 1 до 40 људи, онда би Македонија одавно била слободна државица... Треба њај народ пробудити из њевојековној дубокој сна, који је учинио Македонца љрилично њујим у сјознаји људских љрава.“

(Из писма Г. Делчева Ефрему Каранову, 1895)

Наслеђе за генерације

Гоце Делчев се релативно рано преселио у пантеон македонских националних хероја. У том духу „Гоцев лист“, који издаје Кукушко добротворно братство у Софији, 1937. године између осталог пише:

„Свеѡа дужносѡ за македонски народ и за емиѡрацију јесѡе да сваке ѡдине обележава сѡомен на незаборавној македонској националној хероја Гоце Делчева и на ѡлејаду бораца револуционара... Тако ѡемо изразиѡи наше ѡошѡовање и захвалносѡ ѡрема нашем верном и најоданијем учиѡшѡљу и ѡрема безбројним борцима који су ѡосвеѡили своју младосѡи и ѡоложили свој живој за Македонију.“

Ћорче Петров

танка. Тако је сматрао да се македонско питање дуже може држати отвореним пред европском дипломатијом. За време Илинденског устанка са четом је учествовао у Битољском револуционарном округу.

Написао је више студија о македонском ослободилачком делу. Такође, оставио је драгоцену сећања која представљају значајан извор за историју македонског ослободилачког покрета. Убијен је у Софији од стране плаћеног убице.

Пере Тошев (1865–1912)

Пере Тошев је рођен у Прилепу у imuћној породици. Школовао се у Прилепу и у Солунској егзархијској гимназији, одакле је искључен због учешћа у ученичкој побуни. Гимназију је завршио у Пловдиву (Источна Румелија).

Учитељовао је у више места широм Македоније. Он се убројио **међу осниваче првих комитета МРО у Битољском револуционарном округу** (1894). Убрзо након тога постао је члан Централног комитета. По природи је био **тих, скроман и повучен, чврстог карактера и воље**, али се никада није наметао. У почетку је више веровао у моћ бомби и динамита, него у снагу организованог становништва.

Због своје револуционарне активности био је осуђен на 101 годину заточеништва, али је убрзо потом био амнестиран. Учествовао је у раду више конгреса Организације. За време Илинденског устанка деловао је у Мариовском крају. Био је истакнути **поборник демократизације и децентрализације**. Револуционарне организације. Поред тога, залагао се за увођење обавезног основног образовања, као и за подизање економског и културног нивоа становништва. Погинуо је 4. маја 1912. године у Дреновској клисури.

Јане Сандански (1872–1915)

Јане Сандански је рођен у селу Влахи, Мелнички крај. Отац му је био барјактар у Македонском устанку. Убрзо је његова породица емигрирала у Дупницу (Кнежевина Бугарна).

У македонски покрет укључио се преко Врховног македонског комитета (ВМК). Након што је уочио интриге

Пере Тошев

Јане Сандански

ВМК-а према македонском ослободилачком покрету, под утицајем Гоце Делчева, укључио се у ТМОРО. Од тада је постао **жестоки противник врховиста и непомирљив борац за самосталност и независност македонског ослободилачког покрета и Македоније.**

Сандански је био неприкосновени руководилац и ауторитет у Серском револуционарном округу. Посебно се прославио након отмице америчке протестантске мисионарке **Мис Стон**. Ова афера допринела је ширењу истине о македонском ослободилачком делу у САД.

Сандански је био храбар и одлучан у борби, како против Османлија, тако и против непријатеља Организације. Са својим одредом учествовао је у походу на Цариград приликом гушења контрапреврата (1909). Убијен је из заседе на планини Пирин. Због својих подвига био је поштован у народу. Зато је опеван у више народних песама. Због свог ауторитета познат је и као **„Пирински цар“**.

Сазнај више

Јане Сандански је често изазивао врховисте на јавне дебате пред становништвом. Током једне такве дебате истакао је:

„Ми смо се одлучно сујројсџавили Вашим официјирима јер смо знали њихово васџиџање... То се људи који су дали закљџву на верносџ буџарском кнезу и буџарској држави, заџо они не моџу биџи нишџа друџо до њихова слеџа и џослушна оруџа. А ми, џак, не желимо да заменимо џурску џиранџу и џурске сулџане друџим џаквима, чак ни буџарском џиранџом и буџарским кнезом... Ми желимо да Македонија буде ауџономна, независна, слободна, Македонија Македонцима... Ви желиџе ауџономију Македоније... као средсџво, као еџаџу за будуџе освајање и џрисаџедињење, а код нас је слобода, ауџономија, џосџављена као циљ. Еџо џде је велика разлика измеџу нас Унуџрашњих и Вас – врховисџа.“

Провери научено:

1. Шта подразумеваш под девизом *„Боље ужасан крај, него ужас без краја“*? Каква је њена веза са паролем *„Слобода или смрџ“*?
2. Упореди и објасни какву поруку носе изјаве *„Свако ко нам сџоља џоклони слободу, узџе нам земљу“* и *„Ослобоџење Македоније лежи у унуџрашњем усџанку“*.
3. На основу текста из рубрике *„Сазнај више“* објасни разлику у схватању аутономије Македоније измеџу врховиста и приврженика ТМОРО-а!

Илинденски устанак

Узроци устанка

Већ знате да је Револуционарна организација тежила и припремала се за извојевање политичке аутономије Македоније путем општег устанка. За мање од једне деценије Организација је успела да створи своје чете, курирску службу, да обезбеди одређене количине оружја, али и да подигне дух код дела становништва. Због тога су органи власти предузимали разне мере прогона. То је повећавало незадовољство код становништва, али и нестрпљење код неких руководилаца и војвода за отпочињање устанка.

Положај се посебно заоштрио **након врховистичке провокације за устанак 1902. године**. Осим тога, врховисти су претили да ће следећег пролећа (1903) поново продрети у Македонију. То је представљало опасност од опустошења нових региона, губитка мукотрпно прикупљеног оружја, али и деморализације становништва. Са друге стране, у дипломатским круговима већ се говорило о реформама у Македонији.

У таквим околностима, крајем 1902. године у ТМОРО-у је отворено питање устанка за предстојеће пролеће (1903). Ову идеју је посебно заступао председник ЦК ТМОРО-а – **Иван Гарванов**, као и председник Битољског округа – **Анастас Лозанчев**.

Солунски јануарски конгрес и питање устанка 1903. године

На иницијативу Битољског окружног комитета, а на захтев Ивана Гарванова, средином **јануара 1903. године** у Солуну је одржан конгрес. Тада је донета одлука о **општем устанку**, без одређивања тачног времена за његов почетак. Главни аргументи за ову одлуку били су: неподношљив положај, посебно у Битољском крају; опасност од нове врховистичке провокације; наводно повољан међународни положај; као и некаква обећања о евентуалној помоћи из Бугарске. На овом конгресу није учествовао нико од истакнутијих делатника Организације.

Иван Гарванов

Учитељице које су извезле устаничку заставу Главног штаба

У исто време, по питању устанка **одржана су вишедневна саветовања у Софији**. На њима су учествовали: Г. Делчев, Ђ. Петров, Х. Татарчев и други истакнути делатници. Притом је преовладало мишљење да би, уместо општег устанка како је одлучио ЦК, било боље појачати активности чета које ће бити праћене динамитским акцијама, без увлачења становништва у масовни устанак. На тај начин би се дошло до **перманентног устанка**, а да он формално не буде објављен. На крају су се сви сложили да устанак **има партизански карактер**. Током промовисања своје концепције устанка, Гоце Делчев је погинуо у селу Баница.

Солунски атентати

У жеку припрема за устанак, **крајем априла 1903. године**, одјекнули су **Солунски атентати**. Они су били дело неколицине младих идеалиста који су се назвали **гемиџије**. Они нису веровали у снагу организованог народа, већ су сматрали да се индивидуалном саможртвом могу постићи већи ефекти. Гемиџије су сматрале да ће путем динамитских атентата на објекте у које је уложен европски капитал скренути пажњу европских сила у корист Македоније.

Гемиџије су извеле неколико напада на јавне објекте. Међу њима се посебно издвајају потпаљивање француског пароброда **Гвадалкивир** и разнесење **Отоманске банке** у Солуну, под чије је темеље претходно био постављен експлозив. Неки од гемиџија су погинули у сукобу са војском, неки су извршили самоубиство, а други су ухваћени и осуђени. Истовремено, османске власти су извршиле сурове репресалије над цивилним становништвом.

Гвадалкивир у пламену

Интервенција војске током Солунских атентата

Сазнај више

Експлозију на „Гвадалкивиру“ подметнуо је Павел Шатев, који се на брод укрцао са пасошем на туђе име. Брод је потпуно изгорео, али су сви путници спасени. Следећег дана П. Шатев је ухваћен на железничкој станици у Скопљу. Одатле је враћен у Солун и изведен пред суд. Током суђења доведен је његов отац из Кратова како би потврдио идентитет свог сина. Међутим, Шатев је тврдио да не познава човека и да он није Павел, већ Ђорђи Манасков, односно особа чије је име стајало у пасошу. Осуђен је на доживотни затвор, али је касније амнестиран.

Вест о Солунским атентатима одјекнула је широм света, али су они, са друге стране, додатно усложнили положај у Македонији и појачали устаничко расположење.

Припреме за устанак и Смилевски конгрес

Крајем јануара 1903. године у Македонију су убрзано почеле да пристижу чете, првенствено из Кнежевине Бугарске. Оне су са собом носиле значајне количине оружја и експлозивних направа. У Македонији су се формирале нове чете и повећавао се састав постојећих. Печалбари су почели да се враћају како би узели учешће у устанку. Израђен је план за устанак, према којем је он требало да има партизански карактер. У њему је наглашено **да циљ није био да устаници победе Османлије, већ да не дозволе да буду побеђени**. Циљ је био да устанак траје дуже, како би се изазвало мешање Великих сила.

Током ових припрема, почетком маја 1903. године одржан је **Смилевски конгрес**. Њиме је председавао Дамјан Груев. Одлуке са овог конгреса односиле су се искључиво на Битољски револуционарни округ. Конгрес је изабрао **Главни штаб** (ГШ) који је требало да руководи устанком. У њега су ушли: **Даме Груев, Анастас Лозанчев и Борис Сарафов**. Истовремено је израђен **Устанички дисциплински устав**.

Меморијални музеј Смилевског конгреса

Устаничко знаме Охридске околије

Главни штаб устанка: Дамјан Груев, Анастас Лозанчев и Борис Сарафов

Њиме су регулисана права, дужности и одговорности свих учесника у устанку. Конгрес је донео одлуку да се убрзају припреме у смислу прикупљања оружја, муниције, одеће, лекова, израде застава и слично. Конгрес је забранио било какво насиље над цивилним муслиманским становништвом. ГШ је, на основу овлашћења конгреса, касније донео одлуку да устанак почне на празник Св. Илије, у ноћи између 2. и 3. августа. Због тога је назван Илинденски устанак.

Илинденски устанак у Битољском револуционарном округу

Почетак устанка најављен је посебним Прогласом Главног штаба, при чему се дан почетка до последњег тренутка држао у тајности.

Увече 2. августа 1903. године објављен је почетак устанка. Он је почео паљењем устаничких ватри, звоњавом црквених звона, прекидањем телефонских и телеграфских линија, освештавањем устаничких застава, револуционарним говорима и нападима на насељена места. **Устанички центар налазио се у с. Смилеву.** Оно је било ослобођено, при чему је организована устаничка власт која је трајала двадесетак дана. У непосредној близини ослобођено је **Крушево**. Устаници су постигли значајне успехе и у Костурском и Леринском крају.

У овом региону ослобођене су варошице **Клисура** и **Невеска**. Жестоке борбе водиле су се у Охридском, Преспанском, Кичевском и Демирхисарско.

У Битољском револуционарном округу у многим местима дошло је до **масовног прикључивања становништва устаницима**. То је отежавало положај бораца, будући да су морали да се брину о безбедности цивилног становништва. Зато су организовани тзв. **збегови**. У Битољском револуционарном округу првих десетак дана устаници су имали значајну иницијативу на терену. Притом су ослободили више насељених места, а у неким регионима устаничка доминација се осећала више од два-десетак дана.

Прошлост кроз изворе

Из прогласа Главног штаба за дизање устанка:

„Браћо, најзад је дошао дан који смо иако дуго чекали да се расправимо са нашим вековним душманином... Досџа је већ ишлико мука, досџа је већ ишлико срамотџе! Хиљаду људи је боља смрт неџо сраман и сџочни живџџ. Одређени дан, у којем ће народ из целе Македоније и Одринског краја мораџи да изађе јавно са оружјем у руци љроџив душмана, јесџе 20. јул 1903. џодине.“

Датум 20. јул је по јулијанском календару. Размисли и одговори ком датуму по грегоријанском календару одговара?

Непознате речи и термини

Збегови – Склоништа на тешко доступним местима у планинским пределима, где се крило неборачко цивилно становништво (жене, деца, старци). У њима је постојала организована исхрана за становништво. Приликом гушења устанка, османске војске су вршиле сурове масакре када би наишле на збегове.

Здружене костурске чете (1903. г.)

Устаничка дејства у другим револуционарним окрузима

За разлику од Битољског округа, у Скопском, Солунском и Струмичком револуционарном округу нису одржани окружни конгреси, нити је дошло до масовног устанка. У овим крајевима била је појачана делатност чета, чиме је делимично олакшан положај устаника у Битољском округу. Притом је извршено више диверзантских акција на железничкој прузи Солун–Скопље, чиме је ометан транспорт османске војске. Значајнијих сукоба између чета и војске било је на простору између Кукуша, Ђевђелије и Ениџе Вардара.

У Серском револуционарном округу одржан је конгрес на којем је одлучено да устанак тамо почне на празник **Крстовдан** (27. септембар). Током устаничких дејстава у овом округу дошло је **до привременог помирења** између чета ТМОРО-а и врховиста. Притом је до интензивнијих борби дошло у Неврокопском и Разлошко.

Историјска сведочанства

Хенри Н. Брејлсфорд, који је након Илинденског устанка боравио у Македонији као предводник хуманитарне мисије, а о устанку пише:

„Устанак из 1903. године био је много више од једног активног војничког покрета. То је била једна масовна демонстрација у којој је учествовало целокупно словенско становништво – мушкарци, жене, деца. Устанак је заиста у великој мери чистио македонски покрет, припремљен од стране Македонаца, усмераван од њих и помоћног сирасном симболијом словенског становништва. Прво изненађење за мене било је што је ово становништво дијело оружје и што се дијело масовно.“

Провери научно:

1. Наведи узроке Илинденског устанка!
2. Који су били аргументи ЦК приликом доношења одлуке о устанку?
3. Зашто су гемиџије своје акције усмериле против страног капитала у османској Македонији?
4. Наброј значајније одлуке Смилевског конгреса!
5. У чему видиш разлику између устанка у Битољском округу у поређењу са другим окрузима у Македонији?

Крушевска Република

Припреме за устанак и ослобођење Крушева

У Битољском револуционарном округу најзначајнији устанички успех представља **ослобођење Крушева**. То се дугује озбиљним припремама, планинском терену, већем броју устаника, као и одлучности тамошњег руководства. Припремама је руководило тзв. **Горско начелство**, на челу са **Николом Каревом**.

Крушевско Горско начелство организовало је прикупљање оружја, муниције, одеће, хране и лекова. За нове борце биле су организоване вежбе за обуку у руковању оружјем и упознавање са основама војних вештина. Истовремено је израђен и детаљан план за напад и ослобођење Крушева. За тај циљ било је ангажовано око **800 устаника**.

Напад на Крушево почео је увече **2 спроти 3 августа 1903. године**. Почетак устанка симболично је означен звоњавом црквених звона. Напад је био усмерен ка главним османским објектима, као што су били: касарна, општина и пошта. Најжешћа и најдужа била је борба за касарну. У поподневним часовима **3. августа, Крушево је било слободно**. Устаници су са развијеном заставом тријумфално прошли кроз град, где их је становништво дочекало са одушевљењем. Првобитни османски покушаји да поврате град били су одбијени.

Крушевска Република

Након ослобођења Крушева у граду је организована привремена **устаничка власт**, која је позната као **Крушевска Република**.

Идеолог и организатор Крушевската Републике био је Никола Карев. Највиши орган цивилне власти био је **Савет републике**. Он се састојао од 60 чланова (по 20 из сваке етничке заједнице). Савет је изабрао **Привремену владу** од 6 чланова, на челу са Динуом Вангелијем. Они су били задужени за обезбеђивање реда и

Крушевско горско начелство

Сазнај више

За успешно извођење устанка, Смилевски конгрес је донео одлуку да Битољски округ буде подељен на десет револуционарних околија. За сваку околију изабрано је посебно руководство, тзв. Горска начелства од по неколико чланова. Они су били задужени да руководе припремама за устанак, али и самим устанком. Горска начелства била су потчињена Главном штабу Битољског револуционарног округа.

Никола Карев

мира, за судство, обезбеђивање исхране за устанике, санитарне услуге и слично. У граду је отворена радионица за поправку оружја и пуњење метака. За одбрану града ископани су ровови и подигнута утврђења, а направљено је и неколико **трешњевих топова**. Војну власт представљало је **Горско начелство – Штаб**. Он је био смештен у месту Гумење, одакле је имао преглед над градом и широм околином.

За неутралисање и придобијање муслимана из околних села, до њих је послата Прокламација, позната као **„Крушевски манифест“**. Он представља својеврсну декларацију о циљевима устанка и позив муслиманима да, уколико не могу отворено да подрже борбу за аутономију Македоније, онда је барем не ометају.

Прошлост кроз изворе

„Дођишѐ, браћо муслимани, код нас, да кренемо по ројив наших и ваших душмана! Дођишѐ под барјак Ауџономне Македоније! Македонија је наша заједничка мајка и виче за помоћ... Ако и ви нас сматрашѐ својом браћом... ако желишѐ поново да живишѐ са нама као што сѐ живели до сада, и ако сѐ верни и досљодни синови мајке Македоније, можешѐ нам помоћи само једним – а то је велика помоћ: да се не удружујешѐ са душманима, да не долазишѐ са пушкама по ројив нас и да не чинишѐ зулумѐ по хришћанским селима!“

Из Крушевског манифеста

Крај Крушевске Републике и угушење Илинденског устанка

Османске власти су реаговале жестоко приликом угушења Илинденског устанка. Циљ је био да се устанак што пре угуши, како не би прерастао у дуготрајну герилску борбу. Тиме би се избегло озбиљније мешање Великих сила. За ту сврху биле су ангажоване знатне војне снаге и башибозук.

Прво на удару османских снага нашло се Крушево. Поновним успостављањем контроле над њим требало је да се поврати султанов престиж. Зато је Крушево било опкољено са свих страна великим војним јединицама. Притом је затражено да се устаници предају, али је Горско начелство одбило тај предлог.

Историјска сведочанства

Уобичајено се тврди да је термин „Крушевска Република“ настао касније, како би се означила устаничка власт у Крушеву. Међутим, термин је употребљен још за време устанка, у чланку *„Ужаси у Крушеву – сведочанство једног очевидца“*, објављеном 31. августа 1903. године у листу „Истина“, који је излазио у Букурешту (Румунија).

Трешњев топ

Истраживачки изазов

За сада је сачуван само један оригинални трешњев топ из времена Илинденског устанка.

Истражи на интернету где се налази данас и како је тамо завршио!

Питу Гули

У одбрану Крушева било је укључено око 1200 устаника. Након вишечасовне борбе, устанички отпор је сломио. У таквим околностима Штаб је наредио да се устаници повуку. Приликом извлачења устаничких снага из града дошло је до жестоке битке код места **Слива**, где је погинуо цео одред. Последња драма из борби око Крушева одиграла се на **Мечкином Камену**, где је био распоређен одред **Питу Гулија**. Он је погинуо херојски са већим делом својих сабораца. Османске војске су 13. августа заузеле Крушево. Град је опљачкан и спаљен, а велики део становништва био је изложен различитим мучењима.

Након заузимања Крушева, османске војске су наставиле да опкољавају устаничка жаришта у Битољском револуционарном округу. До краја августа војска је свуда успоставила контролу. Више македонских села доживело је судбину Крушева. Она су била спаљена и опљачкана. Жестоким наступањем по уморним насељеним местима и ударом по цивилном становништву, власти су сматрале да ће брже натерати устанике на капитулацију. Ипак, сукоби са четама наставили су се до краја септембра. Главни штаб је, сагледавши безизлазну ситуацију, **почетком октобра 1903. године донео одлуку о прекиду устанка и демобилизацији устаника.**

Значење и одјек Илинденског устанка

Илинденски устанак је својевремено добио значајно место у европској и светској штампи. За време устанка на територији Македоније нашли су се многи извештачи из разних земаља. Под њиховим утицајем у више европских градова организоване су разне промакедонске манифестације за подршку борби македонских устаника. Притом су формиран комитети који су прикупљали хуманитарну помоћ за настрадало становништво у Македонији.

Истовремено, Илинденски устанак је имао важно место у извештајима дипломатских пред-

Непознате речи и термини

Башибозук

Нерегуларне наоружане групе, познате по својој недисциплини, као и по насиљу и пљачкама које су вршиле над становништвом у устаничким областима.

Споменик Битке на Сливи

Разрушено Крушево

Равнодушност великих сила према догађајима у Македонији

ставника. То је са своје стране афирмисало македонско питање на међународном плану. Отуда су произашле нове иницијативе за реформе у османској Македонији.

Илинденски устанак и Крушевска Република имају посебан значај у историји македонског народа и његовој борби за независну македонску државу. Исказано херојство и саможртва илинденских хероја постали су инспирација и путоказ за наставак борбе будућих генерација.

Македонска илинденска генерација најавила је и одредила пут ка **другом Илиндену**. Због тога Илинденска епоха заузима значајно место у македонском културном стваралаштву (књижевности, ликовној уметности, фолклору итд.).

Историја – путоказ ка будућности

Македонски револуционар из Илинденске епохе, Димо Хаџи Димов, поводом 21. годишњице Илинденског устанка, пророчки ће записати:

*„Македонија је имала свој први Илинден
праћен крвавим данима пораза и тешких
страдања током четвртог века. Она ће
имати и свој други Илинден, али већ у
новој и сигурној епохи блиских победа и
ослобођења. Овај други Илинден је близу,
он долази. И тада ће се преосијали живи
стари и нови Илиндеци браћски заљубити и
свећковати за њиховијашњи идеал, а духови
њихових појинулих другова... умирени и све-
чано ће се срести и пољети над слобод-
ном и независном Македонијом“.*

Провери научено:

1. Опиши ослобођење Крушева.
2. Шта представља Крушевски манифест?
3. Зашто су османске војске тежину свог удара усмериле на насељена места?
4. Опиши значај Илинденског устанка.

Положај у Македонији после Илинденског устанка

Последице устанка

Гушење Илинденског устанка оставило је тешке последице, посебно у Битољском округу. Тамо је и након престанка устанка власт спроводила репресивне мере под изговором да сакупља оружје. Ситуацију је додатно усложнила оштра зима која је наступила. Приликом гушења устанка, многе породице су остале без крова над главом, без хране, без одеће и без своје стоке. Процењује се да је око **70.000 људи остало без домова**. То је била права **хуманитарна катастрофа**. Хуманитарна помоћ која је стизала преко добротворних организација само је делимично ублажила положај.

У међувремену, многи су били осуђени и налазили су се по затворима. Други су, да би избегли прогон или, пак, у потрази за безбедним животом и пристojном заједницом, почели да се селе. Због тога је око 30.000 људи напустило земљу. Највећи део отишао је у суседне државе, првенствено у Бугарску. Други су спас потражили даље, у европским и прекоокеанским земљама, посебно у Сједињеним Америчким Државама.

Мирцштегске реформе

Илинденски устанак је натерао Велике силе да се узму за реформе, искључиво за османску Македонију. Главну реч по том питању имале су Русија и Аустроугарска. У ту сврху, њихови императори су се састали у аустријском градићу **Мирцштегу** почетком **октобра 1903. године**. Зато су и донете реформе назване **Мирцштегске реформе**. Реформе су биле подржане од стране других европских сила. Притом, за разлику од раније, овог пута је спровођење реформи требало да надгледају представници европских сила.

Ове реформе су предвиђале побољшања у функционисању османске жандармерије у Македонији, администрације, судства, финансија и другог. Османска Империја је било дужно да обезбеди средства за обнову спаљених домова и других објеката. Поред

Спаљено Загоричани (1903. г.)

Из дипломатских архива

Шестом одредбом Мирцштегских реформи, Османско царство се обавезује да обезбеди специјалне суме:

а) за њовраќаќ куќа хришћанским њородицама, које су као избељице ѡребељице у Бугарску или на друѓа месќа;

б) за ѡмоћ хришћанима који су изѓубили имовину и своја ѡребивалишќа;

в) за ѡојравку куќа, црква и шќола које су Османлије срушили за време устћанка.

Царска вила у Мирцштегу

тога, османске власти су биле дужне да створе услове за повратак унутрашње расељеног становништва и оних који су побегли ван граница Османску Империју.

Становништво из спаљених села било је ослобођено свих пореза на годину дана. ТМОРО је ове реформе сматрала недовољним, због чега их је осудила и игнорисала. Са друге стране, становништво није осетило неко посебно побољшање свог положаја. Реформе, иако је требало да допринесу смиривању ситуације у Македонији, додатно су је усложниле.

Положај у Организацији

Током устаничке 1903. године погинули су истакнути руководиоци и војводе. Неке од чета су, да би избегле прогон, отишле ван Македоније, првенствено у Бугарску. Слично су поступили и неки руководиоци Организације. За време Устанка била је прекинута комуникација између појединих комитета и ЦК. У априлу 1904. године **ЦК се самораспустио**, а нешто касније престало је да функционише и Задгранично представништво. Организација је запала у кризу.

У међувремену, међу истакнутим организационим руководиоцима почела је дебата о неуспеху устанка и будућем устројству Организације. Притом **је критици била изложена централистичка поставка** Организације. Током ових дебата **преовладао је став о децентрализацији и демократизацији** Организације. То је подразумевало да иницијативе треба да долазе одоздо (из базе), а не као до тада, да се намећу одозго (од ЦК). Ова питања су разматрана на више окружних конгреса који су одржани током 1904–1905. године. На неким од њих се говорило да Организација треба да ради на националном самоосвешћивању Македонца.

Рилски конгрес

По завршетку окружних конгреса, **у октобру 1905. године**, одржан је **општи конгрес** Организације. Он је одржан у **Рилском манастиру**, због чега је познат као **Рилски конгрес**. Рад конгреса трајао је цео месец. Разматрана је прошла делатност Организације, актуелна

Аустријски официри у Скопљу ангажовани у Мирцштегским реформама

Историјска сведочанства

Генерални инспектор Хусеин Хилми-паша о Другом окружном солунском конгресу:

„Пројокол... који је једно ђодробно и ђректно образложење досадашње делатности Орђанизације, најисан је умесно, са великом доследношћу, ђраведношћу и јаким лођиком... Хилми-ђаша ми је неколико ђуђа рекао да је усхићен изложеним мислима и начелима у Пројоколу и када никада не би ђоверовао да се међу ђим незрелим сеоским учитељима, у чијим рукама се налази Унутрашња орђанизација, налазе ђуди са ђако здравим мислима и начелима.“

Поверљиви извештај бугарског трговинског агента Атанаса Шопова.

Рилски манастир

стања, али је посебна пажња посвећена будућој делатности. Конгресом је председавао Даме Груев.

Најдужа полемика водила се о будућем устројству Организације. Већина делегата изјаснила се **за реформе, демократизацију и децентрализацију** Организације. Међу поистакнутијим представницима ове групеције убрајају се: Ђорче Петров, Јане Сандански и Пере Тошев.

Од овог конгреса ТМОРО је преименована у **В (У) нутрашња македонско-одринска револуционарна организација (ВМОРО)**. На конгресу је усвојен нови Устав и Правилник Организације. У њих је уграђено ново устројство и оријентација Организације. Притом је предвиђено да члан ВМОРО-а може бити сваки становник европске Турске. Истовремено су изабрани чланови Централног комитета и Задграничног представништва.

Конгрес је осудио стране пропаганде у Македонији и делатност Врховног комитета. Мирцштегске реформе су оцењене као недовољне. Притом је одлучено да их Организација у потпуности игнорише. Значајна пажња на овом конгресу посвећена је подизању културног, образовног и економског нивоа становништва. То је подразумевало предузимање разних мера које је требало да побољшају свакодневни живот људи.

Постигнуто јединство на Рилском конгресу било је кратког века. Убрзо су несагласности поново избиле на површину. Због тога се следећи општи конгрес није одржао. Од тада (крајем 1906) Организација се поделила на две супротстављене групеције.

Наоружане пропаганде у Македонији

После Илинденског устанка у Македонији је дошло до разгоревања српске, грчке и бугарске пропаганде. За разлику од раније, када су ове пропаганде претежно деловале преко црквено-просветних институција, после Устанка су добиле **наоружани карактер**. Овај нови курс био је подстакнут Мирцштегским реформама, које су, између осталог, предвиђале нову административну реорганизацију територије Македоније, након што се земља умири.

Устав ВМОРО-а

Прошлост кроз изворе

На Рилском конгресу, ВМОРО се изјаснила и у погледу Бугарске егзархије. У вези са тим се каже:

„Све њројаве у делима и њосџуџицима Егзархије, које су усмерене у духу бугарског државног национализма, Орџанизација сматра шџејшим за своје циљеве и суџројџтавља им се“.

Из одлука Рилског конгреса ВМОРО-а

Хусеин Хилми-паша

Ове земље су почеле да организују и шаљу чете у Македонију. Поред тога, оне су на своју страну, путем поткупливања, привукле лица из унутрашњости, као и разне отпаднике из Организације. Ове чете су силом оружја и под присилом терале становништво да се изјашњава као Срби, Грци или Бугари. Због тога је међу њима често долазило до сукоба по македонским селима. У ове сукобе, не својом вољом, биле су увучене и чете Организације, које су настојале да бране сопствену територију.

Последице деловања наоружаних пропаганди најтеже је осећало македонско становништво. Оно не само да је било подвргнуто свакодневном притиску, застрашивањима, појединачним убиствима и паљењу имања, већ, понекад, и масовним масакрима. Поред тога, наоружане пропаганде су продубиле поделе и нетрпељивост међу македонским становништвом. Са друге стране, ове чете су представљале новог непријатеља за ВМОРО и њену борбу за аутономију Македоније.

Сазнај више

Представници грчких чета познати су као андарты. Они су претежно деловали у јужним и централним пределима османске Македоније. Значајну улогу у њиховој активности имао је костурски патријаршијски владика – Германос Каравангелис. У пролеће 1905. године андарты су извршили жесток напад на село Загоричани (Костурски крај). Притом су убили преко 60 становника (жене, децу и старце) и спалили већи део села.

Провери научено:

1. Опиши хуманитарну катастрофу после Илинденског устанка!
2. Каква се дебата отворила у Организацији после Илинденског устанка?
3. Наведи важније одредбе Мирцштегских реформи!
4. Шта подразумеваш под демократизацијом и децентрализацијом Организације?
5. У чему се састоји разлика у деловању спољних пропаганди пре и после Илинденског устанка?

Македонија у време младотурског преврата и режима

Македонија као узрок и повод за младотурски преврат

После Берлинског конгреса, у центру европских поседа Османлија нашла се Македонија. Појавом македонског револуционарног покрета, она је постала небезбедна област. Под притиском Великих сила, Османско царство је било принуђено да спроводи разне реформе. Истовремено, све више су долазиле до изражаја отворене претензије суседних балканских држава, које су Македонију сматрале делом свог „историјског наслеђа“. Поред тога, Аустроугарска је претендовала на излаз код Солуна.

Иако је био свестан могућности губитка Македоније, султан је више преферирао политику „**завади па владај**“. Сматрао је да ће због противречних интереса заинтересованих страна успети да задржи контролу. Насупрот томе, активисти младотурског покрета сматрали су да ће враћањем Устава успети да сачувају и целовитост Царства. **Године 1905. центар младотурског покрета пребачен је у Солун.** Младотурци су имали снажан утицај међу официрима у османској војсци у Македонији, а одржавали су и тајне везе са појединим срединама из македонског револуционарног покрета.

Почетком **јуна 1908. године у Ревалу** (данашњи Талин, Естонија) срили су се руски цар Николај II и британски краљ Едвард VII. На Ревалском сусрету, између осталих питања, било је речи о увођењу **аутономне управе у Македонији**.

У међувремену, младотурци су доставили Меморандум представницима европских сила. У њему су указали да је Македонија саставни део Османске Империје. Такође, указали су Силама да, ако искрено желе да помогну, треба да подрже младотурску борбу против султановог апсолутизма. Увидевши опасност од губитка Македоније, младотурци су одлучили да **уз помоћ војске приморају султана да врати Устав** из 1876. године. Тиме су сматрали да ће избећи мешање Великих сила, па ће тако сачувати целовитост Империје.

Повежи знање

Консултуј историјску карту и подсети се какве су промене настале на политичкој карти Балкана након завршетка Источне кризе и Берлинског конгреса.

Анализирај и утврди положај Македоније у европском делу Османске Империје!

Краљ Едвард VII и цар Николај II, Ревал 1908. године

Прошлост кроз изворе

Из Меморандума Јединства и Напретка конзулима Великих сила:

„У ствари, циљ Европје је да створи неку врсту македонске државе, или једну аутономну македонску провинцију... Уколико положај у Македонији до ње мере узнемирава Европу и уколико Европа заиста жели да усређи Македонце... помозите нам да уништите постојећи апсолутизам, да дођемо до слободе и да дођемо до светлости.“

Мемоари Нијази-бега

Македонија – центар младотурског преврата

Младотурска војна интервенција почела је 3. јула 1908. године, одметнувши се **Нијази-бег**, командант Ресанског гарнизона. Слично су поступиле и друге војне јединице са својим командантима у Македонији. Ситуација је ескалирала након што су побуњене јединице преузеле контролу у Битољу. Тада су ослобођени сви затвореници. Реакција султанових снага против побуњеника била је слаба. Са друге стране, и они који су били послати, придружили су се младотурцима.

У Солуну и другим градовима почели су да се одржавају велики митинзи подршке младотурским захтевима. За становништво је посебно била привлачна парола: **„слобода, братство, јединство“**. За придобијање хришћанског становништва у Македонији издат је посебан проглас.

Под притиском младотурка, султан Абдул Хамид II вратио је Устав. Тако је Империја постала уставна **парламентарна монархија**. Међутим, султан је и даље остао неприкосновени владар.

Младотурски преврат био је прихваћен и подржан од већине делатника македонског револуционарног покрета. Тако је **Јане Сандански** говорио на више јавних скупова, при чему је у Солуну упутио **„Манифест свим сународницима у Империји“**. Разне чете, као и оне из ВМОРО-а, које су до тада крстариле планинама, спустиле се у градове и узеле учешће у свим јавним манифестацијама. Истовремено, проглашена је општа амнестија за све затворенике.

Прослава уставности у Скопљу, 1908 године

Нијази-беј

Историјска сведочанства

Из прогласа Јединства и Напретка хришћанима у Македонији:

„Више од четвртог века, Буџарска и Грчка, а од пре извесног времена и Србија, следећи исти циљ, односно људимајући вам руку помоћи вама, односно Македонцима, лажу вас обећањима да ће вас ослободити и даровати вам слободу. Али не само да вам не љомажу, већ су ове државе, чији је циљ да вас љошчине својој власћи и да вас љоробе, створиле раздор међу вама. Посејале су семе раздора, које је нашу љтаџбину љреџворило у море крви... Нема љоделе и разлике међу нама. Сви смо Османлије. Пиџање вере је груџо. То није љовезано са љтаџбином.“

Политички плурализам и покушај контрапреврата

Враћањем Устава у Османску Империју створили су се услови за слободно политичко изражавање и организовање. У ту сврху почеле су да се формирају **политичке партије**, организације и друга удружења. Доминантна политичка сила био је младотурски комитет **„Јединство и Напредак“**, који је преузео политичку контролу у држави.

У Македонији се највећи део представника из Серског, Струмичког и Солунског револуционарног округа организовао у **Народну федеративну партију (НФП)**. На њеном челу стајао је **Димитар Влахов**. У почетку су истакнуто место у њој имали Јане Сандански и Христо Чернопеев. Иако није била задовољна младотурцима, НФП им је ипак пружила значајну подршку. НФП се посебно залагала за решавање **аграрног питања** и за бесплатно основно образовање. Њен најистакнутији представник у османском парламенту био је Димитар Влахов.

Као противтежа НФП-у појавио се **Савез бугарских конституционих клубова**. У њему су се нашли представници супротног крила ВМОРО-а, као и елита из егзархијских редова. Никле су и политичке организације са грчком и српском оријентацијом. Такође су се појавили **албански клубови**, који су се залагали за обласну аутономију и стварање албанске азбуке. Поред тога, појавила су се разна синдикална и радничка удружења.

Након освајања власти, младотурци су почели да праве компромисе са старим режимом. Са друге стране, конзервативне антиуставне снаге, које су биле блиске султану, у априлу 1909. године извршиле су **контрапреврат** у Цариграду. Због тога су младотурци кренули са снажном војском из Солуна према Цариграду. У овом походу на престоницу учествовали су и Јане Сандански, Христо Чернопеев и Тодор Паница са 1200 македонских добровољаца. За кратко време, реакционарне снаге су поражене, а Устав је враћен. Том приликом је султан Абдул Хамид II свргнут са престола, а уместо њега је постављен Мехмед V.

Димитар Влахов

Јане Сандански и његови сарадници у друштву са младотурцима

Заоштравање младотурског режима

Након враћања Устава и учвршћивања власти, младотурци нису предузели одлучне мере за модернизацију и озбиљне промене. Њихови покушаји изградње **османске нације** били су задоцнели и нису дали резултате. Са друге стране, након што су заузели власт, донели су више рестриктивних закона којима су ограничавали права и слободе.

Притом је донесен закон којим су забрањене све организације и удружења на етничкој основи. У низу рестриктивних закона убрајају се закон о штрајковима, о синдикатима, као и закон о незапосленима. Након доношења закона против чета, почеле су масовне рације по македонским селима. Због тога су се многи бивши револуционари, који су привремено положили оружје и подржали младотурски преврат, одметнули и прешли на илегалну делатност. Тиме је ситуација у Македонији поново постала тензична. Ако је задржавање Македоније у оквирима Царства било узрок и повод за младотурски преврат, брзи расплет догађаја показаће да младотурци у том погледу нису успели.

Султан Мехмед V

Провери научено:

1. Опиши разлику између султана и младотурка у погледу очувања целовитости Царства!
2. Зашто Ревалски сусрет представља повод за младотурски преврат?
3. Зашто је младотурски преврат добио снажну подршку у Македонији?
4. Наведи значајније политичке субјекте у Македонији након успостављања уставног парламентаризма!

Македонија у Балканским ратовима

Македонија у политикама балканских земаља

Османска Македонија је, због свог географског положаја, заузимала значајно место у политичким плановима суседних балканских земаља (Србије, Грчке и Бугарске). Све три земље имале су претензије, али ниједна од њих није била способна да сама води успешан рат против Османлија. Свака од њих била је свесна да се њени интереси у Македонији сукобљаваат са интересима друге две земље.

Зато су балканске државе биле принуђене да преговарају међу собом. Крајем XIX и почетком XX века било је више покушаја међусобних споразума. Међутим, због превеликих апетита, преговори су били неуспешни. Занимљиво је да су све три државе тврдиле да земља и народ Македоније припадају баш њима, а истовремено су међусобно преговарале о њеној подели.

У марту **1912. године**, уз руско посредовање, Бугарска и Србија су привремено превазишле разлике и потписале уговор о савезу и пријатељству. Притом су посебним документом разграничиле своје интересе у Македонији. Убрзо након тога потписан је одбрамбени уговор између Бугарске и Грчке, као и између Србије и Грчке. У последња два уговора територијални интереси нису били разграничени. Ово питање је свесно избегнуто. Бугарска и Србија су потписале посебне уговоре и са Црном Гором. Тиме је заокружено стварање тзв. **Балканског савеза**. Он је био **усмерен против Османске Империје**, односно његових европских посета, у чијем центру се налазила Македонија.

Македонија у Првом балканском рату

Након уручивања ултиматума Османском царству, у октобру 1912. године, балкански савезници су објавили рат. Тако је почео **Први балкански рат**. Током рата против османских снага, на територији Македоније дејствовале су српска, бугарска и грчка војска. У ос-

Балкан – буре барута
(карикатура, 1912. година)

Балкански савез
(пропагандни плакат)

манску армију било је мобилисано и хришћанско становништво, али је управо оно било међу првима које је дезертирало.

Под притиском балканских савезничких војски, османске снаге су за непуних месец дана поражене и разбијене. Неке од њих почеле су да се повлаче на исток према својој престоници, а друге на запад, преко Албаније.

Током овог рата, српска војска је на југу стигла до Лерина, Гевгелије и Струмице. Бугарска војска, која је деловала претежно долином Струме, на југу је стигла до Солуна, готово истовремено са грчком војском која је деловала са југа, док је на северу стигла до Лерина и Гевгелије.

Током рата, у појединим местима нашле су се војске две, па чак и три државе. Тако су се у Гевгелији истовремено нашле српска, грчка и бугарска војска. Значајну улогу у убеђивању османских команданата да напусте неке градове без борбе имали су дипломатски представници Великих сила. Тако је руски конзул у Скопљу убедио Османлије да напусте град без борбе. Под утицајем страних конзула у Солуну, град је предат грчкој војсци.

Током Првог балканског рата, у више места у Македонији успостављена је двовласт, а негде и тривласт. Тиме су стари неспоразуми међу савезницима избили на површину.

За решавање проблема између Османске Империје и балканских савезника сазвана је **Лондонска мировна конференција**. Током конференције, Османско царство је изашло са предлогом за **аутономију Македоније** под покровитељством султана. Међутим, овај предлог није узет у обзир. Конференција је завршена потписивањем тзв. **Лондонског мировног уговора** (1913). Према њему, територија Македоније, као и део европских посела Османлија, подељени су међу савезницима.

Српска војска улази у Скопље

Палата Сент Џејмс у Лондону – место потписивања Лондонског мировног уговора

Територијално проширење балканских држава након Првог балканског рата

Македонија у Другом балканском рату

Неспоразуми међу балканским савезницима око поделе османске Македоније постали су узрок избијања **Другог балканског рата**, који је познат и као **међусавезнички рат**. Само дан након потписивања Лондонског уговора, Србија и Грчка су потписале уговор о заједничким војним дејствима против Бугарске. Непуних месец дана касније, Бугарска је напала српску и грчку војску. Притом је на страну Србије и Грчке стала Црна Гора.

Током Другог балканског рата, жестоке битке вођене су на реци Брегалници, на Овчем Пољу и током реке Струме, као и на простору између Дојрана, Гевгелије и Кукуша.

У рат против Бугарске укључиле су се Румунија и Османско царство. Опкољена са свих страна, Бугарска је затражила примирје. Овог пута мировни преговори вођени су у **Букурешту** (Румунија). Победници су диктирали мировни уговор. Он је познат као **Букурешки мировни уговор** (10. август 1913. године). Према њему, Бугарска је изгубила део области у Македонији које је освојила током Првог балканског рата.

Учешће Македонаца у Балканским ратовима

Због пропагандних активности балканских савезника, значајан део македонског становништва је поверовао да почиње ослобођење од османске власти. Тада готово нико није помишљао да је то рат за поделу османског наслеђа у Македонији. Због тога је становништво активно сарађивало и пружило значајну помоћ савезничким војскама. Посебно је био значајан допринос македонских добровољаца. Највише их је било у бугарској армији. Они су били организовани у тзв. **Македонско-одринско ополчење** (добровољци). Већина ових одреда била је послата на фронт у Тракију. Македонци који су деловали на српској страни били су организовани у тзв. **Народну одбрану**. Део становништва нашао се и у редовима грчке армије. Добровољци су обично деловали као претходница савезничких армија или у позадини османских снага.

Италијанска карикатура о епилогу Другог балканског рата

Прошлост у садашњости

У балканским државама (некадашњим савезницима), Балкански ратови су у историографији представљени као ослободилачки ратови. У македонској, турској и албанској историографији, Балкански ратови су представљени као освајачки.

Размисли зашто се Балкански ратови различито тумаче у поменутиим историографијама?

Сазнај више

Македонски добровољци у „Македонско-одринском ополчењу“ у почетку су веровали да се боре за ослобођење Македоније. Али током Другог балканског рата схватили су да су Балкански ратови заправо ратови за поделу Македоније. У вези са тим, Тодор Поп Антов пише:

„Македонцу – добровољцу било је тешко и да помисли да се његова ошацибина, за коју су даће небројене жртве у ејским револуционарним борбама како би се реализовао идеал за слободу целокупне Македоније у њеним географским границама, сада, са Балканским ратовима, цепа на делове који се као њен дају балканским савезницима.“

Добровољачки одреди дали су допринос при заузимању неких места. Тако је војвода **Петар Чаулев ушао у Охрид** пре српске војске. **Јане Сандански** је са својим одредом ушао у Мелник пре бугарске војске, а затим и у **Солун**. Тамо се нашао у непријатној ситуацији међу бугарским официрима приликом наздрављања за **аутономну и самосталну Македонију**.

У Другом балканском рату део македонског становништва био је мобилисан у армије зараћених страна.

Захтеви за независну македонску државу

У **новембру 1912. године**, на иницијативу Димитрија Чуповског, Петар Поп Арсов је организовао **свемакедонску конференцију** у Велесу. На конференцији је одлучено да се покрене иницијатива пред европским силама за стварање **самосталне, независне државе Македоније**. У ту сврху било је предвиђено слање делегације на предстојећу мировну конференцију. Ова акција требало је да се прошири широм Македоније, међутим, српске и бугарске окупационе власти су је осујетиле.

Димитрија Чуповски се вратио у Русију и одатле наставио борбу за независну Македонију. На његову иницијативу, **македонска колонија из Санкт Петербурга** упутила је **Меморандум за независну Македонију** представницима Великих сила на Лондонској конференцији. У прилогу Меморандума достављена је и **етногеографска карта Македоније**, коју је израдио Д. Чуповски. Меморандум са сличним садржајем послат је и владама суседних балканских држава. За ширење идеја о самосталној Македонији, македонска колонија је издавала часопис **Македонски глас**.

Петар Чаулев

Карта Македоније коју је израдио Димитрија Чуповски

Последице Балканских ратова

Балканским ратовима је прекинута османска владавина над Македонијом. На освојеним областима успостављена је нова власт (српска, грчка и бугарска). Тиме су прекинуте економске везе између појединих крајева. Током османског периода, економске везе из унутрашњости Македоније претежно су биле усмерене према Солуну и обратно. У новим околностима, оне су морале да се оријентишу према другим центрима – једне према Београду, друге према Софији, а треће према Атини.

Током Балканских ратова опустошено је више градова и села. Истовремено је изазвано пресељење значајног дела становништва.

Због незадовољства делом који је добила, Бугарска ће се након само две године укључити у нови рат за Македонију.

Прошлост кроз изворе

Из Меморандума македонске колоније у Санкт Петербургу:

„Сада у Македонији царује ужасан терор, 'слобода' савезника нема граница... Турско ројство замењено је хришћанским, али није далеко онај злокобни дан... када ће Македонци ошворено рећи целом свету: 'Боље да умremo у борби за своју слободу, него да поново живимо у ројству' ...

Македонском народу је потребно:

- 1. Македонија у својим географским, етнографским, економско-политичким границама да остане јединствена, неделива, независна балканска држава.*
- 2. У најскорије време, на основу оштрег права гласа, да се сазове македонска народна скупштина у Солуну, која ће дејствено разрадити унутрашње уређење државе и одредити своје односе са суседним државама.“*

Провери научено:

1. Против кога је био усмерен Балкански савез?
2. Зашто на Лондонској мировној конференцији није прихваћен османски предлог за Македонију?
3. Шта је било узрок Другог балканског рата?
4. Који су били мотиви македонских добровољаца приликом укључивања у савезничке војске?
5. Какве је активности предузео Димитрија Чуповски након свемакедонске конференције у Велесу?

Појава и развој македонства

Појам македонства

Појам **македонства** представља љубав и **осећај припадности Македонији као отаџбини**. Македонство представља израз свести о Македонији као заједничком историјском, културном, економском и друштвеном простору. Тај осећај припадности може бити **лични, колективни и историјски**.

Македонство је **тежња за стварањем македонске државе и нације**. То значи предузимање свесних активности људи из Македоније, који су кроз језик, културу и револуционарну борбу тежили стварању осећаја заједништва и македонске државе. Значи, **македонство је покрет** који претходи македонској држави и нацији.

Македонија као отаџбина

Образовани људи који су потицали из Македоније, без обзира на то што је она била део Османског царства, средином XVI века доживљавали су је као **сопствену земљу и отаџбину, при чему су султана сматрали за цара земље Македонске**.

Идентификовање људи са Македонијом као њиховом земљом и отаџбином постаје израженије током XVIII века. Више пресељеника из Македоније је, након Карпошевог устанка, тај осећај пренело на север, у Хабзбуршку монархију и у Русију. Тако је Христофор Жефаровић, који потиче из Дојрана, израдио **земаљски грб Македоније**. У Русији је, пак, од македонских емиграната био формиран **Македонски хусарски** (коњички) пук, који је имао сопствени грб.

Током XIX века, посебно у другој половини века, осећај за Македонију као заједничку отаџбину Македонаца широко је распрострањен. То се проповеда кроз штампу, књижевност и преко револуционарне борбе.

У овом периоду **Ђорђија Пулевски** почиње да шири идеју да је **Македонија отаџбина македонског народа**.

Сазнај више

У тзв. Слпчанском писновнику (средином XVI века) препоручује се да се, када се пише писмо султану Сулејману Величанственом, он ословљава као „цар свих земаља“, при чему се наводи и „Македонска“.

Јаков из Камене Реке, који је имао штампарију на црквенословенском језику у Венецији, у својој књизи „Часослов“ пише: „Изашао сам из Македоније, отаџбине моје, и ушао у зајадне земље“.

Грб македонског пука

Историјска сведочанства

Ђорђија Пулевски у свом тријезичном речнику 1875. године пише:

„Народом се називају људи који су од једног рода и који љоворе истим језиком, који живе и који се друже једни са другима, који имају истје обичаје, љесме и веселја. Ти људи се зову народ, а месџо гђе живи народ зове се отаџбина џоџ народа. Тако су и Македонци народ, а њихово месџо је Македонија.“

У другој половини XIX века, име Македонац повезује се са Македонијом као заједничком отаџбином. Тако су се устаници из Македонског устанка именovali Македонцима, а Македонију су сматрали својом отаџбином. Истицањем девизе „Македонија Македонцима“ од стране ТМОРО-а, осећај за **Македонију као отаџбину Македонаца** постао је још снажнији.

Неки македонски интелектуалци уочили су опасност по будућност Македоније коју су изазивале пропаганде са разним поделама међу становништвом. Зато часопис „Лоза“ позива на уједињење свих народних снага и пружање заједничког **отпора „да се сачува будућност наше отаџбине“**.

У исто време уочена је и опасност од поделе Македоније између суседних балканских земаља. Зато је ВМОРО нагласила да ће се супротставити свим тежњама за поделу и завладање отаџбином Македонијом.

Идентификовање са славном прошлошћу

По примеру суседних народа, у другој половини XIX века, македонски интелектуалци почели су да **се позивају на славну прошлост античког краљевства Македоније**. То се радило са циљем да се на основу прошлости докаже да су Македонци народ са традицијом, због чега имају право на сопствену македонску државу. То је нашло свој одраз у поезији, књижевности, у штампи, у захтевима пред страним представницима, као и у личним изјавама.

Ђорђија Пулевски је 1878. године објавио поему „**Самовила Македонска**“. Кроз њу подсећа Македонце на славну прошлост краљевства Македоније и јунаштво Филипа II и Александра Македонског. Притом их позива да следе њихов пример и да се не стиде да траже своје, чак и ако треба да се умре за то. У сличном стилу и са сличним порукама је и његова збирка песама „**Македонска песнарка**“.

После вишегодишњег рада, Ђорђија Пулевски је 1892. године завршио свој рукопис „**Славјано-македонска општа историја**“, која је написана на „**славјано-македонском наречју**“. Кроз овај рукопис, Пулевски настоји да докаже да су Македонци посебан народ који потиче од старих Македонаца, који су, према њему, били сло-

Ђорђија Пулевски

Прошлост кроз изворе

У вези са тежњама балканских држава за поделу Македоније, у окружном писму Леринског комитета од 1. јануара 1906. године, пише:

„Македонија, наша мила отаџбина, жнездо њејвековно... шурској режима, одувек је била ѡредмеј ѡохлейних освајачких аѡејишѡа суседних балканских држава. Они са агресивношћу ѡосмашѡрају расѡадање хамидовске државе, а у блудним очима њихових диѡломашѡа, она се одавно види као њихов ѡлен... Како ѡод било, Македонско-одринска ослободилачка орѡанизација, која је изникла из крви **македонске земље**, у чијим основама лежи ѡринциј **‘ауѡиономна Македонија’**, својевремено се изјаснила ѡрошѡив свих шѡуђих ѡосезања.“

САМОВИЛА МАКЕДОНСКА

...
 58. Да ли ето чужд Македонци, стари ѡуди ѡе гонети.
 Одѡ Македонци по-ѡиода надѡ ѡиѡѡ не ѡиѡ.
 59. Царѡ Александерѡ Македонски, трѡста ѡѡѡ ѡрѡѡ
 Крѡсто,
 Се Македонци сѡу ѡсѡѡѡѡ ѡѡѡѡѡѡ. (Славјано-македонско наречје)

Фрагмент из „Самовиле Македонске“

венског порекла. Ћ. Пулевски није историчар и његове тезе нису научно засноване. Без обзира на то, он има огромну улогу у подстицању македонства и македонског патриотизма.

Идентификовање са античким наслеђем радило се и да би се указало на разлику у односу на суседне народе који су негирали македонски идентитет и настојали да им наметну други.

Језик као обележје

Језик је једно од обележја народа. У историји, а и у савременом свету, многи народи и савремене нације говоре другим језицима, или пак пишу на свом језику туђим писмом. Али то не оспорава њихову посебност.

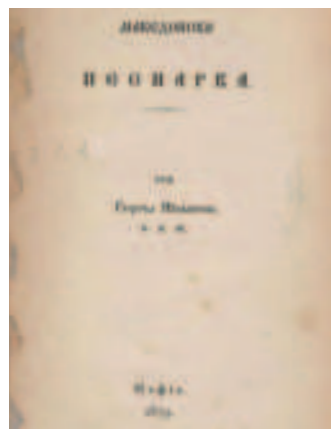
Средином XIX века, под утицајем просветитељства и борби за осамостаљење од Цариградске патријаршије, отворило се и питање језика. Притом се појавила идеја о заједничком македонско-бугарском књижевном језику. За то се залагао Партениј Зографски. Према њему, као основа за овај језик требало је да се узму **југозападна македонска наречја**. Његову идеју Бугари нису прихватили.

Након формирања Егзархије, у школама под њеном надлежношћу настава се изводила на бугарском језику. Због тога су повремено избијали сукоби и побуне ученика. Притом се тражило да се настава изводи на народном македонском говору.

Велики подвиг у идеји подизања македонског језика на ниво књижевног језика направио је Крсте Петков Мисирков. Ова идеја је обрађена у његовој књизи „За македонските работи“ (О македонским стварима), објављеној 1903. године у Софији. Књига је заплена одмах након објављивања.

У 1905. години, **Димитрија Чуповски** је покренуо иницијативу за **отварање школа на македонском језику**. Међутим, услови у османској Македонији нису били повољни за реализацију ове идеје.

Како је време пролазило, обичним људима у Македонији досадили су учитељи и свештеници на туђим језицима. Зато су отворено говорили да за учитеље и свештенике желе да имају Македонце.

„Македонска песнарка“ од Њорђија Пулевског

Крсте Петков Мисирков

Наслеђе за генерације:

„Ми смо дужни да волимо наш језик, зашто што је он наш, исто њако као што је наша отаџбина наша... Ми бирамо за заједнички књижевни језик централно македонско, тј. Велешко-Прилејско, Биџољско-Охридско наречје... Треба оштим сагласјем изабрати једно наречје за заједнички македонски књижевни језик... Стварање књижевног језика је духовна потреба код нас, чиме се мисли ставити крај на злоупотребе пројазгани са нашим интересима...“
Покушај да препознаш елементе из савремених македонских дијалеката у језику на којем је писао Мисирков!

У међувремену, поједини европски слависти посветили су се проучавању македонског језика. У 1911. години, пак, емиграционе власти у САД запослиле су **првог званичног преводиоца за македонски језик**.

Борба за македонску државу

Стварање сопствене државе представља највиши домет у националном идеалу сваког народа. Државе које су настале на османском наслеђу на Балкану биле су створене као резултат устанака, спољних војних интервенција и дипломатског притиска Великих сила. Са једним изузетком, ове новостворене државе прошле су кроз разне фазе аутономије.

Најмоћнији фактор у борби за „аутономију Македоније“ била је Македонска револуционарна организација. Притом се аутономија схватала **као прелазна етапа ка независној македонској држави**. Током свог деловања, Организација је успела да мобилише значајан део македонског становништва. Њен највиши домет представља Илинденски устанак. Међутим, то није довело до жељеног циља.

Поред МРО-а, сличне циљеве имала је и **Македонска социјалистичка група** Васила Главинова. Она се залагала за **„независну македонску републику“**. Већина њених чланова касније се улила у МРО.

За време Балканских ратова, највећи промотер захтева за независну македонску државу била је **македонска колонија у Санкт Петербургу**, на челу са Димитријем Чуповским. Он је своје идеје о посебности македонског народа и његовог права на сопствену државу износио на страницама листа „Македонски Глас“.

Из дипломатских архива

Из извештаја руског дипломатског представника Н. Петрајева, 1907. године:

„У Косџурску казу дошле су... делегације из села и изјавиле да не желе ни жрчке, ни буџарске учитеље и свештенике; инсистирају да њих буду Македонци. Када су ујитани за њихову националност, одговорили су да су Македонци... Ове изјаве, које нису изоловане појаве, показују да... почиње да се буди национална свест, дружачија од оних које им се намећу споља.“

Димитрија Чуповски

Провери научено:

1. Шта подразумевамо под појмом македонство?
2. Објасни везу између имена Македонија и појма отаџбина?
3. Шта су желели да постигну људи из Македоније када су се позивали на славну прошлост?
4. Размисли зашто је била заплењена књига „За македонцките работи“ од К. П. Мисиркова.

Живот у османској Македонији

Села – чувари традиције

Крајем XIX и почетком XX века највећи део становништва у османској Македонији живео је на селу. Сеоски живот се одвијао према **верским правилима, народним обичајима и традицији**. Сеоске куће биле су скромне. Градиле су се од камена или дрвета, а под истим кровом често је живело више генерација.

У плодним равницама живот је био тесно повезан са **земљорадњом**. Породице су обрађивале мале парцеле земље, које су најчешће припадале великим чифлицима. Узгајале су **се житне и индустријске културе**. Посебно је био значајан **дуван**, који се извозио на међународна тржишта. Земља се обрађивала помоћу ручног оруђа за рад и стоке.

У планинским селима главна привредна грана била је **сточарство**. Узгајале су се овце и козе, од којих се добијало млеко, месо, вуна и кожа. Осим за храну и одећу, то су били важни производи и за **трговину**. У зависности од годишњих доба, сточари су се кретали са својим стадима од планинских пашњака ка топлијим равничарским областима и обрнуто.

У породици је постојала јасна подела рада: мушкарци су радили у пољу, жене у кући и башти, а деца су помагала у кућним пословима. Поред породице, људи су проводили живот окружени својим рођацима, комшијама и мештанима. Одећа се **израђивала у домаћој радиности**. Састојала се од вунених кошуља, елека, кожуха и слично.

Села су функционисала као заједнице са снажним **колективним везама**. Посебно поштовани људи у селима били су **учитељи и свештеници**. Сви су се међусобно познавали, а заједништво је посебно долазило до изражаја током верских празника, важних животних догађаја (свадбе, сахране итд.) и тешких периода. Обичаји, народне песме и усмена предања чували су **колективно сећање** народа.

Македонска револуционарна организација била је **тесно повезана са свакодневним животом** становништва и ослањала се на његову подршку. Народ је, пак, у лику свог војводе видео заштитника од на-

Повежи знање

Подсети се шта је то чифлигарски систем и какве су односе имали чифлигари и чифликсајбије (власници чифлика)?

Сеоска кућа у османској Македонији

Село Галичник – панорама

сиља и неправде. Организација се залагала за културно, просветно и економско уздизање становништва. Предузимала је мере за увођење обавезног основног образовања, подизање хигијене и здравља. Залагала се за искорењивање неморалних појава, присилних и малолетничких бракова, прекомерних свадбених трошкова и сујеверја.

Нове транспортне и комуникационе могућности

Глобални тренд изградње железница у другој половини XIX века захватио је и османску Македонију. Године 1873. отворена је прва железничка пруга **Солун-Скопље**. Пруга је потом повезана са српском железницом, а преко ње и са Европом. Тако је 1888. године у Солун стигао први воз из Париза. Неколико година касније, Солун је железнички повезан и са Битољем. Изградњом железнице створени су услови за **бржи, јефтинији и редован** транспорт.

Увођење парних машина довело је до великих промена у бродском превозу. До друге половине XIX века османска Македонија је преко солунске луке била повезана **редовним паробродским линијама** са европским и прекоокеанским дестинацијама. Ово је омогућило укључивање у глобалну трговину и бржи проток људи и идеја.

Са развојем трговије напредовали су **поштански и комуникациони системи**. У другој половини XIX века у османској Македонији успостављена је **телеграфска мрежа**. Она је обухватила готово све веће и мање градове.

Градови – носиоци модернизације

Најважнији градови у османској Македонији били су **Солун, Битољ и Скопље**. Они су били административни, трговски и културни центри. Градска економија темељила се на **занатству и трговини**. Већи део занатских радионица и трговачких радњи налазио се у градској **чаршији**. Град Солун је са својом луком био главни трговачки центар. Углавном су се извозили пољопривредни, а увозили **индустријски производи** (текстил, алати и предмети за домаћинство). Једна од познатих

Железничка станица у Водену
1899 године

Сазнај више

Још од 1899. године солунска лука била је директно повезана са Њујорком преко паробродске линије која је саобраћала од Њујорка према Цариграду, заустављајући се у Солуну и Смирни.

„Le Bosphore” – пароброд француске компаније *Messageries Maritimes* који је саобраћао преко солунске луке

Град Битољ

трговачких породица била је породица **Робевци** из Охрида. Крајем XIX века индустријски производи су све више замењивали ручно израђене предмете. Због тога су многи традиционални занати нестали.

Од средине XIX века у градовима су се појавили скромни **индустријски капацитети**, најчешће у прехранбеној и текстилној индустрији. У прехранбеној индустрији најзаступљенији су били **млинови**, а у текстилној **предioniце и ткачнице**. У исто време уведен је и банкарски систем. Своја представништва у македонским градовима имало је више банака, од којих је најзначајнија била **Отоманска банка**.

Током XIX века снажно се развијала **градска архитектура**. Богатији трговци и занатлије градили су велике и раскошне куће препознатљивог стила. То се посебно примећује у Охриду, Битољу, Кратову и другим местима. Ипак, велики део улица остао је блатњав, а хигијена је била на ниском нивоу. Због тога су масовне **епидемије** биле честа појава.

Док су села у великој мери зачувала традицију, градови су били носиоци **модернизације**. Ритам живота у градовима био је много динамичнији. Заједно са чаршијом, **кафане и кафићи** били су срце урбаног живота. Они су били простор за дружење, разговор и друштвени живот. Важан део урбаног живота постало је и **позориште**. Са увођењем **елек-**

Објект Отоманске банке у Скопљу

Кућа породице Робевци у Охриду

Позориште у Скопљу

Прошлост у садашњости

Од друге половине XIX века појавили су се први урбанистички планови у градовима. На тај начин градски простор је почео да се планира и уређује слично као данас.

Размисли и одговори:

Зашто је урбанистичко планирање важно за квалитет живота у данашњим градовима?

тричне енергије омогућено је да кафићи и позоришта раде и након заласка сунца. На тај начин су вечерње шетње, скупови и културни догађаји постали део свакодневице.

Друштвене промене и модернизација посебно су се примећивале у **одећи** градског становништва. Док се у селима задржала традиционална ношња, у градовима се прихватала **европска мода**. Мушкарци су носили одела, кожне ципеле и шешире, а жене хаљине, корсете, шешире и модне додатке (кишобране, торбе, рукавице). За разлику од широких оријенталних кројева, одећа је била тешња и симетрична, са смиреним и ненаметљивим бојама.

Крајем XIX века **фотографија** је постала важан део градске културе и знак савремености. Отварање првих фотографских студија омогућило је многим људима да по први пут у животу стану пред фотоапарат. Посебно су били значајни **браћа Манаки**, који су кроз своје фотографије и краткометражне **филмове** документовали свакодневицу. Њихово стваралаштво представља непроцењиво сведочанство о животу у османској Македонији на прелазу између XIX и XX века.

Градска мода у османској Македонији

Истраживачки изазов

Браћа **Јанаки** и **Милтон Манаки** убрајају се међу прве фотографе и сниматеље на Балкану. Рођени су у влашком селу Авдела у османској Македонији, а крајем XIX века населили се у Битољу, где су отворили фотографски студио. Године 1905. донели су прву **филмску камеру** на Балкан. Њихов рад повезује Македонију са самим почецима европске и светске кинематографије. Покушај да пронађеш податке о њиховом животу и барем један од њихових филмова који приказују прославе поводом Младотурског преврата и посету султана Мехмеда V Битољу.

Шта приказује снимак који си пронашао, када је најправљен и зашто је важан као историјски извор?

Где се данас чува њихова камера и који фестивал носи њихово име?

Браћа Јанаки и Милтон Манаки

Развој копаничарства

Током XIX века у османској Македонији обновљено је и изграђено више **цркава и манастира**. То је допринело развоју **фрескосликарства и копаничарство (дубореза)**. Најпознатији мајстори овог заната потицали су из мијачких села у западној Македонији. Они су израдили иконостасе у Лесновском манастиру, цркви Светог Спаса у Скопљу, манастиру Светог Јована Бигорског и другим. Својом вредношћу истиче се и иконостас у цркви Светог Благовештења у Прилепу. Мотивима у дуборезу били су украшени и плафони кућа богатијих грађана. Такав пример је кућа породице Робевци у Охриду.

Црква Св. Благовештења у Прилепу - иконостас је сачуван у изворном облику

Сазнај више

Дуборесци су радили у тајфама састављеним од мајстора и помоћника. За израду дубореза користили су специјалне гвоздене алате, тзв. длета и дрвене чекиће. Најчешће су радили са чврстим ораховим дрветом, сушеним годинама. Дуборез се израђивао од једног великог комада дрвета, који се дубио најпре грубо, а потом фино.

Провери научено:

1. Опиши модернизацију живота у градовима у османској Македонији!
2. Који су важни техничко-технолошки изуми стигли у османску Македонију у XIX и почетком XX века?
3. Које су разлике у свакодневном животу између села и градова?

